

فەرھەنگى
زاراوامى ئەدەبىي

د. موحسین ئەحمەد عومەر
بەرگی بەگەم

www.iqra.ahlamontada.com

مەركەزى ئاھلئىقرا

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النَّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا النقای)

پژدهیدنانی جوردها کتیب: سردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النَّقَافِي)

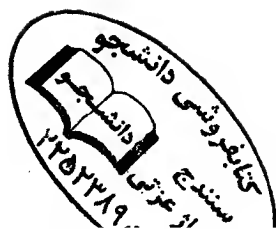
www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للکتب (کوردی . عربی . فارسی)

فهرهنگی زاراودی نه‌دهبی

دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی

زنجیره ی روشنبیری

*

خاوهنی نیمتیاژ: شهوکهت شیخ یهزدین

سهرنوووسهر: بهدران شههمهد ههسیب

***

ناوونیشان: دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی نارس، گهرهکی خانزاد، ههولیر

س. پ. ژماره: ۱

فہرہ نگى زاراوہى ئہ دہى

بہ رگى يہ کہم

د. موحسین ئہ حمہ د عومہ ر

ناوی کتیب: فره‌نگی زاوادی نه‌دهی - بهرگی یه‌که‌م
 نووسینی: د. محسین نه‌حمده عومه‌ر
 بلاوکراوادی ئاراس- ژماره: ۳۴۹
 ده‌هیتانی هونه‌ری ناوه‌وه و بهرگ: ئاراس نه‌که‌رم
 سه‌ره‌رشتیی کاری چاپخانه: ئاوه‌ره‌حمانی حاجی مه‌حمود
 چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیر- ۲۰۰۵
 له‌کتیبخانه‌ی به‌ریوه‌به‌رایه‌تیی گشتیی پۆشنه‌بیری و هونه‌ر له‌هه‌ولیر ژماره
 (۶۹)ی سالی ۲۰۰۵ی دراوه‌تیه‌.

به‌رای

زمان و ئەدەبیاتی کوردی ئەوەندە زۆر نییه کەوتۆتە ناو بواریکی دیکە ی گەشەسەندن و ئالۆزبون. من ناو لەم بوارە دەنێم، رەخنە و لێکۆڵینەوە. ئەمەش تارا دەیه‌کی زۆر میژووێک و ئاستیکی ئەدەبی و ھونەری تازە ی ھەیە. لەم بارە یەو ئەگەر بە ھەڵدا نەچم، دەتوانم سەدە ی بیستەم بە سەدە ی سەرھەڵدانێ ژانرە تازەکانی ناو ئەدەبیاتی کوردیدا دا بنێم. بێگومان خەیاڵ و جیھان و زمانی ئەدەبی و پێویستی یەکانی ئەدی و ھونەر مەند و خۆنەری پێش ئالۆزبونێ ئەدەبیات زۆر جیاوازە لە ھی سەردەمی ھاوچەرخی. ھەڵبەت ئەم کتێبە ی بەردەست وەک پرۆژە یەکی ئەو کەڵتێنە خۆی پێشان دەدا. فەرھەنگی زاراوہ ئەدەبیەکان، فەرھەنگیک نییە وشە بەرامبەر وشە بێ، بەڵکو فەرھەنگیکێ مانا لێکدانووە و گەران و پشکنینە لە سەر ھێڵیکێ راست و قوول لە دەورە ی لێکسکیکی ئەدەبی و رەخنە یی. تا ئیستا تاقیکردنەو یەکی لەم جۆرە پێشتر نەکراو، ئەمەیان ھەوڵینە. لە نووسین و ئامادە کردنی ئەم فەرھەنگە روانگە یەکی ئەدەبی و کۆلتووری (شارستانی) لە بەرچا و گیراوە، چونکە ئیمە راستەوخۆ پشتمان بە کۆمەڵیک سەرچاوە ی ئەوروپی بە گشتی، فەرەنسی بە تایبەتی بەستووہ. لەبەر ئەو، نا کرێ ئیمە ئەو دیار دە و چەمکە ئەدەبی و ھونەریانە ی ئەوروپی بێ سەرنج دان راستەوخۆ بە یێنە ناو ئەدەب و لێکۆڵینووە و زمانی کوردی و پۆشنیری کوردی. ئیمە بە ھیچ شتو یەک بە لای ئەو چەمک و دیاردانە نەچوین کە تایبەتن بە ئەدەبی ئەوروپی خۆی، بە لām ئەگەر دیاردە یەکان یان زاراو یەکان لە ھەردوو لا ھەبێ، ھەڵبەت بەدوای بەرامبەرە کوردییەکی گەراوین. بێجگە لەمەش، ئیمە ھەولمان داوہ لە پال زاراوہکان نووسەر و رەخنە گرە گەورەکانی جیھانیش پێشکەش بکەین، کە خاوەن روانین و تیۆری سەر یەخۆی رەخنە یین. ئەم کتێبە، لە روانگە یەکی تیۆری و ئەکادیمیانە ئامادە کراوہ، نووسەر خۆی نەداوہ لە درێژدادری - Tautologie، بە لکو ئەو ی پێویست و گرینگ بوو بە زمانیکێ ھاوچەرخی

نوسراوه. ئەم بەرگەى بەردەست كە بریتییه لە پۆلیك زاراوه، پێشتر بەزنجیره لە گوڤارى رامان بلاویۆتەوه. بەرگی دووهمیش بەههمان شیوه دەبن، واتە ئەم فەرهنگە بەشینهیى و بەقوولێ ئاماده دەبن، لەو پروایه دام ئەم شیوازه بۆ كاری لەم جۆره زۆر گونجاوه. ئیتر بەهیواى بەردەوامى. بێگومان سوپاسى گشت ئەو برادرانه دەكەم كە بەراویژه جوانه كانیان هانیان داوم ئەم كاره بكەم. لەوانه كاك ئازاد عەبدولواحید و كاك سەعدوللا پەرۆش.

ئەم فەرهنگە سەرچاوهیهكى گونجاو و لەبارە بۆ گشت ئەوانهى لێكۆلینهوه و پەخنه دەنوسن، هیوادارم بەئەمانه تهوه سوودی لێ وهربگرن و ماندووبوونی ئەوانى دى لەبیر نه كرى.

* بيبلوگرافىای سەرچاوه كانی ئەم لێكۆلینه وهیه لە دوا بەرگی هه مووی بهیه كه وه دەنوسرى.

د. موحسین ئەحمەد عومەر

مه‌جاز - ئەلینگۆری ALLEGORIE

بە‌گشتی مه‌جاز له پێناسه‌کردنیدا به‌ره‌مز Symbole به‌راورد ده‌کړی. ئەم به‌راورد‌کردنه‌ش وه‌ک گه‌شه‌سه‌ندنیککی لۆژیککی و وێرایی لیکۆلینه‌وه و ورده‌کاری هاتووه. به‌م جوړه، ده‌بینن له شیعری لیریکی وینه (Image) ی گۆله‌باغ Rose زۆرجار وه‌ک ره‌مزی جوانی و پاکیزه‌یی و خۆشه‌ویستی ده‌رده‌که‌وی. شتیکی ئاساییه سه‌رنجی خۆینه‌ری ئیمیرۆ له‌نیوان ره‌مزو مه‌جاز، به‌لای یه‌که‌مدا بشکێته‌وه که ده‌وله‌مه‌ندتر و قوولتره، به‌لام هه‌ندی جار ئەم ئەفزه‌لییه‌ته‌ی ره‌مز ده‌گه‌رێته‌وه بۆ ناوه‌روکی ته‌سک و رووکه‌شی مه‌جاز، له‌مه‌ش تارا‌ده‌یه‌ک (له ته‌واوی ئەده‌بیاتی جیهان) رێزمانناسانی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست و ره‌خنه‌گره هاوچه‌رخه‌کان به‌یه‌ک ئاست به‌رانبه‌ر به‌م ناوه‌روکه به‌رپرسیارن.

بۆ نموونه له‌لای یۆنانییه‌کان (گریکه‌کان) زاراوه‌ی (a^{ny}opia) دره‌نگ، له سه‌رده‌می پلوتارک شوێنی زاراوه‌ی (Utovoia) ی گرت‌ه‌وه بۆ پێشاندانی (مانای شار‌وه)، هه‌لبه‌ت به‌پیتی فه‌ره‌زییه و به‌خششه هه‌ستیاره‌کانی زمان له‌و سه‌رده‌مه، که له‌ناو هونه‌ری گێڕانه‌وه (Narration) یان وه‌سف کردن (Discription) ده‌بینران.

دووباره‌بوونه‌وه ANAPHORE

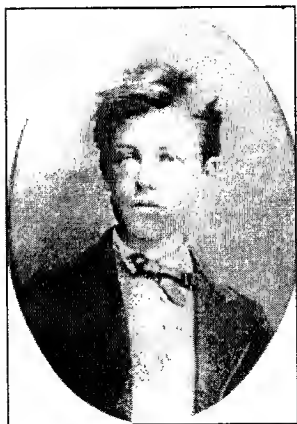
له خیتابی کلاسیکی وه‌ک دیارده‌یه‌کی ره‌وانبێژی تایبه‌ت به‌شێوازی گوتن و نووسین ناسراوه، ئەمه‌ش بریتییه له دووباره‌کردنه‌وه‌ی وشه‌ی سه‌ره‌تایی کۆمه‌له‌سته‌یه‌ک یان یه‌که‌م دێری ئەو نووسینه (به‌یت بۆ شیعر) بۆ به‌ده‌سته‌یه‌تانی هاوسه‌نگی و جوړیک له ریت، هه‌لبه‌ت به‌مه‌به‌ستی به‌هێزکردنی بابته‌ی سه‌ره‌کی نووسینه‌که یان ئاخاوتنه‌که وه‌ک: «... کوردستان تا‌قه ئاواتی ژیانم، کوردستان لانه‌ی شیر و نه‌به‌ردانم، کوردستان سه‌رچاوه‌ی ژین و مانم...».

له شیعری کۆن و هاوچه‌رخ کوردی نمونه‌ی له‌م جوړه‌مان زۆره‌و له

گه لیک له نووسینه کانیش دهست ده که ویت. ثم دیاردهیه له لای زماناسه هاوچه رخه کان بو هه مان مه به ست، به لام به چه شنیک دیکه سوودی لی وهرگیراوه. وهک دارشتنیک سبنتاکسی. بو نمونه له م دارشتنه ی خواره وه بابه تی سهره کی لی دون و ناوی ئه و که سه ی که دیت به دوو باره کردنه وه به هوی یه ک شت یان یه ک ناو دارپژراوه، وهک: «... پیاو یک هات منی بینی؛ ئه و پیاوه کلاو یک له سهر بو». یان «... پیاو یک هات منی بینی، ئه و پیاو هم بینی که ده بووه ئه و پیاو هی هات من ببینی، ببینیم». «... پیاو یک هات من ببینی کلاو یک له سهر بو. ئه و پیاو کلاو یک له سهر بو ده بووه ئه و پیاو هات من ببینی کلاو یک له سهر بو.»

قسه ی نه استه Aphorisme

ئه فۆرزم، بریتییه له ئاخاوتنیک چری مانادار که ده درپته پال که سیک، نووسه ریک یان مرۆفیک ناودار. شپوه ی پهنی هیه، به لام وه کو ئه ویش نییه. نووسه ر یان هه ر مرۆفیک له یتگی ئه فۆرزم ته وای بیر خوی له رسته یه ک کو ده کاته وه به چه شنیک وهک ئاوینه ئه و بیردی هه لیگرتوه تیدا رهنگ بداته وه.

رامبو

نیچه به ئه فۆرزم له سه ره تای نه خوشیه کانی ده لی: «به دوا یه فهرده قورسه کانی خۆم ده گه رام، ئه وه بو خۆم دۆزییه وه». خاسیه تی قوولی ئه فۆرزم ئه وه یه مرۆف له یتگی ئه مه وه تیبینی بیر و بیر کردنه وه ی خوی ده کات، هه رچی (په ند = حیکمه ت = Maxime) ه و جیا وازییه کی له گه ئه فۆرزم ده گه رپته وه بو لایه نه گشتیه کی و تیبینی یه کیک بو بیر و بیر کردنه وه ی یه کیک دیکه. به کورتی

ئەفۆرىزم پەندىگە يان چىرىندى ۋە يەككى مانادارە مەۋجۇت بىلەن ئۆزىنى ئاۋەۋەي خۇي دەرى دەپ، ھەرچى پەندى يان ھىكمەتە Maxime زىياتىر تېيىنىيە بۇ دەۋرە، بۇ سەر ئەۋانى دىگە.

يەككى دىگە لە جىاۋازى و خاسىيەتەكانى نىۋان Maxime و ئەفۆرىزم، ئەۋەيە يەكەمىيان گەران و بەۋاداپۈۋىنى ھەقىقەتە تىدائە، بەلام ئەفۆرىزم بەقەد نىۋەي ئەمە تواناي ھەيە، يان لە راستى نىزىك دەيىتەۋە. يەككى لە ئەفۆرىزمە ھەرە ناۋدارەكانى ئەدب قىسەيەكى نەستەقى رەخەگرى فەرەنسى (سان بۇت)ەكە دەلى (مەۋجۇت خۇي شىۋازە)...

ئۆتۆماتىزم (ئوۋىنى ئۆتۆماتىكى) Automatismes

ئۆتۆماتىزم، دىاردەيەكى ئەدەبى و ھونەرىي رۇژئاۋايە. مېژوو و سەرھەلدانى دەگەرئىتەۋە بۇ ئەدەب و ھونەرى ئەۋرۈپى پاشان ئەمەرىكى.

لە كۆتايى سەدەي بېستەمدا، تىكەلى ئەدەب و ھونەرى رۇژئەلاتىش دەي. ئۆتۆماتىزم پىچەۋانە فەرەنگىيەكەي ھۆشيارى و ئازادى و رىككەۋتە. بىرئىيە لە كەدەيەكى ئائىرادى.

كلېست (Kleist) لە (دەربارەي شانۋى الدى) دەلى: «لە جىھانى ئۆرگانى (ماددى)، بەقەد ئەۋەي بىرەندەۋەي ھۆشيارانە تارىكتەرە يان لاۋازتەرە، بەلام بەخشنەدەي پىر لە رۇشنايىتەرە سەرەكەۋتۈۋانە دەچىتەرە پىشەۋە.» دەكرى ئەمە بەپەندىكى جىھانى دابىئىن كە جۋان پىناسەي ئۆتۆماتىزم دەكا. رەنگە چەمكى (تۇقانى شىعەرىيەت = Fureur Poe- tique) بەۋ چەشنى لەلەي ئەفلاتۈۋن ھەيە لە سەدەي شازدەمەۋە جارىكى دىگە سەرھەلدەۋە كۆمەللىك شاعىر دەگەرئىتەۋە بەسەر يەككى ۋەكو مۆنتەين Montaigne- يىش باز نادات كە لە زوۋىيەكەۋە پەنجەنومەي ئەۋ لىكجىاكرەندەۋەي كەدبۈۋە لە نىۋان (بىرەندەۋەي ھۆشيارانە- يان بىرەندەۋەي ئاگىيانە) و (بەخشنەدەي)، بەلام فەلسەفەي سەۋىش و رۆمانتىزمى ئەلمانى، پاش سەرەكەۋتەكانى فەلسەفەي رۇشنايى، باشتەر

دەتوانن ئەم بەشە تارىک و نەناسراوەی ئەقل یان روح بنرخین. ئەم
 ھالەتەش لەلای کلیست (Kleist) بەشەورۆ (=Somnambulisme) ناسراوە
 کە لە ڕێگای ئەمەو دەتوانن، پەردە لەسەر ئەو ھالەتە
 (ئۆتۆماتە)ی ھەبە لەناو ھەریەکی کمان دەستیشانی بکەن و بیناسینەو.
 ئەم ھالەتە (ئۆتۆماتە) لەگەڵ شەپۆلی روحانیت لە ناوەراستی سەدە
 نۆزدەھەم وەک حەقیقەتێک دەردەکەوێت، بەلام ئەمە مانای ئەو نەیبە
 شەپۆلێک نەکەوتۆتە ناو سەروشت و نەژادی، وەک لە سەردەمی
 (تەمەلوک = Possessiones)ی سەدەکانی ناوەراست وایان بێردەکردووە کە
 ئەو لە خەوی ئۆتۆماتیک بەدیاردەکەوێ، گواپە پەتی روح لە دەروە
 ڕادەکێشێ، ئەمەش نەک وەک فیلێک، بەلکو وەک گیانی ھەراسان
 کراوی گۆر (ترس لە مەرگ). سوربالیستەکان (Surrealistes) جوان
 تەعبیریان لەم ھالەتە کردووە، بەوێ ئەو کەسە سەردەنجام و دەستی
 دینن، یەکیک نەیبە لە جەستە خۆی جیاکرایتەو و ئامادە ھەر چ
 شتێک بەدەمیدا بێ بیلێ، بەلکو ئەم کەسە یەکیکی سەراوینە، ھەروەک
 نەگاری کەسەکانی سەر کاغەزی یاری قوما.

نوسینی ئۆتۆماتیک، تەنیا بەھۆی سوربالیستەکان دەگەرێتدەوێتەو بۆ
 سەر خاسییەتی شیعری پراپری خۆی. یان ڕوونتر، ئەوان دەیکەنە
 بنچینەکی تیۆری بۆ ڕوانینە ئەخلاقی و جوانناسییەکیان، چونکە
 ئەوان پێشتر ئاگاداری ئەو دیاردەبە بوون کە بەھۆی نااگایی دەتوانن
 پێوەندی ئۆتۆماتیک دروست بکری. شیکردنەوێ دەروونیش ئەمەیان
 بۆ بەراست دەگێڕی، بەلام فرۆید (Freud) و ھاوڕێکانی وەک
 سوربالیستەکان لە (نااگایی) چاوەڕێی پەيامی وەک یەک ناکەن.

ئەگەر دەروونناسەکان (فرۆید و ھاوڕێکانی) سەر بەتاریکی ناوێ
 دەروون دادەگرن، زیاتر بۆ دروست کردنەوێ دواتری ئەقڵی مەوێ.

ھەرچی بۆتۆن و ھاوڕێکانی ئەوان دەیانەوێ ئەو دەروونە تەواو
 بکەنەوێ ئەو (من)ە نەگەرانی خۆیان بۆ ھەتا ھەتایی تیدا نەقەن.

ههزچۆنیک بیت، له گهڵ ساڵی ۱۹۱۹دا، برۆتۆن Breton و سوپۆ Sou-pault و پیرێ Peret و دێسنۆس Desnos و ئاراگۆن Aragon و ئیلوار Eluard و ئارتۆ Artaud و فیتراک Vitrac، ئەو گەنجینه بێ ئابرووی که له قوولایی تاریکستانی گیان دەریان هینابوو، دەرخەنە سەر مافووری رزبوی مروڤایەتی، پاشان شاعیران و نووسەرانی دیکەش، هه‌مان پێگا ده‌گرن، وه‌ک: لیریس Leiris و شار Char و سیتیز Cesaire و دوی Duit و دوپرێ Duprey... هتد.

هه‌ندیکیان تا سەر درێژه به‌م مێتۆده‌ ناده‌ن، هه‌ر زوو برۆتۆن دژیان قیت ده‌بێته‌وه‌ و ده‌لی: «ئاوی کاریز بۆ ئاشه‌ گچکه‌که‌ی ناوبانگی ئەده‌بیی خۆیان راده‌کێشن. بێگومان ئامانجی حه‌قیقی نووسینی ئۆتۆماتیکی بۆ ئەوه‌ نییه‌ مینای کتیب فروشه‌کانی پێ پرازیته‌وه‌، به‌لکه‌ بۆ ته‌عبیر کردنه‌ له‌ کاری راسته‌قینه‌ی بیر».

ئهم‌ پێوه‌ره‌ ره‌خنه‌بییه‌، له‌و ده‌مه‌ی (مانفێستی سوریا لیزم) رۆژی بینه‌وه‌، ره‌نگدان‌وه‌ی خۆی به‌سەر ته‌واوی شیعردا په‌خش کردووه‌، به‌لام‌ ئایا ناتوانین ئەو پرسیاره‌ بکه‌ین که‌ نووسینی ئۆتۆماتیکی به‌و شێوه‌ی برۆتۆن خه‌ونی پێیه‌وه‌ ده‌بینی یان ده‌یویست، نه‌یتوانی بێته‌ شتوازیکی ئەده‌بی، ئەده‌به‌که‌ی دیکه‌ له‌ناو بیسات، بێ ئەوه‌ی به‌قوولێ ژیان بگۆڕین ده‌نووسرێت؟.

له‌لایه‌کی دیکه‌، له‌ بوا‌ی هونه‌ر، هونه‌ری ئەبستراکت، به‌تاییه‌تی ئەبستراکتی لیریکی، زیاتر قه‌رزدارێ ئۆتۆماتیزمه‌ وه‌ک له‌ سوریا لیزم، نمونه‌ش بۆ ئەمه‌، کاره‌ نایابه‌کانی کاندنسکی - Kandinsky - ن له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا. له‌ هونه‌ری نیگارکێشی سوریا لیزم هه‌رده‌م‌ روخساره‌ ئۆتۆماتیکییه‌کان به‌هۆی هه‌ندێ خاسیه‌تی عه‌فه‌وی و په‌له‌ ده‌دۆزێنه‌وه‌، ئەمه‌ش له‌لایه‌ن نیگارکێشانی وه‌ک:

(ئارپ Arp و ماسۆن Masson و میرۆ Miro و ماتا Mata). هه‌ستی

پیرس

پئی ده کړئ، یانیش به هوی جوریک له
ته کنیکی میکانیکی وهک پروشانندن و
(نهو شیوه نیگارانې له سهر کاغه ز
ده یکه نه به مه به سستی گواستنه وهی بۆ سهر
دارو شوو شه)، به لام هیتستنه وهی له سهر
خام، وهک کاره کانی ماکس نه رنست
Max Ernst و دو مینگیتر Dominguez.

له گه ل جهنگی جیهانی دوو همدا، بوونی
هه ندئ نیگار کیشی سوربالی له سهر
خاکی نه مریکا، نه نجامه که ی دوزینه وه و

بلا و بوونه وهی ئوتوماتیزمه له لایه ن کومه لیکي دیکه ی نیگار کیش و
په یکه رتاش. له م باره به وه ژولیان لیفی Julien Levy که له باره ی گورکی
Gorky (نیگار کیش) ده دوی، نه م دوزینه وه به پر زگار بوون داده نی. له
سالی ۱۹۶۶ به ولاوه، ده یان هونه رمه ند خو بان له ناو نه م دوزینه وه به
دیده وه، به تاییه تی نیگار کیش (ئینتیباعیه نه بسترکت) هکان وهک
دوکونینگ De Kooning و پولوک Pollock و روتکو Rothko و
کومه لیکي دیکه. نه م روش ئوتوماتیزم به رده و امی هه یه، به لام به شیوه یه کی
شاراوه هه سستی پئی ده کړئ.

یاداشت Autobiographie

یاداشت (که وشه ی بیر ه وه ری یان سهر گوزه شته - شی به رامبه ر داده نرئ)،
به قه ده وهی جوریک یان فورمیکي نه ده بییه، به هه مان شیوه بریتیه له
کرده به کی کومه لایه تی، چونکه نهو (من) هی به هوی نه م جوړه نوو سینه،
خوی به خوینه رانی نادیار دناسیتنئ، بوونه وه ریکي خه یالی نییه، به لکو
حه قیقییه و به چه شنیک له چه شنه کانی ده یه وی راستی بگیتر پته وه یان
خوینه ران و هاوچه رخنه کانی خوی بورو و ژینئ، نه م هه ش به هوی پیشاندانی

ژبانی رابردوی و سهرنج پاکیشانیان بژبانی نیستای و ههروا بۆ بهراستهقانی گهراندنی پتوهندییهکانی رابردوو و پرووی خۆسپی کردنهوه. لیتهشهوه خوتنه، وێرای بوونی فزولیهتیکێ مرۆفانه و میژوویی، ههولێ ئهوهی له لا دروست دهبی، یهکیک یان ئهوه (من) له ناوهوه بناسی، له ههمان کاتدا بهشداری له پتوهندییه میژوویییهکان بکا، لهههلهستهدا ئهوه ئینتیباعه لهلای خوتنه دروست دهبی، ئهویش بیر له ناسنامهی کهسایهتی تایبهتی خۆی بکاتهوه.

ئهم فزولیهته مرۆفانهیه که وهک دۆزینهوهی جیهانیکی ههستی پیدهکری، و له خوتنه دهکا بهرامبهر یاداشت کهمیکی چاوپۆشینی ههبی و گۆی بهبههاو جوانکارییه ئهدهبییهکان نه دات، له کاتیکدا که رۆمانیک یان کتیبیکێ خه یالی دهخوتیتتهوه، ههمان چاوپۆشینی نابیت، بهلام یاداشت ههچی له کاریکی دیکه ی ئهدهبی کهمتر نییه، لیتهوه ئهگهر نووسهر بهشیویهکی رهسهن تاوتوی له گهل زمان بکا، نزیکترین ریگا بۆ گهیشتن به حقیقهت ده دۆزیتتهوه.

ئهم روانینهی سهرهوه، سهرچاوهکی دهگهڕیتتهوه بۆ (ئیعترافات - Confessions) ی ژان ژاک روسۆ که له ۱۷۶۵ بۆ ۱۷۷۰ نووسیویهتی و له سالی ۱۷۸۲ و ۱۷۸۹ چاپ کراوه. ئهم روانینه لهو سهردهمه، وهک شۆرشیک بووه که ئهوه (من) یان نووسهری یاداشت له گۆڕینی تیگه یشتهکان و چهکهکان کردویهتی، چونکه یاداشت ههچ کاتیک فۆرمیکێ ئهدهبی بهردهوام نه بووه، له ههچ شارستانییه کۆن و ناسراوهکان بوونی نه بووه.

له ناو کولتور و ئایینی نیسلاام، وهک دیاردهیهکی ناپهسند سهیری کراوه. بۆیه که مین جار، بلا و بوونهوهی له رۆژئاوا، ورده ورده له گهل سهردهمی بووژانهوه (Renaissance)، به تایبهتی له نیوهی دووهمی سهدی ههژدهیهدا سهری ههلهداوه و پراتیک کراوه. له لایهکی دیکهوه، وهک یهکیک یان لایه نیک له (مافهکانی مرۆف) حسیتی بۆ کراوه،

ئەمەش بە تايبەتتى لە سالى ۱۷۸۹دا، لە سەردەمى شۆرشى فەرەنسى، بەلام بەگشتى، سەرھەلدان و بوورانهوہى ياداشت زبىدەتر دەگەرپتەوہ بۆ سەرھەلدان و بوورانهوہى فەردىيەتتى بۆرژوازى، بىيجگە لەم لايەنە سەرھەلدا، دەشتى كۆمەلەك فاكەتەرى دىكەى ئەدەبى و كۆمەلەتتى و شارستانى و مېژووئى لە پال پەيدا بوونى ئەم جۆرە ئەدەبىيە بدۆزىنەوہ.

لەم پرووہ دەشتى پېش ھەموو شتېك، بىرمان بۆ حىكمەتەكانى يۆنانى و رۆمانى پېش مېژوو بچىت كە بە (ھونەرەكانى خود يان ھونەرەكانى تايبەت بەگيان) ناسراون.

دەبىنن ئەم بىرە لە سەردەمى بوورانهوہ سەرلەنوئى لە لايەن مونتېين (Montaigne) لە كىتەبە بەناوبانگەكى (مەقالەكان = Essais) كە لە سالى ۱۵۸۸دا بلاو بوو تەوہ، زىندوو كراو تەوہ.

خالىكى دىكە كە رۆلى گرېنگى لە سەرھەلدانى ياداشت ھەبوو، زىندوو كەردنەوہى ئەم حىكمەتەنەى سەرھەو بوو لە لايەن كرېستيانىيەوہ خوئى، بەو مانايەى كرېستيانى مەرۆف فېرى ئەوہ دەكات بەدواى ئارامىي گيانى خوئدا بگەرئ. لېرەشەوہ، سەرنجىمان بۆ ياداشتى پىاوہ روجانىيەكان دەچىت، وەك (ئىعتراقات)ى قەدىس (سان ئوگوستا - Saint Augustin) كە لە نىوان سالانى ۳۹۲ و ۴۰۱دا نووسراون.

دەتوانىن بلىين (ئىعتراقات)ى ژان ژاك روسو خاسىيەتتى نوئى و تايبەتتى داوہتە ئەم فۆرمە ئەدەبىيە. ئەمەش زياتر لەو بىرە كۆدەبىتەوہ كە ھەموو مەرۆفكە لە رېگاي مېژووئى فەردىي خوئەوہ دەناسرئ، بە تايبەتتى بەھوئى سەردەمى مندالى. بەم چەشنە، ياداشت، دەبىتە نووسراوئىكى واقىيە تاكە كەسك و گرېنگى بەئەفسانەكانى سەردەمى مندالى دەدا.

ھەر لەو سەردەمەوہ، ياداشت وەك فۆرمىكى ئەدەبى، بەچرى كەوتوتە ناو ئەدەبىياتى رۆژئاوا و ئىمپروژ لە بوارى تىئورى، وەك پېناسە و لېكۆلېنەوہ، كېشەى يان گوتارىكى رەخنەيى ئالوز و قوولئى ناو تەوہ. ياداشت لە ئەدەبىياتى كوردى، وەك فۆرمىكى ئەدەبى بۆ نىوہى يەكەمى

سه‌دهی بیستم ده‌گه‌ریتته‌وه. به‌زۆر شیوه، ده‌توانین بلّیین به‌شیوه‌یه‌کی واقعی له‌گه‌ل (یاداشته‌کانم) ی‌ره‌فییق حلمی-دا ده‌ست پیده‌کات. ئینجا هی دیکه‌ی به‌دوادا دئ وه‌ک یاداشته‌کانی ئه‌حمه‌د خواجه به‌ناوی (چیم دی) که له سێ به‌رگدا چاپ کراون، به‌گشتی له‌م بیست ساڵه‌ی دوا‌ییدا یاداشت تارا‌ده‌یه‌ک به‌چری که‌وتۆته ناو ئه‌ده‌بیاتی کوردی. ده‌شی وه‌ک نمونه‌یه‌کی نوێی ئه‌م سه‌رده‌مه، یاداشتی (چیشتی مجی‌تور) ی‌هه‌ژار موکریانی، به‌ده‌وله‌مه‌ندترین و له‌رووی ئه‌ده‌بییه‌وه پوخته‌ترین یاداشت دابنیین. هه‌لبه‌ت له‌ رووی زمان و دارشته‌وه.

دژیه‌ک ANTINOMIE

ژان کو‌هین ده‌لّی «شاعیر له‌ ئاسایی ده‌چیتته‌ ده‌روه و جیاوازییه‌ک یان نی‌وانتیک دروست ده‌کات»، ئه‌مه‌ش له‌ ریگای به‌کاره‌یتانی هه‌ندی رو‌خساری دژیه‌یه‌ک یان نا‌کو‌ک له‌ ئه‌نجامی لی‌ک نزیک کردنه‌وه‌ی هه‌ندی بی‌روبو‌جی‌وونی که‌م تا زۆر پی‌چه‌وانه که به‌هۆی ها‌وواتا دژیه‌یه‌که‌کان (= Antonyme) ده‌رده‌پر‌دین.

به‌م چه‌شنه‌ رو‌وبه‌روو یان لی‌ک‌خشان‌دن‌یک له‌گه‌ل لۆژیک رو‌وده‌دات، کاربگه‌ری یان ئه‌نجام‌یک‌ی شی‌عیری ده‌بی.

به‌گوێره‌ی فۆنتانیی Fontanier، دژیه‌ک یان (طباق) «یه‌کی‌که له‌ رو‌خساره هه‌ره سه‌رنج را‌کیشه‌کان». به‌هه‌مان شیوه ده‌توانین به‌ئاسانی له‌ناو دژیه‌که‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان بیناسینه‌وه‌و شیشه‌لّی بکه‌ین، چون‌که پی‌چه‌وانه یان نا‌کو‌کییه‌کان تی‌یاندان به‌هۆی (مسند) وه‌ ئاشکرا ده‌کریت.

نا‌کو‌کی یان دژایه‌تی-ی ئاشکرای یان دیاری، مفاره‌قه (= Paradoxe) هه‌ولت‌یک‌ی فیکری توندوت‌وتری ده‌وی وه‌ک له‌ نا‌کو‌کی یان دژیه‌کی ئاسایی دروست کردن، که ئه‌مه‌ی دو‌وه‌میان به‌نا‌کو‌کی بیر (= Antilogie) ناسراوه. رووی هه‌له‌ی ئه‌مه‌یان دیاره، به‌لام له‌ هی یه‌که‌میان رو‌خساره‌ راسته‌قینه‌که‌ی شاراهیه.

شاعیری فه‌ره‌نسی (کنۆ = Queneau) ده‌لی: «ئو پیاوه پیره گۆیه‌کانی خۆی ده‌گرت بۆ ئه‌وه‌ی قسه‌ی ئه‌و رووته‌ له‌ نه‌بیستی که ئاماده نه‌بوو به‌خۆی ب‌لی (...))» دژیه‌ک ه‌یز و توانای شاعیر پ‌شان ده‌دات ده‌شی ئه‌مه‌ش وه‌ک «تاریک و پروون.» ته‌عبیری لی بکری یانیش به‌م جو‌ریه‌ی روخساره‌کان که خۆیان پ‌شان ده‌ده‌ن.

لی‌ره‌وه ئه‌م دژیه‌که ئه‌مه‌نده به‌ه‌یز پرووه‌پرووی ر‌یزماناسه‌کان ده‌بیته‌وه سه‌ره‌نجام ئه‌مانه‌ی دوا‌یی بۆ به‌رگریکردن له‌ خۆیان، ناویان له‌مه‌ ناوه (= Oxy moron)، واته به‌م جو‌ره ناویان له‌ دژیه‌ک ناوه.

ئه‌مه‌ش له‌ زمان‌ی یۆنانییه‌وه هاتووه که به‌م جو‌ریه‌ی: (Oxus ده‌کاته تیژ، دژوار. Moros-یش واته ش‌یت، پیسه‌که.) سه‌ره‌نجام Oxymoron له‌لای یه‌کیکی وه‌ک: Leon Cellier مانای «بوونی ناوه‌روکیکی شاراووه نه‌ینی... پی‌روژ به‌مانا ئاینییه‌که‌ی.» ده‌گه‌یه‌نی.

له‌ جیهانی‌ک که ه‌یچ ش‌ت‌یک تییدا موسته‌حیل نییه، گا سه‌ما ده‌کا و گویدر‌ی‌ژ شه‌شتار ده‌ژهن‌ی. ب‌یگومان لی‌ره‌ش دژیه‌ک هه‌ستی پ‌یده‌کری. ئه‌مه‌یان پ‌یی ده‌وتری (= Adynata یان Adunata)، که مانای (به‌رامبه‌ر یه‌کتر دانانی ئه‌و ش‌تانه‌ن که له‌گه‌ل یه‌کتری ناگونج‌ین.) وه‌ک ئه‌و نمونه‌یه‌ی سه‌ره‌وه.

ب‌یج‌گه له‌مه‌ش له‌نیو ئه‌و ش‌یعرانه‌ی که ناوه‌روکیان زیاتر ده‌رباره‌ی خوشه‌ویستییه، به‌تایبه‌تی له‌ ش‌یعی سو‌فی نمونه‌ی له‌م چه‌شنه، له‌ ش‌یوه‌ی (مفاره‌قه) و Oxymoron زۆره. هه‌روه‌ها له‌ ش‌یعی کلاسیک‌ش دژیه‌ک گه‌لیک زۆره و، Adynata به‌به‌رزترین ش‌یوه له‌لایه‌ن فی‌رجیل = Virgile به‌کاره‌ینراوه.

ب‌یگومان دژیه‌ک له‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردی، به‌هه‌موو چه‌شنه‌کانی به‌ئاسانی ده‌دۆز‌ر‌یت‌ه‌وه، نمونه‌شمان گه‌لیک زۆره.

راز یان داستان گیلانداران APOLOGUE

چیرۆکیک یان داستان یان ئەفسانە یەکی بچکۆلەیه، بەلام کەسایەتیەکان لە گیلاندار و ڕووەک پێکدیت و لە شێوەی ئادەمیزاد دەدوین و هەردەمیش ڕوخساریکی ئەخلاقییان هەیە بۆ مەرۆف. ئەم جۆرە نووسینە یان چیرۆکی لەم جۆرە کە ئیمە (راز یان داستان گیلانداران) مان بۆ داناو، لە میتژووی ئەدەبدا سەرچاوەکەی بزرەو دەکری بە (سەرەتاییترین جۆری ئەدەبی = Infera literature) لە میتژووی ئەدەبی جیهانی داہنری. زۆریە ی جار چیرۆکنووسەکانیان (رازنووس)ەکانیان بەبلیمەت لە قەلەم دراون، وەک لافۆنتین و (ئیتزۆپ)ی یۆنانی.

ناسراوترین جۆری ئەدەبی لەم چەشنە لە رۆژئاوا، ئەو رازانەن کە بەھی ئیتزۆپ ناسراون و یەکەمجار لە ئیتون (یۆنان) لە سەدەی شەشەم کۆکراونەتەووە وواتریش لە رۆما لەلایەن فیدەر = Phedre کۆکراونەتەووە. لەسەر دەمی بووژانەووش گەلیک وەرگێڕ و نووسەر کاریان لەسەر ئەم رازانە کردووە. لە رۆژھەڵاتیش، چیرۆکی پانشاتانترا (= Panchatantra) ی سانسکریتی و چیرۆکی بەیدەبا یان بیدپا (= Bidpai) ی هیندی وەک سەرچاوەیەک ناسراون، لە ولاتی فارس و عەرەبەکانیش کلیلە و دمنە هەمان ڕوخساری هەیە.

گۆران

دەربارەی سەرچاوەی ئەم چیرۆکانە (راز) کۆمەڵێک تێککردنەووە و ئالۆزی هەن. بۆ نموونە دەشی سەرچاوەی رازەکانی ئیتزۆپ لە ئارامییەووە هاتبی، بەتایبەتی لە چیرۆکی یان (سەربردە ی ئەهیقار)، هەرچی رازەکانی (لوقمان) ی ناو عەرەبەکانە دەشی لە هی ئیتزۆپەووە سەرچاوەی گرتی.

به گشتی، پازه کانی رۆژهللات، بریتین له تیکستی زۆر کورت وهک
 زنجیر تیکده که نه وه ئه مهش و پرای گپرا نه وه ده رۆن و له هه مان کات
 مانایه ک ده به خشن، وهک ده رسیکی ئه خلاقى بو سوودی گشتیه. هه رچی
 ئه مانه ی رۆژتاوان، زباتر ئه خلاقىکی فه ردیای هه لگرتوه، کورتن و له گه ل
 چیرۆکی دیکه تیکه ل نابن و سه ره تا و کو تاییان دیاره. ئه و ده رسه
 ئه خلاقیه ی هه لیان گرتوه به «گیانی پاز» ه که له قه له م ده دریت.

رۆلان بارت Roland BARTHES

رۆلان بارت، یه کیکه له و نووسه ر و په خنه گره فه رهنسیایه ی له باره ی
 گه لیک نووسه ر و دیاره و شت نووسین و لیکۆلینه وه ی هه یه، وهک:
 مارکیز دو ساد، بیهتوئن، راسین، بیفتیک- فریت Bifteck- Frites:

(جۆره خواردنیکى میللیه) سترپ - تیز Streep - Tease
 (خویشاندانی ئیروتیکی) و Lied Allemand (جۆره گۆرانییه کی
 میللی ئه لمانیه) و بریتشت Brecht.

رۆلان بارت، زوو زوو مێتۆد (منهج) ی نووسین و بیرکردنه وه ی خو ی
 گۆرپوه. هه ندی جار مێتۆدی تیما تیکى (بابه ت-Theme) ی گاستۆن
 باشلار- ی به کاره یناوه، هه ندی جار ی دیکه، به سوود وه رگرتن له فرۆید
 مێتۆدی ده رووناسی ئیستنۆلۆژی (Psychanalyse Ethnologique) ی
 به کاره یناوه. یه کێ له سه رچاوه سه ره کییه کانی بریتی بووه له کتیبی تۆتەم
 و تابووی فرۆید. له پرووی ئییدیۆلۆژی ش، له سه ره تای ژبانی
 مارکسیستیکی زۆر توندپه و بووه، ئه و سه رده مه که وتبووه ژیر کاریه گه ر
 بریتشت. پاشان وهک تاقه پاله وانی مه یدان به رگری له ئالان رۆب گریی و
 کۆمه له ی رۆمانی نوێ و فۆرمالیزم کردوه. دواتر به ره و جۆریک له
 جوانیناسی ده چێ و گرینگى به خویندنه وه و چه شه و له زه تی ئه ده بی ده دا.
 ئه مه ش له چوارچێوه ی ئه م مێتۆدانه ی سه ره وه.

رۆلان بارت سالی ۱۹۱۵ له شێربورگ له فه رهنسا له دایک بووه و زۆر

درهنگ دهستی به‌نووسین و بلاوکردنه‌وه کردووه. له سالی ۱۹۵۳ یه‌که‌م کتیبی خو‌ی بلاوکردوته‌وه. راسته‌وخو له زانکو کار نا‌کا، به‌لکو له پتگی گربنگی کاره‌کانی سالی ۱۹۶۲ ده‌کرتبه به‌پتوبه‌ری کو‌لیژی پراتیک Ecole-Pratiques. سالی ۱۹۶۷ وه‌ک پرؤفیسوریک له (کو‌لیژی دو فرانس Collège De France) وهرده‌گیری. تاقه کورسی ته‌رخان کراو بو (سیمپولۆژی ئە‌ده‌بی - Semiology Litteraire) داگیر ده‌کا. بارت، ماوه‌یه‌کی درتیر دوور له هه‌موو ناوه‌ندیکی کولتووری ژیاوه، ئە‌مه‌ش زیاتر به‌مه‌به‌ستی ئە‌وه بووه، بتوانی بنچینه‌یه‌کی توندوتۆلی رۆشنبیری و کولتووریک پە‌سه‌ن به‌ره‌م به‌یینی. هه‌ر له‌به‌ر ئە‌مه ده‌بینن، بارت له باره‌ی گه‌لیک شت بیرکردنه‌وه لیکۆلینه‌وه‌ی هه‌یه، وه‌ک: سینه‌ما، شانۆ، هونه‌ری پلاستیکی و ئە‌ده‌ب، می‌ژوو، دیارده‌ شارستانییه‌کانی پۆژناوا... هتند. بارت، هیچ کاتیک به‌دوا‌ی مۆد و مۆدیل نه‌که‌وتووه، به‌تایبه‌تی له به‌شی دووه‌می ژیا‌نی. له‌م پرووه‌وه له (فوکۆ-Foucault) ش زیاتر به‌شداری له دامه‌زراندنی مۆدیرنیته‌ی کردووه: له هه‌لگه‌یه‌ی وه‌رگه‌یه‌ی و بێ ماناکردن و به‌دوادا‌چوون و دامه‌زراندن و شکاندنی به‌ته‌کان و دروست کردنه‌وه‌یان به‌چه‌شنیکی دیکه، گۆڕینی به‌ها فیکری و ئە‌ده‌بی و شارستانییه‌کان ده‌ستی هه‌بووه. دژی دووباره‌کردنه‌وه و تیز و ئایدیۆلۆژیا و فیتیشیزم و ده‌سه‌لاتی دیارده‌کان و شتی موکته‌سه‌ب و حازریه‌ده‌ست بووه، هه‌میشه به‌زیگزاگ-Zigzag به‌ره‌و پێشه‌وه‌ چووه و ده‌ستی هه‌بووه له گۆڕان و دروستکردنی پە‌سه‌نایه‌تی. ئە‌م میتۆده‌ش به‌ناشکرا له کاره‌کانی و می‌ژووی به‌ره‌مه‌کان و فیکری بارت هه‌ستی پێده‌کری.

نوسه‌ر له کتیبی (ئە‌فسانه‌کان- Mythologies) گربنگی به‌هه‌ندی دیارده‌ی کولتووری و شارستانی داوه که وه‌ک ئایدیۆلۆژیای بورژوازی بچووک خو‌یان پێشان داوه، وه‌ک: پرووداوه‌کانی پۆژانه - Faits-Divers، وینه - Photo، گوتاری پۆژنامه‌کان، بورجی ئی‌فیل - La Tour Effele، مانکا - Mannequin (ئە‌و کچانه‌ی جلوه‌رگ و مۆد پێشان ده‌ده‌ن).

(لېږه ده بې ناماژې ته وه بکړې ته م دیار دانه زیاتر پټوهندیان به کولتووری
رؤژنا و او ده هیه، له رۆژ هه لات نموننه یان که مه، به لام ده کړې وه که لایه نی
تېوری سوودی لی وهر بگیری).

کتیبي (پلهی سفری نووسین) له هه مان پریزی کتیبي پېشوو حسیی بو
ده کړې. نووهر مه به سستی سهره کی له م کتیبه بریتیه له: (میژووی ناخوتن
یان شتواری ته ده بی یان زمان - Langage نه ده بیته میژوویه که بو ناخوتن
یان شتواری زمان، نه ده بیته ستایل - Style، به لکو ته نیا میژووی
نیشانه کانی ته ده به).

لېږه وه، کاره کانی بارت راسته وخوړه خنیه که پېشکه ش ده که نه که
به رخنه ی مانا ناسراوه. مانا - Signification نه که ناوهر وک یان ناواخن.
مانا نه که ته و سیسته مه ئی جباریه ی له پټوهندیه کان هیه، به لکو وه که
ناخوتن یان ته و مانایه ی مروث له گه ل خو ی یان له گه ل که سانی دیکه
هیه تی. ده شې به نموننه ی که ته مه باشر شی بکړته وه، وه که: وشه یه کی
وه که گر - Flamme، له یه کی له شانوگر ییه کانی راسین مانای
خو شه ویستی ده گیه نی. هه مان وشه وه که نیشانه یه کی Signe سادیه بو
ناسینه وه ی جیهانی تراژیدی کلاسیکی، یان بیفتیک - فریت بو نمونه،
ده شې وه که سمبولیک ی تایبه ت به فهره نسییه کان سهیر بکړې. به کورتی
هه موو شتیکی ناخوتن، بیجگه له په یامی راسته وخو ی خو ی، ئیشاره ی
خو ی - Denotation، له رووی پټوهندیه وه به حه قیقه ت ده نیترې، ده شې
مانایه کی دیکه ش: (مانای دووهم - Connotation) تا ته و رادیه وهریگری
بو ته وه ی بچیته ناو بواری مانا Signification، ناو بواری به هاو نرخ،
بو یه له روانگه ی بارت، هه موو شتیکی ده شې بیته نیشانه Signe و
ته فسانه Mythe.

رهنگه ته و پرسیاره بکړې، رخنه ی ته فسانه، یان وردتر و روونتر،
رخنه ی نیشانه ئامیز Signe یان رخنه ی مانا ئامیز Signification
بوچی؟ چونکه به پله ی یه که م ته م رخنه یه گنده خوړه: فورمیکی بی

ناوه‌روکی هه‌یه. ئاخاوتن یان شیواز دروست ناکا، به‌لکو ده‌یدزی، بۆ مه‌به‌ستی خۆی گلی ده‌دانه‌وه، بۆ دروست کردنی میتا ئاخاوتن یان میتا شیواز یان میتا زمان - Metalangage. به‌شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ شته‌کان به‌قسه‌ دیتن. له‌ لایه‌کی دیکه، چونکه ئهم ره‌خنه‌یه: فیل‌بازه و هیتلی دروست بوونی خۆی، میترووی خۆی ده‌شاریتته‌وه، به‌چه‌شنیکی ناره‌سه‌ن به‌رواڵه‌ت سروشتی خۆی پێشان ده‌دا. ئایدیۆلۆژی بورژوازی رواڵه‌تییکی سروشتی ده‌دات، له‌ کاتی‌کدا زیاتر سیفیه‌تی حازر به‌ده‌ست و فیکری باویان = Stereotype هه‌یه، وه‌ک: رای گشتی، عه‌قلیه‌تی زۆریه، ره‌زامه‌ندی ورده‌بۆرژواز، توندوتیژی فیکری باو. خالی سیتیهم لهم ره‌خنه‌یه ئه‌وه‌یه: زوو زۆر ده‌بی، هی وه‌کو خۆی دروست ده‌کاته‌وه: نیشانه‌یه‌کی گه‌لیک زۆری درێژداد و هه‌لاوساوه‌خۆش هه‌ن. هه‌ندێ جار ئهم نیشانه‌ تارا ده‌ی هیتلنجدان مروڤ ماندوو ده‌که‌ن و هیترسی بۆ دیتن. لهم پرووه‌وه بارت ده‌لی: (ئێمه له‌ رۆژیکدا چه‌ندان نیشانه‌ی بی ماناو چروک (Insignifiants) ده‌بینن. ره‌نگه زۆر نه‌بن، لی‌ره‌وه خه‌یاڵمان بۆ ئه‌و جیهانه توندوتیژه ده‌چێ که له‌ناو ئارمه‌کان هه‌ن بۆ نمونه، یان له‌ناو لافیته و دروشمه‌کان یان ئه‌و مانایه‌ی له‌ ریکلامه‌کان ده‌یاندۆزینه‌وه.

دوا‌ی بلا‌وبوونه‌وه‌ی کتییی میتۆلۆژی، بارت دوورتر ده‌روا. هه‌لده‌دا سیمپۆلۆژی (نیشانه‌ناسی) وه‌ک زانستیک دامه‌زرتنی، وه‌ک، زانستیک له‌ رێگای ژبانی نیشانه‌کان له‌ ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و شارستانی بکوڵیتته‌وه. به‌هه‌مان ئه‌و شیوه‌ی سالی ۱۹۱۰ فیردیناند دو سو‌سور له‌ کتییی (وانه‌کانی زمانناسی گشتی) له‌ بواری زمان کردبووی. سو‌سور له‌ گه‌ل ئه‌وه بوو که زمانناسی له‌ناو زانستییکی گشتی نیشانه‌کان بتوینیتته‌وه. هه‌رچی بارت-ه ته‌واو به‌پێچه‌وانه‌وه بیرده‌کاته‌وه. به‌لای ئه‌و مانا- Signification هه‌میشه به‌ناو ئاخاوتن یان شیوازیک یان زمانیک داده‌چێ، لهم پرووه‌وه سیمپۆلۆژی (نیشانه‌ناسی) ته‌نیا ده‌بیته‌ تاییه‌ته‌ند کردنی زمانناسی نه‌ک به‌رین کردنی. ئه‌و له‌گه‌ل ئه‌وه‌یه، نیشانه‌ناسی تا

بئىستا تەنيا وەك كۆدېكى لايەلا بەكار ھاتوۋە، وەك كۆدەكانى جادە، بەلام كە لەم ئاستە تىدەپەرىن، لە بواری كۆمەلايەتى قوول دەبىنەو، سەرلەنۆى تووشى ئاخوتن و شىتواز دەبىنەو.

بەم شىۋە دەبىن، سېمىۋۆلۆژى بەسوودەرگرتن لە زمانناسى تارادەيەك كېشەكە سادە و پرونتر دەبى. ئەگەر بىت و لە زمانناسى مېتۆد و چەمكە ھەرە ديارەكان وەرگرن، بەتايىبەتى ئەوانەى زۆريان كار پى دەكرى وەك: زمان/وشە، مانادار/ مانالېكدار (Signifiant / Signifie)، سىنتاگم / پارادىگم (تركيب تعبيرى = Syntagme / سىستەمى گەردان كردن = Paradigme)، دەتوانن بەھەمان شىۋە لە بواری ئەدەب و ئاخوتنى ئەدەبى و سىستەمى كۆمەلايەتى و سىنەما و ھونەرەكان و ھەتا سىستەمى خواردن و مۆد و خۆپۆشین-يش بگەين.

بەرت و پىراى كار كردن لە بواری نىشانەناسى - Semioilogie بەردەوام، بەشىۋەيەكى گشتى گرىنگى بەئەدەبىيات داو. لەم پروەشەو، خوتندەوكانى ئەو ھەردەم ھەلگى تايىبەتەندىيەكى جەوھەرى بوونە و گەتۆگۆ و بەدواداچونىتى زۆرى ھەلگرتوۋە.

ئەم سەرەتاي گرىنگىدانە بەئەدەب، دەگەرپتەوہ بۆ سالى ۱۹۴۲، كە گوتارىكى رەخنەبى لە گوڤارەكەى ئەندرى ژىد بلاوكردۆتەو، ھەروەھا لېكۆلېنەوہيەكېش لەبارەى مېشلى - Michelet - ي مېژوونوس، بەناوى (مېشلى لە زمانى خۆى). لەم لېكۆلېنەوہ سەرەتايىانە، بەرت، بەپېچەوانەى نووسىنى لېكۆلېنەوہيەكى كلاسېكى و مېژووبى ئاسايى، خوتنەر بەرەو شېكردنەوہى زىندەخەون Revrie - و سەمبۆل و نەشئە Eu-phorie - ي ئەدەبى و پېچەوانەكەى دەبا. بەلام بەو گوتارەى كە لە بارەى راسىن - Racine - ي نووسى، بەرت گەتۆگۆ و كېشەيەكى ئالۆزى لە نېوان كۆن و نۆى، يان لە نېوان ھەموو ئەو ناوئەندەى خوتندەوہيەكى شەرى و پەسمى ھەيە بۆ ئەدەب و ئەو ناوئەندەى تەواو پېچەوانەى ئەمەى يەكەم بۆ ئەدەب دەروانى. بېگومان ناوئەندى يەكەم، ئەدەبى ناو دانىشگاكان و

ته‌واوی ئەو ڕەخنە‌گراڤه ده‌گرت‌ته‌وه که م‌یت‌ۆد و که‌ره‌سته ئە‌ده‌ب‌یه‌کان به‌چا‌و‌یک‌ی د‌یکه، ج‌گه له خ‌و‌ت‌ن‌د‌نه‌وه‌یه‌کی م‌ی‌ژ‌و‌ویی و س‌رو‌شت‌ی و ک‌لا‌سی‌کی نا‌روان، به‌ک‌ور‌تی ڕه‌خنه‌ی نو‌ی و ڕه‌خنه‌ی ک‌ۆن. نو‌وسه‌ری‌کی وه‌ک Raymond Picard، وه‌لام‌ی ئە‌م گ‌و‌تاره‌ی بارت ده‌داته‌وه، به‌لام سه‌ره‌که‌وتن به‌ده‌ست ناه‌ین‌ئ. سه‌ره‌نجام بارت له هه‌ول‌ی خ‌ۆ‌ی ب‌ۆ چه‌سپان‌دن‌ی ڕه‌خنه‌ی نو‌ی به‌رده‌وام ده‌ب‌ئ. ئە‌مه‌ش له هه‌ردوو ک‌ت‌یبه‌که‌ی - گ‌وتاره ڕه‌خنه‌یه‌کان- Essais Critiques و گ‌وتاره ڕه‌خنه‌یه‌یه نو‌یه‌یه‌کان- Nouveaux essais critiques، به‌رده‌وام ده‌ب‌ئ. گ‌وتاره ڕه‌خنه‌یه‌کان‌ی ئە‌م دوو ک‌ت‌یبه، بو‌ونه‌ته بن‌چینه‌ی ڕه‌خنه‌ی نو‌ی، که نو‌وسه‌ر ت‌ییدا له باره‌ی نو‌وسه‌ره به‌رچا‌وه‌کان‌ی فه‌ره‌نسی ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینه‌وه‌ی پ‌یش‌که‌ش کرد‌وه، وه‌ک: لا ر‌ۆ‌ش‌فو‌ک‌ۆ- La Rochefoucauld، بر‌یشت، لا‌برو‌یر La Bruyere، ئالان ر‌ۆ‌ب‌ گر‌ی، پ‌یه‌ره‌ ل‌ۆ‌تی، ژ‌ۆ‌رژ باتای، ف‌ۆ‌لت‌یر، پ‌روست، ف‌ل‌ۆ‌یر، کافکا... هت‌د. ج‌یا‌وازی و لایه‌نی سه‌رنج راک‌یش‌ی بارت له چا‌و ڕه‌خنه‌گره‌یه‌سی و ک‌ۆنه‌کان‌ی، ئە‌وه بو‌وه، بارت خ‌ۆ‌ی خه‌ریک نه‌کرد‌وه به‌به‌کاره‌ینان و پس‌پ‌ۆ‌ری ئە‌کاد‌یمی زان‌ستی، به‌ل‌کو هه‌ول‌ی داوه به‌و په‌ری ئازادی بن‌و‌وس‌ئ، یان ورد‌تر، هه‌ول‌ی داوه ل‌یک‌ۆ‌ل‌ینه‌وه‌ی ئە‌ده‌بی و ڕه‌خنه‌یی به‌چه‌شن‌یک بن‌و‌وس‌ئ، هه‌روه‌کو چ‌ۆن شاع‌یر‌یک یان چ‌یر‌ۆ‌کن‌و‌وس‌یک ت‌یک‌ست‌یک‌ێ ئە‌ده‌بی ده‌نو‌وس‌ئ. به‌ک‌ور‌تی، هه‌رده‌م ویست‌و‌یه‌تی، گ‌وتاری ڕه‌خنه‌یی که به‌لای ز‌ۆریه‌ی ڕه‌خنه‌گران به‌ئه‌ده‌ب‌یک‌ێ پ‌له دوو داده‌ن‌ر‌ئ، ئە‌و بیه‌نین‌یه‌ ر‌یزی ژانره‌کان‌ی د‌یکه‌ی ئە‌ده‌ب.

له ر‌وان‌گه‌ی بارت، ئە‌ده‌بیات به‌ش‌یه‌یه‌کی گ‌شت‌ی به‌ر‌ین‌ترین بواری ن‌ی‌شان‌ناس‌ی-یه و پ‌ره له مانای ر‌یک‌خ‌را‌و. ب‌ۆ غ‌و‌ونه: ر‌یت‌ۆ‌ریک - Rhet- orique چ‌یه ئە‌گه‌ر بر‌یتی نه‌ب‌ئ له ته‌واوی ئە‌و (دلالة اضافية - Con- notaion) یانه‌ی که لاپه‌ره‌یه‌کی نو‌وس‌ین، ب‌ی‌ج‌گه له مانا راسته‌وخ‌ۆ‌که‌ی به‌خ‌ۆ‌ی ده‌ل‌ئ (ئایا من لاپه‌ره‌یه‌کی ئە‌ده‌ب‌یم؟).

دواتر بارت له‌گه‌ل ک‌ت‌یبه‌ی: سه‌ره‌تایه‌ک ب‌ۆ ش‌یک‌رد‌نه‌وه‌ی ب‌ونیادی

چیرۆک - Introduction a L'analyse des recits، هه‌وڵی ئه‌وه ده‌دا
 ئه‌ده‌ب وه‌ک سیسته‌می‌ک لی‌کبداته‌وه. لی‌ره‌ش پرۆژهی S/Z که تایبه‌ته
 به‌مه‌سه‌له‌ی چیرۆک و هه‌نهری گیرانه‌وه، که به‌وه‌زبانه‌ی که ئه‌سلی داده‌نی،
 ده‌خاته‌ پوو. به‌لام بارت هه‌ر زوو واز له‌م هه‌وڵه‌ی خۆی دینی. لی‌ره‌وه به‌ره‌و
 گرینگیدان و خۆیندنه‌وی تیکست (ده‌ق - Text) ده‌چی. ئیتر له‌مه‌ودوا
 ئه‌و گرینگیه‌ی که به‌ (نیشانه - Sign-ی) ده‌دا هه‌مان گرینگی به‌تیکست
 ده‌دا. کتیبی (له‌زه‌تی تیکست - Le Plaisire du Texte) که له
 کۆمه‌لیک ورده‌ تیکست و بیرکردنه‌وه پیکهاتوه، هه‌وڵی ئه‌و ماوه‌یه‌ی
 بارت-ه‌که به‌یه‌کێ له‌ سه‌ره‌نج راکیشترین خۆیندنه‌وه‌ی نیۆری ئه‌و
 داده‌نی. له‌م کتیبه‌ بارت باسی تیکست ده‌کا نه‌ک کاری ئه‌ده‌بی، که وه‌ک
 خیتابیک و کۆدی کۆمه‌لایه‌تی له‌ دایک بووه، مه‌سه‌له‌ی خزینی
 تیکستی‌ک بۆ ناو یه‌کیکی دیکه - Intertextualite، وه‌ک تیکه‌ل بوون و
 به‌یه‌کداچوونی ده‌نگه‌کان سه‌یر ده‌کا. ئه‌و دیالۆگیزم-ه‌ی تیدایه‌تی وه‌ک
 دره‌وشانه‌وه و کۆچکردنی مانا- کان حسی‌بیان بۆ ده‌کا. دلنایه‌ی له‌سه‌ر
 جو‌راو جو‌ری هاندر و خه‌ستبوونه‌وه‌کانی ناوه‌وه‌ی تیکست ده‌کا، ئه‌و
 تو‌وه‌ی - Grain، که له‌ تیکستدا هه‌یه‌ به‌سه‌رچاوه و ماتۆری له‌زه‌تی
 داده‌نی، لی‌ره‌شه‌وه تیکست حسی‌بیکی بۆ ده‌کری، به‌و مانایه‌ی وه‌ک
 جیهانی‌ک له‌ نیوان نووسه‌ر و خۆینه‌ره. لی‌ره‌شه‌وه بارت پۆلی خۆینه‌ر
 به‌گرینگ ده‌زانێ، به‌لام نه‌ک خۆینه‌ری بی جوو‌له و بزاف - Passif، به‌لکو
 ئه‌و خۆینه‌ره‌ی پشکنین و شیکردنه‌وه ده‌کا. چونکه هه‌رده‌م ئه‌و پتوه‌ندییه‌ی
 تیکست هه‌یه‌تی به‌نووسه‌ر و خۆینه‌ر، هه‌رده‌م یه‌ک لایه‌، چونکه له‌ پشت
 تیکست نووسه‌ریکی چالاک نابینرێ، یان له‌ به‌رانبه‌ری خۆینه‌ریکی بی
 جوو‌له و ناچالاک. له‌ به‌رانبه‌ر تیکست شت و بکه‌ره‌کان ره‌ش ده‌ینه‌وه،
 تیکست هه‌لو‌سته گرامه‌رییه‌کان که وه‌ک پتوه‌ندی ده‌بینرێن، واته‌ له
 نیوان شت و بکه‌ره‌کان له‌ناو ده‌با.

لی‌ره‌وه تیده‌گه‌ین که تیکست له‌ لای بارت باه‌تی یان خۆراکی خیتابی

شاتۆبریان

زانستی و تیۆری نییه. (ههروه‌کو پیشتر به‌م جوړه سه‌یر ده‌کرا.) به‌لکو وه‌ک ماتۆری ختاییکى میتافۆرى و مه‌وزووعى سه‌یر ده‌کړى، به‌کورتى وه‌ک ماتۆرى نووسین: بارت ده‌لئ: «نووسین، نووسینى تېکستیک به‌رترين لووتکه‌به که تیۆرى تېکست ده‌یگاتى.» لېره‌شه‌وه ده‌بینن: له ئەنجامى پراتیک کردنى نووسین- بارت له (رۆشنبیریک) بووه (نوسه‌ر) یک. له‌مه‌ش مه‌سه‌له‌ی بونیاد به‌ئاشرکه هه‌ست پیده‌کړى.

تییى:

- S/Z گوتاریکی په‌خه‌یى بارت، بنچینه‌ی له ته‌نیشته یه‌کترى دانانى ئەم دوو پیته ده‌گه‌ریته‌وه بۆ دوو وشه‌ی فه‌ره‌نسى که له نووسین ته‌نیا یه‌ک (S) لیکیان جیا ده‌کاته‌وه و مانایان ده‌گۆرئ، یه‌کیک به‌ (Z) ده‌خویندریته‌وه ئەوى دیکه به‌ (S). وه‌ک: پواسۆن S-Poisson، پوازۆن-Z-Poisson یه‌که‌میان به‌مانای ماسى دئ، دووه‌میان به‌مانای ژه‌هر.

- Connotation، واته مانای راسته‌وخۆ و مانای شاراوه. هه‌ندى جار به‌سیبه‌رى مانای راسته‌وخۆش لیکده‌دریته‌وه.

باختین (1895-1975) M.M. BAKHTINE

میخایل میخایلوڤیچ باختین له Orel له ڕووسیا له خێزانیکی به‌گزاده‌ی کۆنى ڕووسى له دایک بووه که کۆمه‌لیک که‌سایه‌تى ناوداریان له میژوو و کولتورورى ڕووسى لى هه‌لکه‌وتوه. باختین خویندنى دواناوه‌ندى له ناماده‌یى Odessa ته‌واو کردووه. سالى 1913 ده‌چیته‌ کۆلیژى میژوو و فیلۆلۆژى زانکۆى Rossiisk Novo (ئه‌مرو به‌زانکۆى Odessa ناسراوه.)

پاشان ده‌چیته زانکۆی سان پیترسبۆرگ (Saint-Petersbourg) به‌لام باختین به‌توانا و لیکۆلینه‌وه‌ی تاکه که‌سی خۆی فه‌لسه‌فه و ئیستیتیک و فیلولۆژی ده‌خوینێ و له‌م ڕینگایه‌وه‌ روانین و می‌توده‌کانی خۆی بنیات ده‌نی.

باختین به‌پله‌ی یه‌که‌م به‌تیۆریناس و می‌ژووناسی ئه‌ده‌ب ناسراوه. می‌خایل باختین هه‌ندێ له‌ کتیه‌کانی به‌نازناوی تاییه‌تی بلاوکردۆته‌وه. ئه‌مه‌ش دواتر کیشه‌یه‌کی ئالۆزی ناسینه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی بۆ خوینه‌ران و ره‌خنه‌گران دروست کردووه. سه‌ره‌تای ناسینه‌وه‌ و ناووبانگی ده‌گه‌ڕیته‌وه‌ بۆ ساڵی ۱۹۶۳ به‌تاییه‌تی که‌ کتیبی (گرفته‌کانی شیعریه‌تی دیستۆبۆفسکی) بلاو ده‌بیته‌وه‌ که‌ پیشتر له‌ ساڵی ۱۹۲۹ به‌رووسی بلاوبوووه‌ و له‌ ساڵی ۱۹۷۰ به‌فه‌ره‌نسی بلاو ده‌بیته‌وه‌ و سه‌ره‌نجی خوینه‌ران و ره‌خنه‌گران ڕاده‌کیشی. به‌تاییه‌تی که‌ ژولیا کربستۆفا گوتاریکی له‌ باره‌یه‌وه‌ نووسی به‌ناوی (شیعریه‌تی دیستۆبۆفسکی). له‌م کتیه‌ که‌ به‌لیکۆلینه‌وه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی باختین ناسراوه، نووسه‌ر پایه‌یه‌کی ئه‌ده‌بی دیاری بۆ خۆی دروست کرد و بۆته‌ شوێنی سه‌ره‌نجی فۆرمالیسته‌کان و زمانناسه‌کان و ره‌خنه‌گره‌کان. له‌و سه‌رده‌مه‌ ره‌خنه‌گره‌ جوانیناسه‌کانی ئه‌لمانی وه‌ک: Walzel و Wolfflin و فۆرمالیسته‌کان ڕایان وا بوو که‌ ئه‌ده‌ب و هونه‌ر بریتین له‌ جه‌وه‌ری سه‌ربه‌خۆ پێوه‌ندیان به‌جیهانی ده‌ره‌وه‌ی نووسه‌ر و خوینه‌ره‌وه‌ نییه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌بوون که‌ دروستکردنی یان بیناکردنی کاری ئه‌ده‌بی ده‌وه‌ستیه‌ سه‌ر گێڕانه‌وه‌ و گری و ناواخن و پێوه‌ندیان به‌به‌ره‌مه‌ ئه‌ده‌بیه‌کانی دیکه‌وه. به‌لام باختین دژی ئه‌وه‌یه‌ ئه‌ده‌ب و هونه‌ر ته‌نیا وه‌ک ماده‌ده‌ سه‌یری بکری. له‌لای باختین سێ شتی سه‌ره‌کی هه‌ن که‌ بریتین له‌: (شێواز و فۆرم و ناواخن)، ئه‌مانه‌ش له‌ کاری ئه‌ده‌بی و هونه‌ری تووشی یه‌کتر ده‌بن و یه‌کیک به‌م کاره‌ هه‌لده‌ستی که‌ نووسه‌ر یان دانهره‌ به‌گشتی. باختین ده‌یه‌وی به‌چاوێکی پر سه‌یری ئه‌ده‌ب و هونه‌ر بکه‌ین وه‌ک مۆدیلێکی ته‌عبیرکردنی بێ وینه. هه‌ر بابه‌تیک

بگريت، ميژوويك و ئايدىلۆژىيەك و ئەندىشە يەككى لەپالە. باختىن لە يەككى لە گوتارەكانى كە بەناوى دانەر و پالەوان-L'Auteur et le héros- يە تيۆرىكى پيشنىياركردوو، پاشان ئەم تيۆرە لە ئەنجامى گەشەپىدان دەپىتە بىرى سەرەكى رووانىنە پەخەنەيەكانى كە برىتيە لە: داھىتەر (يان دانەر- يان نووسەر) و پالەوانەكانى لە حالەتى بەراوردن لە بەرامبەر شىواز و زمان. بەم جۆرە لە پۆمانەكانى دىستۆبۆفسكى يەك دەنگ ھەستى پىدەكرى و دەبىنرى و خاوەن دەستەلاتە ئەویش پالەوانەكانە نەك نووسەر خۆى. چەند سالتىك دواتر ژان پۆل سارتەر Jean Paule Sartre بى ئەوئى ئاگادارى تيۆر و رووانىنەكانى باختىن بى بەھەمان شىوہ لەبارەى پۆمانەكانى فرانسوا مۆرباك دەلى: پۆمانووس مافى حوكم دانى نىيە، چونكە پيشتر باختىن گوتبووى: نووسەر (يان دانەر) لە كارى ئەدەبى (وہك پۆمان) تەنيا بەشداری كەرىكى دىالۆگ و گفتوگۆيە.

ماوەى دواى خويندەنەوئى دىستۆبۆفسكى، باختىن گەشە بەرووانىنەكانى دەدا و لەسەر ئەو بىرە دەگىرسىتەوہ و (مروڤ) وەك (تاك) سەپىر ناكات، بەلكو وەك (كو) كە ھەمىشە لە گۆراندابە و يەكېك پشت بەوى دىكە دەبەستى. لىرەوہ بەرەو خويندەنەوئى كى گشت گىرى دەچى و بابەتە نوقسانەكان دەخاتە بەر لىكۆلىنەوہ و لەبارەى جۆس و كافكا و ئارتۆ و فۆكەر دەنووسى. دەتوانىن بلتەن سى سەردەم لە ژيانى ئەدەبى باختىن ھەن؛ ئەمانەش برىتەن لە: سەردەمى سۆسىۆلۆژى و ماركسىست، سەردەمى زمانناسى و سەردەمى ميژوو و ئەدەب.

لە سەردەمى: سۆسىۆ - ماركسىست دوو كىتەبى لەژىر ناوى (V.N.Volochinov) بلاوكرۆتەوہ: ۱- ماركسىزم و فەلسەفەى شىواز يان زمان. لە سالى ۱۹۲۹ چاپ كراوہ. فرۆدیزم كە لە سالى ۱۹۲۷ چاپ كراوہ. بەپىتى تيۆرىيەكەى سەرەوہ لەلايەن ئەو (كو) يە نووسراوہ كە باختىن خۆيەتى. لەم دوو كىتەبەدا باختىن زياتر پەنجە دەخاتە سەر سۆسىۆلۆژى زمان و بىر وەك لەوئى ساىكۆلۆژى و زمانناسىيەكى

مه‌وزوعی دروست بکری، چونکه ئەو شتانه‌ی مەرۆف دروست ده‌کەن له ناوه‌وه مه‌وزوعین یان له‌خۆبانداه‌مه‌وزوعین. مەرۆف له‌لای باختین ته‌نیا له‌لایه‌ن ئەوی دیکه‌ ده‌بینرێ. ئەم ئەوی دیکه‌یه‌ش له‌لای ئەو بریتییە له‌ (Exotopie)، واته‌ بوونیکی بالا و مه‌زن، ئەمه‌ش بۆ‌خۆی (خودا) ده‌گرێته‌وه. ئەمه‌ش وه‌ک ئەو په‌یوه‌ندییه‌ دیالێکتیکیه‌ی هیگل-ه‌ که‌ له‌ نیوان من و ئەوی دیکه‌ هه‌یه. له‌ هه‌مان کات پێوه‌ندی به‌ناوه‌رۆکی ئایینی کریستیانیشه‌وه‌ هه‌یه، چونکه‌ باختین زۆر ئیماندار بوو. له‌سالانی سی دژی زمانناسی بونیادگه‌ری و شیعرییه‌تی فۆرمالیسته‌کان ده‌وه‌ستی و زمان (شیتواز) وه‌ک (کرده‌یه‌کی ناوه‌کی Intearction) نیوان دوو که‌س ده‌بینی نه‌ک وه‌ک کو‌دێک. نووسینه‌کانی ئەم سه‌رده‌مه‌ له‌ کتێبه‌کانی (شیعرییه‌تی دیستۆبۆئۆسکی) و (ئیسیتیتیک و تیۆری پۆمان) ده‌دۆزێته‌وه‌.

هه‌رچی له‌ سه‌رده‌می میژوو و ئەده‌به‌، باختین گرینگی به‌گۆته‌ (Goethe) و رابلی- (Rablais) داوه‌. ئەو گوتاره‌ی له‌ باره‌ی گۆته‌-ه‌وه‌ نووسیویه‌تی بزیووه‌. گوتاره‌که‌ی دیکه‌ که‌ ناوه‌بانگیکی زۆری هه‌یه‌ به‌ناوی (فرانسوا رابلی و کولتووری میللی له‌ سه‌رده‌می بوورانه‌وه‌) یه‌. له‌م گوتاره‌ باختین گرینگی به‌کولتووری میللی داوه‌ و به‌تاییه‌تیش که‌رنه‌قاله‌ میللییه‌کانی ئەو سه‌رده‌مه‌. به‌لام باختین بۆ گرینگی به‌که‌رنه‌قاله‌ میللییه‌کان داوه‌؟ لی‌ره‌وه‌ ده‌بی بگه‌رێینه‌وه‌ بۆ ئەو مه‌سه‌له‌ی (کو‌)یه‌ی سه‌ره‌وه‌. ژولیا کریستۆفا له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌لتی: ره‌نگه‌ له‌به‌ر ئەوه‌بی که‌رنه‌قاله‌ بریتییە له‌ نمایشیک بی شانۆ، هه‌روه‌ها بی نمایش خوشی، بی پیشکesh کردن و بی نووسه‌ر (دانه‌ر) و بی بینه‌ر. ره‌نگه‌ له‌به‌ر ئەوه‌ش بی که‌رنه‌قاله‌ ژبان و شانۆی تێدا بووه‌.

برۆتۆن

شیوازیکی هونه‌ری له بیناسازی
 ده‌رده‌که‌وێ. هونه‌رمه‌نده بیناسازه‌کان
 نازادیه‌کی ته‌واویان ده‌دا خه‌یالیان له
 دروست کردن و پازاندنه‌وه‌ی بیناو
 بالاخانه‌کان و به‌فۆرمی جو‌راو‌جو‌ر
 ده‌یان‌پازاندنه‌وه. له‌وساوه، وه‌کو شیوازیکی
 هونه‌ری به‌ناو ته‌واوی ولاتانی لاتین
 بلاوده‌بیته‌وه. پاشان له‌په‌یکه‌رتاشی و
 هونه‌ری نیگارکێشی ره‌نگه‌ده‌داته‌وه. لی‌ره‌وه
 که ده‌وترا ئه‌م هونه‌رمه‌نده، یان هه‌ر
 هونه‌رمه‌ندیک بارۆکه، یان شیوازیکی

بارۆکی هه‌یه، به‌و مانایه ده‌هات که پێچه‌وانه‌ی کلاسیکه، یان نه‌و
 هونه‌رمه‌نده شیوازی کلاسیکی نییه. واته به‌پێچه‌وانه‌ی کلاسیزم Clas-
 sisme به‌کارده‌هات. له‌ئه‌ده‌بی فه‌ره‌نسی بارۆک وه‌ک شیوازیکی هونه‌ری
 و ئه‌ده‌بی له‌سه‌رده‌می هینری چواره‌م و لو‌یسی سێزده‌م سوودی لی
 وه‌رگیراوه. واته به‌درێژایی سه‌ده‌ی حه‌فده‌م. به‌و هونه‌ر و ئه‌ده‌به‌ ده‌وترا که
 پایه‌ندی پێوه‌ره ئه‌ده‌بییه‌کانی کلاسیزم نه‌بووه. بارۆک وه‌ک زاراوه‌ی ئه‌ده‌بی
 به‌گشتی به‌مانای پێچه‌وانه‌ی ئاسایی و کلاسیزم دی، به‌لام بارۆک، وه‌ک
 جیهانبینییه‌کی ئه‌ده‌بی و پوانگه‌یه‌کی ره‌خنه‌گرانه‌ی ئالۆز و قوول، یان
 به‌کورتی وه‌ک شیوازیک: Langage، یان زمانێکی ئه‌ده‌بی، ده‌توانین
 ب‌لێین ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی نۆزده‌م. ئه‌مه‌ش وه‌ک شو‌رپشیک
 بوو دژی کلاسیزم و پۆمانتیزم. له‌گه‌ڵ گه‌لیک کاری ئه‌ده‌بی پۆژناوایی
 به‌گشتی و فه‌ره‌نسی به‌تایه‌تی، وه‌ک نیگایه‌کی ره‌خنه‌گرانه، وه‌ک جو‌زه
 ئه‌ده‌بیک که به‌جیهانبینییه‌کی تایه‌تی بنووسری، له‌سه‌ده‌ی بیسته‌م
 به‌بارۆکیزم Baroquisme ناسراوه. وه‌ک شاعیرانی بارۆکی فه‌ره‌نسی
 سالانی په‌نجاکان و شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی رابردوو.

له پرووی ناولیتانهوه ههر له کۆنوه له سه ره تاي سه دهی رابردوو، له گهل گه شه سهندن و فراوان بوونی جوړه کانی نه ده ب له ناو نه ده بیاتی کوردیدا، به رامبه ر به م جوړه نووسینه وشه ی مقاله به کارهاتوه، به لام نزیکه ی بیست ساتیکه، به لکو زیاتریش، له گهل نه مانی نه ریته نه ده بی و په خنه ییه کان، یان کزیوونی و وه رگرتنی ریتچکه یه کی دیکه، نه م زاروه ئورگینه له کم به کاردی، له کاتی کدا ئیستاش، دوا ی میژوویکی پینج سه د ساله ی نه ده بیاتی زمانه زیندووه کان (= ئینگلیزی، فهره نسی، نه لمانی...) به هه مان ئاستی شیعر وه ک جوړیکی نووسین به کاردی. ئیمړه له زمانی کوردی هه ندی زاراه ی دیکه وه ک هاوتایه ک به کاردی وه ک: گوتار، وتار... هتد.

ده شی نه مانه ناولیتانی گونجاو بن، به لام به دلنیا ییه وه مانای پراو پر ناگه یه نن، چونکه ههر نه مړه نه م ناولیتانه، به رامبه ر به زاراه ی په خنه بی و جوړی نووسینی دیکه ش به کاردی وه ک: خیتاب - Discours، له به ر نه وه، له و پروایه دانیم، گوتار به رامبه ر Essai - مقاله - گونجاو و پراو پرپی.

له روانگه ی منه وه، پاراستنی (مقاله) به و شیوه و نه ریته نه ده بییه ی هاتوته ناو زمانی کوردی گونجاوتر و له بارتړه، چونکه له زمانه زیندووه کانیش نه م جیاوازی کردنه ههستی پیده کړی وه ک: Discours = گوتار، Essai = مقاله.

له پرووی په خنه ییه وه، تیرمی مقاله سه ره نچمان بو چه شنه نووسینی ک پاده کیشی که به په خشان دهنووسری، نه مه ش تاراده یه کی زور جوړاو جوړه و له چوارچیتویه کی ئازادیدا خو ی نیشان ددها، به و مانایه ی ده ست نیشان کردنی پتوهر و ریتماو ریتسایه کانی سه خته و دده وستیته سه ر هه لوتست و روانینی فیکری و خه یالی نووسهر. مقاله ئیشاره یه بو کومه لیک تیکستی فورمی جوړاو جوړ که به ستیلی جوړاو جوړ دهنووسری.

ئىمە لەناو ئەدەبىياتى كوردى بەتايىبە تى و رۆشنبىرى كوردى بەگشتى
 رەنگە ھەندى مەقالە نووسى ناسراومان ھەبى كە چەند كەسانىكى كەم
 دەگرېتەو، وەك بۆ نمونە: مەسعوود محەمەد، يان لە نىوہى يەكەمى
 سەدەى بىستەم چەندانىكى بەتوانا و ناسراو ھەبوون، ئىمىرۆ، كەمتر
 ھەست بەمەقالە نووسى ناسراو دەكرى، رەنگە ھەر نەبى، ھەلبەت، لە
 چوارچىوہى ئەو رېتسا تيۆريەى ئىمە لە مەقالە نووسى دەبينىن، بەو
 مانايەى بتوانى، جىھانىكى مۆتەكامىل لە حوجەت و بورھان لە
 چوارچىوہى ستىلىكى ھونەرى پىشكەش بكە. (بىگومان وەكو تر رۆژانە
 دەيان مەقالە لە بلاوكرائەكان دەبينىن، بەلام ھىچ كامىكىان ئەم
 ھەلەكەوتەى سەرەوہى لى بەدى ناكرى. لە ئەدەبى فەرەنسى بەتايىبە تى و
 ئەدەبى رۆژئاوا بەگشتى، مۆنتېن- Montaigne بەباوكى ھونەرى و تيۆرى
 ئەم جۆرە نووسىنە لە قەلەم دەدرى. مۆنتېن لە سەدەى شانزەم رىاوە و
 خاوەنى شاكارىكى سى بەرگىيە بەناوى (مەقالە رەخنەبىيەكان= Essais
 Critiques) يان ھەندى جار ھەر بە (مەقالەكان- Essais) ناوى دەھىتن و
 بلاوى دەكەنەو. بۆ يەكەمىن جار لە سالى ۱۵۸۸دا بلاووتەو مۆنتېن
 دژى درىژدادى و رزانەوہى شىوازى نووسىنە، بەراى ئەو، ئەم خالە
 يەكەكە لە خاسىيەتە ھەرە سەرەككىيەكانى ھونەرى مەقالە، ئەمە وادەكا
 نووسەر بەرەو پوختەبى بچى و زياتر خۆى بناسى، لەلايەكى دىكە بەراى
 مۆنتېن، نووسەر كە باش نانوسى ھەلەو پەلەكانى خۆى دەگەيەنیتە
 خۆتەنەر، خۆتەنەرىش دەكاتە بەشىك لە پرۆژە خراپەكانى خۆى، بەلام ئەگەر
 نووسەر بەپىچەوانەوہ بى، وا لە خۆتەنەر دەكا رەسەنايەتى تاكەكەسى و
 تايبەت بەخۆى لەلاى خۆتەنەر پىشان بداو سەرەنجام ئەویش دەبیتە بەشىك
 لە داھىنانەكە.

فرانسى باكون كە باسى مەقالە دەكا، وەك ژانرىكى ئەدەبى سەرەخۆ
 لىكى دەداتەوہ و لەم رۆوہ دەگرېتەوہ بۆ كارەكانى مۆنتېن.

لەناو ئەدەبىياتى ئىنگلىزىش مەقالە بونىكى بەرلاوى ھەيە و وەك

ژانریک سهری دهکړی، نهمهش له Cornwallis - کورنوالیس تا هازلیت - Hazlitt.

سهرنجام مهقاله، زیاتر له ژانریکی نهمهبی، توانای مړوف پیشان ددها له چوارچپوهی شپوازیکي نووسین و فورمیکي نووسیندا.

وصف Discription

وهسف وهک نامیریکي (روخساریک) نهمهبی له روشنبري و نهمهبی روظناواوه بهردهوام، له ستهندال-هوه تا نلبیرکامو بابه تی لیکولینهوه و گفتوگوي نهمهبی و روشنبري بووه، چونکه وهک زاراهیهکی نهمهبی و رهنهیی ههردهم جوریک ته مومړی هه لگرتوه و کیشهیهکی نهمهبی و رهنهیی زوری دروست کردوه.

به هه لدها ناچین نهمه بلین به پچه وانهوه، له نهمه بیاتی روظه لات، سهرای بوونی به شپوهیهکی بهرچاو، که متر وهک تیرمیکي نهمهبی و رهنهیی سهرنجی دراوه تی، یاخود که رستهیهکی تیوری کمی هیه.

له نهمه بیاتی روظناوا وهک روخساریک یان نامیریکي ناخاوتن و خیتاب وهرگیراوه نهک وهک بابه تیک قولایی و ناوه دی نهمه دب داگیر بکا. مهبست له وهسف رهنه کردنی خیتابی نهمه بییه دلگیر بکه ویتهوه لای خوتنه ر.

وهک لایه نی نیگه تیث و پوزه تیث روانینیکی زور له باره ی وهسف هوه هیه. پل فالیری - P. Valery - ده لی: وهسف وهک خوراکیکي نهمهبی ده بینم که به کیلو بفروشری. نهمه روانینه به پله ی یکه م مه سله ی زوری و بوری و سهر نه که وتنی هندی له نووسه ران پیشان ددها که روانگه یهکی نابوریان نه بی له به کارهینانی وهسف و سهر به نهیینه کانی نووسین نه بن. نهمه دری بروتون، به م چه شنه له مانیفیستی سوربالیزم باسی وهسف دهکا: «وهسف وهک له ته نیشت یه کتر دانانی وینه ی ناو که ته لوگه کانه، نووسه ر به ناره زوی خوی به کاربان دهی نی، فرسه تیک ده قوزیتهوه

وینیه کم وهک کارت پۆستال (معایده) ده داتی و به دوای ئه وه دا ده گه پری منیش (منی خوینهر) هه مان پروانینی ئه وم هه بی له باره ی وینیه که.» بیگومان پروانین و ره خنیه کی له م جوړه له ئه ده بیاتی پوژتاوا شتیکی تازه نییه. شارل پیرو - C. Perault - له ۱۶۹۰ ز. له کتیبی: کۆن و نوێه کان له بهرام بهر یهک، ره فزی ئه و وه سفه درێژدادرییه ی دیالوگی ئه فلاتوون (Platon) ده کا.

نووسه ریکی دیکه به ناوی بیراردیی دو باتو - Berardier de bataut، له کتیبه که ی: له باره ی گێرانه وه - وه ۱۷۷۶ ز، له گه ل ئه وه دایه: وه سف ده بی تایبته بی به و بابته ی له باره ی وه ده نووسین، ئیتر ئه و بابته شوینیک یان ره شه بایه ک یان دیمه نیک بی، ده بی به چه شنیک بی بگونجینری و هه قی خو ی بدریتتی. له لایه کی دیکه، مارمونتیل - Marmontel - له کتیبی: پیکهاته کانی ئه ده ب ۱۷۸۷ ز. هیرش ده کاته سه ر شیعی وه سفی و ده لی: ئه وه ی ئه مپرو پیتی ده گوتری شیعی وه سفی، له لای کۆنه کان شتیکی ناسرا و نه بووه، به لکو ئه مه داهینانیکی نوێیه و نه ئه قل نه چه شه وه ری ناگری.

وه سف له بنچینه دا ده گه پیته وه پوژانری - Epidictique - که باشتترین مانا لیکدانه وه ی ئه م وشه یه هه ر وه سفه، به لام ئه مه یان وه سفیکه پتوه ندیی به پروانینی ده برینه که سه رزنش و ستایش - یش ده گریته وه که له بواری ره وانبیژی - Rethorique - یان وردتر هونه ره کانی شیعر گرینگی پی ده درئ. وه سف - Discription -، ده شی که رسته کانی حه قیقی و خه یالی بی، فونتانینی - Fontanier -، له یه کتی له لیکۆلینه وه کانی له گه ل ئه وه دایه کۆمه لیک جوړی وه سفمان هیه، وهک:

وه سفی شوین له دوخی سروشتی = Topographie -، وه سفی پرووداو = Chronographie، وه سفی جووله ی روخسار وهک ته عبیریکی له ده روون = Prosopographie، وه سفی نه ریت و ئه خلاق = Ethopee، ... هتد. هه روه ها له گه ل ئه وه دایه ده شی وه سف له باره ی بواریکی فیزیکی یان ئه خلاق -

یهوه بئ، دهشی ههردو وکیان تیکه لاهو بکرتن.

لهلای فونتانینی و ههروهه لهلای گهلای له نووسه رانی دیکه، وهسف: واته پیشاندانی شتییک و ناسینی بهشیویه کی ورد به چه شتییک سه ره نجم راکیشی.

کاتی که وهسفی شتییک دهکری، بهشیویه کی زیندوو و پری له وزه، سه ره نجم وینه یه کی خه یالایی سه رنج راکیش دروست دهبی یان تابلویه ک دروست دهبی. لیروه مهسه له یه ک دهرووژی پیتی دهگوتری: Hypotypose = واته وهسفی کاریگر.

مارمونتیل دهلی: نه گهر وهسف که رسته که ی خوی نایاب پیشان نه دا، نه سیفه تی شیعی وهرده گری نه خیتابی. (...) نووسه ری به توانا ده توانی تابلوی زیندوو دروست بکا.

لیروه ههول دهدهین نمونه یه ک له نه دهبی رۆژئاوا بهینینه وه که وهک بنچینه ی گه شه سه نندن و سه ره له لدانی وهسف حسیبی بو دهکری و له م رووه وه مادده یه کی زۆری تیوری ههیه. له کتیبی (Locus Amoenus) که له لایهن لیبانیوس - Libanuis - کوډو ره مزی بو دانراوه، له باره ی وهسفی دیمه - وهه شهش پیکهاتوی گرینگ هه ن خراونه روو که نه مانه ن: کانی یان سه رچاوه، دارودره خت، باخچه یان رهز، کزهبا، گول و خوتندنی بالنده. دواتر ههفته میشی بو زیاد کراوه که بریتیه له میوه. به گوێردی سه ره وه دهبی له دیمه نیکی نایاب هه موو نه م شتانه هه بن. نه مانهش به گوێردی: هه ر پینج ههسته کانی مروت و هه ر چوار توخمی گهردوونی (خول و ناو و ناگر و با.) و هه ر چوار وهزی سال دهگوپتن. له سه ده ی ههژدهم نه م هه موو ورده کارییه خاسیه تی شیعی وهسفی پیکه دهینا و پاشان له گه ل تیوری - Sublime = ههستی مه زنی - و سه رده می رۆمانتییک گوپانی به سه ردا هاتوو. روسو - J.J. Rousseau - له کتیبی: ئیعتیرافات، به م چه شنه ی خواره وه، دیمه نییک ده رخیی که نه و کاته به چه شه و روانینیکی نوی له

قه‌لەم دراوه: «ده‌مێکه ده‌زانم مه‌به‌ست له ولاتیکی خوش و جوان چیه. قه‌ت ولاتیکی پر له ده‌شت ئه‌وها نه‌هاتۆته به‌رچاوم. ولاتی جوان له روانگهی من ده‌بێ، هه‌وره تریشقه‌ی زۆری، تاوێر و گابه‌ردی گه‌وره‌ی هه‌بێ، پری له سنۆیه‌ر، دارستانی ره‌ش، چیا، ڕیگای پر له هه‌وراز و نشیو، دۆلی قوول له بن پیم بێ و ترسم بێتی.» به‌م شیوه‌یه وه‌سف گه‌شه سه‌ندنێکی ئالۆز و به‌رچاوی به‌خۆیه‌وه ده‌بینێ و له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستم ده‌گاته ناستی گرینگی گێڕانه‌وه = Narration.

له سه‌ده‌ی هه‌ژده‌م به‌کاربه‌گری شاعیرانی ئینگلیزی وه‌ک: Thompson - و گرای - Gray -، وۆردزوۆرت - Wordsworth -، شیعی وه‌سف گه‌شه ده‌کا، به‌لام له سه‌ده‌ی نۆزده‌م کوتایی پێ دی، تاراده‌یه‌کی زۆر هه‌مان کیشه دووچاری پۆمانیش ده‌بێته‌وه، به‌تایبه‌تی له کوتاییه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌م و له پۆمانه‌کانی ئیمیل زۆلا - Zola زیاتر ده‌رده‌که‌وی. له‌م سه‌رده‌مه، ره‌خنه‌گره‌کان ئه‌م جوۆره ئه‌ده‌به‌یان به‌دل نه‌بووه و یه‌کیکی وه‌ک مارمۆنتیل ده‌میک بوو ده‌یگوت وه‌سف یان وه‌سف درێژ، زیاتر بۆ سه‌فه‌نامه ده‌شتی وه‌ک له پۆمان.

زۆر که‌م له نووسه‌ران خۆیان خستۆته ناو وه‌سف درێژ، له‌گه‌ل ئه‌مه‌ش له‌لای ئیدگارپۆ - E. Poe - و ژولییه‌ن گراک - J. Gracq، هه‌ستی پێده‌کری. ئه‌مانه‌ش مه‌به‌ستی خۆیان له‌پال ئه‌م وه‌سفه درێژه هه‌بووه.

به‌لام گه‌شه‌سه‌ندنێ وه‌سف وه‌ک ته‌ندانسیک ده‌شتی له‌گه‌ل گوتاره‌که‌ی پیتر لاروس - P. Larousse - که به‌ناوی (وه‌سف) ه زیاتر ده‌ریکه‌وی. لاروس ده‌لێ: «به‌گوێره‌ی شیعییه‌تی هه‌ندێ شاعیرانی هاوچه‌رخ، وه‌سف بریتییه له وینه‌یه‌کی کوپی کراو، یان فۆتۆگرافی ئه‌و شته‌ی ده‌ینووسین.» ئه‌م وه‌سفه‌ش جیاوازه له‌گه‌ل وه‌سف ته‌عبیری که له لایه‌ن کۆن و نوێه‌کان هه‌یه. له‌م روانگه‌یه‌وه: «وه‌سف ئه‌ده‌بی به‌هیچ شیوه‌یه‌ک سروشتی رازاوه نییه، به‌لکو بریتییه له بینینی سروشت به‌گیانیکی تایبه‌تی، به‌هه‌ست و ده‌روونیکی تایبه‌تی، لێره‌وه سروشت به‌شیوه‌یه‌کی پر کوپی کراوه و هه‌موو

شتییک ده‌که‌ویتیته بهر ئەو چرکه‌یه‌ی که شاعیر به‌هه‌ست و ئاگاییه‌کی
تایبەت بینویه و وه‌سفی دهره‌وه‌ی کردووه.»

له‌لای ره‌خه‌گرانی سه‌ده‌ی نۆزده‌م خه‌وشی سه‌ره‌کی وه‌سف له‌وه‌دا
کو‌ده‌بو‌وه که سیسته‌م‌یک و سنووریکی دیاری کراوی نییه و هه‌موو
شتییک ده‌که‌ویتیته بهر روانینی نووسه‌ر. له‌م باره‌یه‌وه پۆل فالیری رای وایه
ده‌شی ئیمه به‌بیست لاپه‌ره وه‌سفی شه‌پقه‌یه‌ک بکه‌ین و به‌ده‌ دیریش
وه‌سفی جه‌نگیک بکه‌ین. هه‌لبه‌ت کیشه ره‌خه‌بییه‌که و ئالۆزییه‌که لی‌ره‌وه
دهرده‌که‌وئ، که ده‌شی به‌شیوه‌یه‌کی بی سنوور وه‌سفی شتییک بکری.

گۆرانی لی‌ریکی Chanson daube

«... دوو عاشق که ژوانیان ته‌نیا له شه‌ودا رێک ده‌که‌وئ ئاه و حه‌سه‌رت
به‌نزیك بوونه‌وه‌ی رۆژ هه‌لده‌رێژن و یه‌کتر بینینیان کو‌تایی پی دیت...»
ئه‌مه‌یه ناوه‌روکی گشتی ئەم جو‌ره‌ شیعه‌ره که زیاتر به‌شیعه‌ری غه‌زلی
ده‌چیت، به‌گشتی ده‌شی به‌شیعه‌ری تایبەت به‌جیهانی خو‌شه‌ویستی له
قه‌له‌م بده‌ین، به‌لام هه‌ندێ جاریش دیارده‌ی وه‌ک سوارچاکیشی
تی‌ده‌که‌وئ، هه‌لبه‌ت، ده‌زانین له‌ داستانه‌ نووسراوه‌کان و داستان و به‌یته
فۆلکلۆرییه‌کانیش که تییاندا خو‌شه‌ویستی تیمی (بابه‌ت)ی سه‌ره‌کییه،
سوارچاکیش وه‌ک هیلێک ته‌ریب به‌وه‌وه، به‌یه‌که‌وه گه‌شه ده‌کهن و ده‌رۆن.

گۆرانی لی‌ریکی له ئە‌ده‌بی رۆژئاوا سه‌رچاوه‌که‌ی ده‌گه‌رێته‌وه بو
سه‌ده‌کانی ناوه‌راست که له‌لایه‌ن شایه‌ره‌کان گو‌تراوه، ئە‌مه‌ش به‌گو‌یره‌ی
ولاتیانی رۆژئاوا هه‌ندێ جیاوازی و تایبه‌تمه‌ندی هه‌یه. له‌ فه‌ره‌نسی کۆن
به‌ (Alba) و (Aube) ناسراوه، له‌ ئە‌لمانیای و ولاتیانی باکوور، وشه‌ی
وه‌ک (Tegelied) به‌کار‌دیت که له‌لایه‌ن (Minnesanger) ه‌کانه‌وه بو‌ی
دانراوه. کۆنترین گۆرانی لی‌ریکی فه‌ره‌نسی بو‌سه‌ده‌ی دوا‌زه ده‌گه‌رێته‌وه
که ناوی (Chrestomathie de Bartsch) ه و یه‌ک تا‌قه ده‌ست‌نوسی هه‌یه
و پارێزراوه. تیمی سه‌ره‌کی ئە‌وسای گۆرانی لی‌ریکی بریتی بو‌وه له‌ گۆرانی

پازۆلینی

ژنیکی عاشق بۆ نادیارى دۆسته کهى (یان ده زگیرانه کهى)، تیبیدا نه فرهت نه که هه ره له رۆژ ده کات، به لکو نه فرهت له شه ویش ده کات که له و که سه دوور ده که ویتته وه و دۆسته کهى ناپارێزى که خوڤى ده ویت. سه ره تا ته نیا به گۆرانى ژنان ناسراو بوو، شایه ره ژنه کان. لیره شدا بابه ته کانیا ن هه مه جۆر بووه و تایبهت نه بووه به م دیارده ی سه ره وه، دواتر گۆرانى تیکه وتوو و ئه م

چوارچێوه ی وه رگرتوو و بابه ته که شى له سه ر بېرو که یه کی چه سپا و یان دیار گیرسا وه ته وه. ئه مه ش بریتى بووه له سه رهت و ئا هه لپشتنى دوو عاشق که لیک جودا بوونه و یان به و ی هه ندی به ره به ست و دیارده وه نزیک ده بیته وه.

ئه م بابه ته له گشت ئه ده بی جیهانیدا هه یه، ئه مه ش له سه ر ئاستى کی نووسرا و میللییدا. هه ندی جار گفتوگو ی نێوان دوو عاشقی ش ده بیته بابه تی گۆرانى لیرى کی. ناسراوترین نمونه ی له م جۆره، گفتوگو ی عاشقانه ی (رۆمیۆ و ژولیت) ی داستانه که ی شکسپیر-ه که هه ره به م ناوه ناسراوه. ده شى شکسپیر سوودى له م نه ریته ئه ده بییه کۆن و میللییه ی فه ره نسى وه رگرتبیت که له رینگای هه ندی بالادو فۆرمى دیکه ی شیعرى گواسترا بیته وه:

«... نه خیر، هیشتا رۆژ نه ها تووه، ئه مه ش ده نگى چۆله که نییه، به لکو ده نگى بولبوله له دووره وه دیت.»

گۆرانى لیرى کی له ئه ده بییاتى کوردیدا، له سه ر ئاستى کی میللى، له ناو داستان و به یته فۆلکلۆرییه کاندادا ده دۆزیتته وه، ده شى گۆرانیه کانی عه لی به رده شانى و عه لی سه رى-ش... هتد، به جۆرێک له گۆرانى لیرى کی دابنێن یان ئه م خاسیه تانه یان هه یه، به لام جوانترین نمونه له ئه ده بی

نووسراوی کوردیدا ئەم سیفەتە ی هەبێت، ھۆنراوە بەناووبانگە کە ی (گۆلی خۆشناوی) گۆرانە، کە تێیدا ئاھ و ھەسرەتی بەیەک نەگەیشتن و بەرہەستەکانی نێوان دوو عاشق پێشان دەدات، ئەمەش لەناو فەزاو شوێنیکی بەسیفەت سوارچاکی (Chevaleresque)، وەک بوونی کۆشک و سەرای پاشا... ھتد.

ستایش Célebration

لە رووی واتای فەرھەنگییەو تێرمی Célebration کە ئیمە ستایش-مان بۆ داناو، زیاتر بەمانای (احتفاء) ی عەرەبی دێ و ئەمیان پر بەپێستییەتی. ئەمەش بەمانای بەرپاکردنی جەژنیک بەبۆنەی شتیکیان کەسێک دیت. فەرھەنسییە کە ی لە Célébratio- لاتینی ھاتوو کە بەمانای جەژنی یادکردنەو ی رووداوێک یان بۆنەیەک دێ. ھەرچی لەناو ئەدەبە سەرھەرای فراوانی و ئالۆزی وەک چەمکیکی ئەدەبی، ماناکە ی ئەم ڕەگۆریشە ی سەرھەو ی تێدایە، بەلام چوارچێوە و میتروویەکی دیاری ھەیە.

ستایش واتە، کردەیەکی خیتابی یان ئاخواتنی (کلام) ی کە لە ڕێگای ئەمەو دەتوانین پێوەندییەک لە نێوان دوو کەس یان دوو شت دروست بکەین، لە شێو ی دوو جەمسەر یەکیکیان بالا دەست بێ. جا ئەم بالا دەستیە Superiorité ھەقیقی بێ یان خەیاڵی، بەچەشنێک تەعبیری لێ دەکری عاتیفە یەک بالا بکاتەو کە سیفەتی ھەستی فراژووبوون یان ھەستی بەرزبوونەو ی (Le sentiment d'élévation)، تێدایە. لە لایەن ئەرێستۆ، ستایش لە پال ژانری دیکە ی وەک سەرزنشت Blame و ھی دیکە بەژانرە ئەدەبییە پێشاندەرەکان یان روونکەرەو کەکان (Demonstratif) دەژمێردرێ، کە پێشتریش لە لایەن «گۆرگیاس دو لیۆنتیۆم» ئەم جیاکردنەو ھەستی پێکراو و ئەو دەیگە ڕێنیتەو بۆ ھونەرەکانی شیواز (Stylistique). ستایش، ڕۆلێکی گرینگ و کاریگەری جوانیناسی ھەیە، ئەمەش چ لەسەر ئاستیکی خیتابی یان ھەموو جووڕە پراتیکیکی شیعری کە بەرھەم ھێنەری تیکستی (جوانی)

بئی. په یدابوونی ئه ده بی ستایش ده گه ږتته وه بو یادکردنه وه تاییه تی (وهک یادی مه رگی پیاوړتیا ناسراو...) و گشتییه کان (وهک گشت جوړه جه څنیکې گشتی سیفه تی شادمانی تیدایي). له م ږووه وه، بونه ثانییه کانیش ږولتیا گرینگیان هه بووه له دروست کردنی وهک خیتاییکې ئه ده بی. ده توانین بلتین سیمای سهره کی ستایش بریتیه له کرده یه که گرینگی به ږوودای ږوژیدا. ده شی بیگه ږتینه وه بو مه سه له کی دیکه ی (آبدی و لازمنی) وهک بوونی چه مکی سروشت له ناو ئه ده بدا که بابه تیکه پیچه وانه ی ئه م خاله ی سهره ویه، بهو مانایه ی سروشت شتیکه هه میسه هیه و هه میسه له دهره و ی زه مه نه، ئه مه ش ئو بالا ده ستییه که مرؤف، مرؤفی شاعیر ههستی پی دهکا و به ئه دهب ستایشی دهکا. لیره ش جارتیا دیکه ده گه ږتینه وه بو مه سه له ی ههستی فراژووبوون و به رزبونه وه که له سهره و ئاماره مان پيدا. به گشتی شتیک نییه له بووندا نه بیته خوراکي ستایش. ته وای لایه نه کانی دیکه ی ئه دهب که چتوارچتوه ی ستایشن: وهک مه دح و پیاوه لگوتنی ساتیریک (مدح و تقریظ و ثناء) «= سهره نشت و لومه و پارانه وه». بیجگه له مه ش شیعر و ئه ده بیاتی ته علیمی و ئه وانه ی ئه م سیفه ته یان هیه، به سرووده نیشتمان په روه ره کانیشه وه، وهک: ږووداوه گوره کانی میلله تان و وه چه رخانه کانیان و ږووداوه میتولوزییه کانیان، ده چنه خانه ی ستایش. له م باره یه وه، وهک نمونه یه که ثانییه کان له ږنگای یادکردنه و ی پیاوه گوره کانیان ههستی نیشتمان په روه ری خو یان پیشان داوه. دیسان وهک ههستیکی نیشتمان په روه ری ئیزو کرات که قوتابی گورگیاس بوو باسی بالا دهستی خو یان، واته یونانییه کان دهکا به سهر به ریه ره کان (بیگانه-Barbares).

میژووی ئه م لایه نه ئه ده بیه ش، ئه گهر وهک ژانړتیا ئه ده بی سه یری بکه یین، بهو شپوه ی ئه رستو بوی چووه، ده گه ږتته وه سهرده مه کونه کانی یاداشتی (ذاکره) مرؤفایه تی. ئه مه ش ههستیکی قوولّه و زیاتر وهک نرخ و به هایه کی ئه ده بی ههستی پیده کری.

ستایش له ئەدەبی کلاسیکی وەک ھونەرێکی شیعری دیار و بەرجەستە ھەستی پێدەکری. لە گشت شیعەرە لییریکی و ئیپیکی (داستانی...) یەکان دەدۆزێتەو. لە ئەدەبی نوێش ئەم لایەنە دەشتی بەو لایەیی ھەموو تێکستیکی جوان ئیتر چ شیعەرێکیان پۆمان، بدۆزێتەو. ھەر لە سەر دەمی یۆنانییەکان، ستایش لەو جەژانەش دەدۆزێتەو کە لە شەرافەتی دیونیزۆس Dionysos بەرپاکراون، کە بە Dithyrambe ناسراو بوو. ھۆنراوی Epitaphe کە جووڕە ھۆنراوەیەک بوو لە کاتی ژن ھینان (زەماوەند)، دەگوترا ھەمان سیفەتی ستایشی تێدا دەدۆزێتەو.

شیعری (سروود- Epithalame) ییش زیاتر تاییەت بوو بە ستایش و بەرز پراگرتنی مردوو یان مەرگ وەک سیفەتیکی گشتی. ئەمە ی دوایی لە لایەن ھۆمیریۆس باسی لێکراو. دەتوانین بڵێین لە لایەن ستایشکەرە یۆنانییەکان وەک دیاردەیک گوازاو تەو لە لای پۆمانەکان کە لای ئەوان بۆتە ھونەرێک بۆ شەرەف لێنان و ستایش کردنی پیاو سیاسییەکان.

لە لایەکی دیکە، تەواوی بابەتە لییریکیەکان کە شاعیر لە ڕینگای بابەتە بیوگرافیەکان گەشەیان پێداو بە پیتی روانین و تێوژە کۆنەکانی ئەدەبیات دەچنە خانەیی ئەدەبی ستایش. لە ڕووی ئاینییەو، لە تەورات و ئینجیل، دەیان ستایش کردنی خودا ھەیە. بۆ نمونە (سروودی سروودەکان- Can- tique des Cantiques) دەشتی وەک ھۆنراوەیەکی زەماوەند حسیبی بکری کە ستایشی ھەلگرتوو. ئەو ئەدەبیاتە ی کە بۆ شەرافەتی پیاو پێروژە ئاینییەکان گوتراو گشتیان سیفەتی ستایشی تێدا یە. دەشتی ئەمە خالی سەرەکی بەھا ئەدەبیە کە یان بێ. لەناو ئەدەبی کوردی- ییش مەلودنامەکان عەقیدەنامەکان ئەوانە ی بە شیعەر و پەخشان نووسراون ھەمان سیفەتیان ھەیە.

ئەو ھۆنراوانە و ئەو ئاھاوتنانە ی (خیتاب) لە دەرباری شاھەکان گوتراو کە ھێز و دەستەلات و بەگزادەیی گیان و جوانی ھەلکەوت و قەلا فەتی ئەوانی پێشان داو، نمونە ی جوانی ستایشن.

له میژووی ئەدەب و کولتووری شارستانی و میللی کوردی دەشی بە ئاسانی روخسار و بابەتی ستایش بدۆزینەو. لەناو ئەدەبیاتی فۆلکلۆری و میللی ئەم لایەنە ڕەنگە ڕوونتر بێ. بۆ نمونە ئەو گۆرانیانەی لە سەر دەمیکی زوو لە کاتی زەماوەند دادەهینران و پێداهەنگوتن بەسەر بووک و زاوا دەگوتران. دەشی وەک (Epithalame) حسیبی بۆ بکری. بەهەمان شێوە بەیتە کوردییەکان.

کلاسیسیزم CLASSICISME

ئاوەلناوی کلاسیکوس Classicus لە زمانی لاتینی بەمانای چینیکی یان توێژێک لە هاوولاتیان دێ. ئەم مانایە لە ئەوروپای هاوچەرخی زوو بزیووە. زۆرجاریش بەمانای ئەدەبی چینیکی دیاری کراو گوتراوە، بۆ نمونە مارکسییەکان کارەکانی پاسکال و بوالۆ و ڕاسین و لافۆنتین-یان بە ئەدەبیکی بۆرژوازی لە قەڵەم داوە، چونکە سەر بە چینیکی دیاری کراو بوونە، بەلام هەر زوو ئەم ئاوەلناوە بۆ ئەو بەرھەم و کارانە بەکار هاتوون کە شایانی لیکۆڵینەو و گرینگی پێدان بوونە لەناو پۆل، ئەدەبی پلە یەک، ئەدەبیکی هێز و توانای مانەو و بەردەوامبوونی ھەبێ و بشێ ھاوتای کتێبە باشەکانی ڕۆمانی و یۆنانیەکان بێ. وەک گشت تێرمە گشتی و ئالۆزەکانی دیکە ئەدەبی، زاراوەی کلاسیسیزم سەر دەمیکی ئەدەبی و ھونەری دەگەیەنێ. مانای بەھایەکی ئیستیتیتیکی و ڕێبازێکی ئەدەبی و ھونەری دەگەیەنێ، وەک: سەر دەمی بووژانەو، سەر دەمی ڕۆشنایی، ڕۆمانتیزم، سەمبۆلیزم. زاراوەی کلاسیسیزم، پێناسە کردن و دۆزینەوێ مانای دیار و ڕوو و ڕێک شتیکی تابێتی ئەستەمە، چونکە بەھاو نرخێ کلاسیکی (یان کلاسیسیزمی). لەناو ھەموو ئەدەبیکی و لەناو ھەموو سەر دەمیکی دەدۆزیتەو.

وەک ڕەگورپشە کلاسیسیزم بەبەرھەمی نووسەرە کۆنەکانی ڕۆمانی و یۆنانی گوتراوە، بەلام کلاسیسیزم تەنیا لە نیوێ دووھەمی سەدە

حەقەدەبەم لە فەرەنسە، وەک ناسنامەى ئەدەبى و ھونەرى بەکۆمەلە
 نووسەرێک گوتراوە کە بەشداری لە ھەمان بەھاو نرخى ئىستىتىكى بکەن
 و ھەمان شت کۆپانى کردبەنەو. لە مێژووى ئەدەبى ئەوروپى، لەم
 سەردەمەى سەرەو، ھەندى نووسەرى فەرەنسى ھەن وەک: لافۆنتین - La
 Fontaine، راسین - Racine، بووسوئ - Boussuet، پوسا - Poussin، لۆ
 برا Le Brun، بەروونی سیفەتى کلاسیسیزمیان بەسەردا پەپرەو دەبى،
 بەلام لە ھەمان سەردەم یەکیكى وەکو بوالۆ - Boileau کەمتر. نووسەرانى
 دیکەى ئینگلیزى ھەمان سەردەم وەک میلتن - Milton و درایدن - Dry-
 den و مارفیل - Marvell و جۆن - Jones - سیفەتى کلاسیسیزم بەھەمان
 شێوەى فەرەنسییەکان وەرناگرن، تارادەیکى زۆر ھەمان شت راستە بۆ
 نووسەرانى ھەمان سەردەم لە ئیسپانیاو: سیرفانتیس - Cervantes و
 ئاریۆست - Arioste و لوتاس Le Tasse و پالادیۆ Palladio، کە
 ھەمووشیان، لە پێش نووسەرانى فەرەنسى ژباون. بەشێوەیکى گشتى
 دەتواند، لە بارەى ئالۆزییەکانى ئەم تێرمە، دەتوانن باسى مێژووى
 ئەدەبى و ھونەرى گشت ولاتانى ئەوروپى بکەن، ئەمەش لە سەردەمە
 جیاجیاکان، بى ئەوێ پەنا بۆ زاراوەى کلاسیسیزم بەین، چونکە ئەم
 لایەنە دەکەوتە ژێر روانگە و نیگای پەخەبى ھەتا رادەیکەش ئەخلاقی
 جیاواز، کە دەبى وەک پێککەوتنێک یان ئیدیالیکی ئەدەبى و ھونەرى
 خۆتەرەن و نووسەرەن لە سەرى کۆک بن، بەلام ئەم روانینە بەسەر ئەدەب و
 ھونەرى فەرەنسى پەپرە و نابى. ئەمەش خۆى لە خۆیدا بریتییه لە
 دیاردەیک تاییەت بەفەرەنسەکانە، لە گشت سەردەمەکان دەکرى دەرسى
 تاییەتى و نۆتى لى دەرپەندى. ئەمەش کۆنەکان و ئەوانەى دواى
 ئەمانەى سەرەوێ ناومان ھێنان دەگرێتەو، وەک لە فۆلتیر-ووە بۆ
 سەندال و ھوگۆ و یان ژیدو ئەلبیرکامو. لە سەدەى بیستەم کلاسیسیزم
 تێکەلى یان بەروالەتیکى نەرى پارتى - Conformisme خۆى
 دادەپۆش و لە ناوھەى فەرەنسە کەمتر سەرنج رادەکێش و لە ھەمان

کاتدا سنووره کانی کلاسیسیزم باشتړ دهرده که ون. به پیچه وانه وه، له دهره وهی فهره نسا به تایبه تی له ئینگلستان و ئه لمانیا، ئه و ئه دیب و نووسه ر و هونه رمه ننده (به تایبه تی موزیکیه کان) فهره نسیپانه ی پیشتر به کلاسیسیزم دهناسران و وهک ئه ده بیکی نه زوک سه یری دهکرا، جاریکی دیکه له ناو رۆشنیری ئه م دوو ولاته باشتړ ده خویندرینه وه.

بوونی کلاسیسیزم له لای نویخوازه کان- Modernes دوو مانا و لیکدانه وه بۆ ئه و ئه ده به و ئه و به ها ئیستیتیکیپانه پیشکesh دهکا. که له سه ده ی حه فده یه م به م سیفته ته (کلاسیسیزم) ناسرابوون و له م سه رده مه وهک بوورانه وه یه ک ده بینراو باشتړ له سه ده ی هه ژده یه میش دهنگدانه وه و کاریگری خوی هه ر مابوو. که له ناو سه رده می خوی وهری ده گرین و بوی ده روانین، ده بینین دوور بووه له گشت کلیشه یه کی ئه کادیی، دواتریش روخساره نویپه کانی خوی هه ر پاراستووه. ده بینین ئه م روخساره له لای گه لیک له نووسه رانی نویخواز ههستی پیکراوه و هه بووه وهک لیتون ستراشی- Lytton Strachey ئیلیهت- Eliot، پؤل فالیری Paul Valery و ئه ندری ژید Andre Gide - و... ئه لیبیرکامو له م خاله له گه ل ئه مانه یه ک ده گرته وه کاتی که باسی ئه م روخساره ی هونه ری کلاسیسیزم دهکا و ده لئ: (حه یا و ته وازوعه). هه مان شت له لای عه زرا پاوه ند Ezra Pound ههستی پیکراوه که ده لئ: «هه موو ره خنده ک هه ولئیکه بۆ ناسینی کلاسیک». بیگومان هه ندی خاسیه تی ئه ده بی تایبه تی فهره نسی وایان کردووه، کلاسیسیزم به م چه شنه، له سه رده می لوسی چواردیه م له فهره نسا دروست بی. ئه مهش بۆ خوی وهک ته زوو و ریبازتیک هه ولیان داوه به لاسایی کردنه وه یه کی ناوه کی ئه ده بیکی یان گشتیکی ئه ده بی و هونه ری دروست بکه ن له رۆمان و یونانیه کۆنه کانی بچی.

وهک خاسیه تی کۆمه لایه تی ئه ده بی فهره نسی خوی، نزیک ی نووسه رانی فهره نسی له سالوته ئه ده بیه کان و ده رباری شاکانیان، خویندنه وه دیان له لایه ن خه لکیکی تایبه تمه ند و بالاده ست. پاشان چه شه ی فهره نسییه کان بۆ

گفتوگۆی ئەخلاقی و ئیستیتیکی و پاشان لەبارەى تیۆرەکانى سروشت و پرسین لە نووسەرەکانیان چۆن کارەکانیان بەرھەم ھێناوە. پێتوەندى نێوان کارى ھونەرى و ئەدەبى، ئینجا لیکۆلێنەووە فەلسەفییەکان.

بێگومان کۆمەڵیک فاکتەرى دیکە ھەن لە پال ئەو لیکدانەووەى کە فەرەنسییەکان داویانەتە کلاسیسیزم و تەنیا لە لای ئەوان سنوورو پەرژینی بۆ دانراوە و ناسیتراوە. ئەم تێرمە دەشت تەنیا لە پرووی (زمن) وە بەسەر مێژووی ئەدەبى کوردی پەپروە بکری، ئەگینا فری بەسەر ئەدەب و ھونەرەو لەناو کورد نییە. بەگشتى ئێمەى کورد رۆژتیک لە پۆژان ئەدەبیکمان نەبووە بەکلاسیک ناسرابێ یان بتوانین بەکلاسیک بیناسیتین. ئەمەش بەپەلەى یەکەم دەگەرێتەووە بۆ ئەو بەھاو نرخە ئەخلاقیە کلاسیکیانەى کە لەناو کورد نەبووە. دەشتى بۆ گشت رێبازەکانى دیکەى ئەدەبى ھەمان روانیمان ھەبێ، وەک رۆمانسیزم بۆ نمونە، بەگشتى ئێمە، دەتوانین بڵێین ئەدەبیتى کۆن-مان ھەیە. ئەم ئەدەبەش سەرەدەمیک نوێ بۆتەو، ئەمڕۆش ئەدەبى نوێ و ھاوچەرمان ھەیە.

چیرۆکی ئەفسانەیی Contes de fées

چیرۆکی ئەفسانەیی کە ئێمە بەرامبەر Contes de fées-ى فەرەنسیمان دانراوە، بریتییه لە گێڕانەووەیەکی زارەکی، مێژووی سەرھەڵدانى دەگەرێتەووە پێش شارستانی گریک و رۆمانەکان، وەک ماددە و کەرەستەى ئەدەبى و ھونەرىش سوودی لێ وەرگىراوە: ئەمەش لەناو ئەدەبى نووسراو لە کۆن و نوێ نمونەى زۆرە، وەک ئۆدیسەى ھۆمیرۆس، ھەندێ لە رۆمانەکانى یەشار کەمال، بەتایبەتى (کوێر ئوغلێ)، بەلام لەسەر ئاستى ئەدەبى و کولتورى کوردی، رەنگە مێژووەکەى بگەرێتەووە بۆ پێش سەدەکانى ناوەراست، یان زووتریش، پێش سەدەمى سەرھەڵدان و سەقامگیر بوون و چوارچێوە وەرگرتنى ئەدەب و زمانى کوردی. لێرەش سەرچاوەکان لە ئەدەبى فۆلکلۆرى و میللى دەدۆزێتەووە.

له خاسییه ته کانی چیرۆکی ئەفسانەیی له ئەدەبی رۆژئاوا، پالەوانەکانیان بریتین له کەسایەتیی سەرەوادی سروشت - Surnaturels، یان کارێکتەرێکی ئەفسانەیی لەم جوهریان هەیە و هەمیشەش بریتین له ژن، ئیتر ژنی باش و خراپ، یان وردتر ژنی چاکەخواز و ژنی شەڕەنگیز و خاوەن دەستەلاتێکی ئەفسوونی لەبن نەهاتوو.

له ئەدەبیاتی میللیی رۆژەهلات بەگشتی و ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری کوردی بەتایبەتی، هەمان پێوەندیی دەدۆزینەوە، بەلام پالەوانی سەرەکی ژن نییە، بەلکو پیاو، یان بەشیوەیەکی گشتی پیاو. لەناو کورد، پالەوانی سەرەکی کورێکە له چینی هەرە سەرەوادی کۆمەڵ (بەگزادە و میر و پاشاکان). دەستەلاتێکی ئەفسوون نامتزی هەیە و بەشیوەیەکی گشتی لایەنگیری خێر، خەباتی ئەو دژی دیوی ڕەشە که ڕەمزی شەڕەنگیزییە و (دیوی سپی ڕەمزی خێرخوازییە و هەمیشە دەستەمۆی پالەوانی سەرەکییە). ژن لەم پێوەندییە بەپەلە یەكەم دی و گەلی جاریش رۆلی جیا جیا دەبینی، وەک دولبەر، له وێنەی کچە پاشا و کچە میر، پیرەژن له رۆلی تێکدەر و چۆڵ چاندن.

سەرچاوەی ئەم چینی دەگەرپێتەوه بۆ ژبانی کۆنی کورد (Archaïque). لەم چینی ڕوخسار و سیمای ئایینی کۆن هەستی پێدەکرێ، بەتایبەتی ئایینی دوالیزمەکانی ئێران و میزۆپۆتامیای کۆن، وەک مەزدایزم - Maz-daisme و زەردەشتی Zoroastrisme و میترایزم Mithraisme، وەک دووانە ناسراوی (ئەهریمن و ئاهورامەزدا). بەهەمان شێوە له ئەدەبی رۆژئاواش پالەوانە ئەفسانەییەکان Fees بنچینەی ناوەکیان دەگەرپێتەوه بۆ Parques که کۆمەڵە خواوەندیکی پەلە دوو بوون یان پایەییەکی لەم جوهریان هەبوو و دەگەرپێتەوه سەرەوادی ئەو ئایینی کۆنانە کۆمەڵێک خواوەندیان هەبوو (= Polytheisme) و تارادەییەکی ئێنیمیزم (Animisme) که بریتی بوو له (أرواحی یان أحيائي) ئەو رێبازە دی دەتێ دەروون باوەری سەرەکیی بیر و ژبانی ماددییه. له سەرەوادی ئایینی

پیره میرد

تاک خوداوهندی (یه کتاپه رستی - Mon-othaisme)، چیرۆکی ئەفسانەیی گۆرانی بەسەردا هاتوو و لەناو کریستیانی، بەهۆی مژدەبەرەکان، بەتایبەتی لە سەدەکانی ناوەراست، کەوتۆتە بەر کاریگەریی ئەم تاینە و کاریکتەرە کۆنەکانی فریڤادو. لێرەو زۆرتر کەوتۆتە ناو ئەدەبی نووسراو، لەناو داستان و بەرھەمە خەیاڵییەکان دەدۆزێتەو. ناسراوترین چیرۆکی ئەفسانەیی ئەوروپی، چیرۆکی (لانسلۆی

دەرباچەکە - Lancelot) یە، کە لانسلۆ ئیشتیان لە دەرباچە پزگار دەکا و هەلی دەگرێ و مارلین ئۆنشاتۆر (Marline Enchanteur) دەخاتە ناو بازنەکی ئەفسووناوی. یان چیرۆکی مێلوزین Melusine کە پالەوانێکە نیوەی ژنەو نیوەکەی دیکەی مارو پارێزگاری لە خانەوادەی (لوزینان - Lusignan) دەکا، یان تیتانیا - (Titania) کە شکسپیر لە شانۆگەریی (خەونی شەوێکی هاوین) باسی دەکا.

لە چیرۆکی ئەفسانەیییدا پێوەندییەکان سەرەرای جوړە ئالۆزبێهکی تایبەت بەگێڕانەو و شێواز، سادەن، ئەگەر چارەنوس بەخێر و خوشی کوتایی بێ، هەردەم ھۆبەکەی دەگەڕێتەو بۆ توانای عەقڵی و فیزیکی پالەوانەکە، ئەمەش لە گشت چیرۆکەکان ھەستی پێ دەکری.

پاکبوونەو CATHARSIS

لە بارەی تیرمی (Catharsis) بۆ بواری جوانیناسی و ھونەر، ڕەنگە (پاکبوونەو) گونجوترین و لەبارترین بەرامبەرە کوردیبێهکەی بێ، ئەگینا ئەم زاراوەیە، گەلێک مانا دەدا و کۆمەلێک بواری دەگەڕێتەو. لە سەرچاوە یونانی و لاتینییەکان کۆمەلێک مانا دەبەخشی.

له ږووی پزیشکیه وه زیاتر به مانای خاوین بوونه وه (Purgation) به کار هاتوه، زور جارش بو مه سه له یه کی وهک (عاده) ی ژنانیش به کار هاتوه که جوړتیک له خاوین بوونه وه ی تیدایه، یانیش به گشتی بو پروسه یه که به کار هاتوه که ږژانیک ی تیدایې و له م ږژانه ش قه تیښ بوونیک و گیرانیک هه بی نازار دروست بکا.

له زووپکه وه له لای نه فلاتون، پاکبوونه وه به مانای (سووکبونی گیان به هوی تیرکردنیک ی ږوحی یان نه خلاقۍ). به کار هاتوه و مانا ئیستیتیک یه که ی له مه وه سه رچاوه ی وه رگرتوه، به لام له لای نه رستو فراوانتر به کار هاتوه. هر له بهر نه مه ش ده بینین د هرون ناسه کان سوودیان له مه ی نه رستو وه رگرتوه که له لای نه وان: بریتیه له نازادکردن و دهر دانی ته وای نه و عاتیفه یه ی ماوه یه کی زور له ناناگایی ماوه ته وه و سه رنجام جوړتیک له نیگه رانی دروست کړدوه یان دروست دهکا.

له کتیبی (هونه ری شیعر-Poétique) نه رستو پښتگیری له تراژیدی دهکا به و مانایه ی دهسته لاتیک ی هه یه له پاککردنه وه یه کی عاتیفی له لای بینه رانی شانؤ.

دانیشتن به رامبه ر به دیمه نی غمیش، مروث خو ی له هه موو فشاره د هرون یه کان ږرگار دهکا و له نه نجامی تیکه لېوون له گه ل دیمه نه سه ر نه جړاکی شه کان خو ی له بیرده کا و ناراسته ی د هرون و بیرکردنه وه هاوسه نگیه که وه رده گری. لېره وه ش جوړتیک له نویوونه وه و ناودانی د هروونی هه سته پیډه کړی. نه م شیکردنه وه ی (پاکبوونه وه) یه به گوږه ی (نه خلاق له نیکوماک - L'Ethique a Nicomaque) ده گه ږته وه بو چه مکیک که هاوسه نگی ژبان پېشان بدو گیانش وهک چه قیک و پیوه ریک. نه م چه مکه میژوو پیک درېژی هه یه، ده گه ږته وه پیش سه رده می نه رستوش. له راستیدا، له لای نه رستو مه سه له که ساده کراوه ته وه، ده توانین بلتین نه و پاکبوونه وه ی به علمانی Laicisation کړدوه یان ږوخسارتیک

لەم جوژەری داوەتیی، کە ماوێهەکی زۆر لەناو کولتووری کۆنی یۆنانی پراتیک کراوە.

تراژیدیەکانی یۆنانی سەرچاوەیان دەگەڕێتەوە بۆ نەریتەکانی دیۆنیزۆس-Dionysos، واتە بۆ حەقیقەتێک لەیەک کاتدا تاریک و وروژێنەر بێ. ئەم نەریتەش حالەتی تۆقین و تەمەللوککردنی تێدابوو کە ئەنجامەکانیان بوورانه و لەخۆچوونی قوول بوونە، لە ڕێگای ئەمانەوه دەکرا پێوەندییەکی مەست نامبیز و وێنە نامبیزی توند لەگەڵ خودا دروست بکری، هەر ئەم ئازادبوونە توندە ی هیژەکانی گیانی مڕۆفە وردە وردە خۆی لە بونیادی شار و نەریتی شار دەدۆزێتەوە کە تێیدا تراژیدیای لەدایک دەبێ.

لەلای ئەپۆلۆن-Apollon، پاکبۆنەوه Catharsis پێشتر وشە (Orgia) ی بۆ بەکاردهێنرا کە بریتی بوو لە تەکنیکی تایبەتی پاکبۆنەوه و لەلایەن ئەپۆلۆن وەک دەرس و هونەریک گوتراوەتەوه. ئەمەش پێوەندی بەباوەری ئایینی (Orphisme)-وە هەبێ کە لەلایەن Orphe دائراوە، وەک تەریقەتێکی ئایینی سوودیان لەپاکبۆنەوه وەرگرتووە بۆ گەیشتن بەئارامی گیان و نەمری و دواستیش گەیشتن بەگیانی خودا.

پاکبۆنەوه لە فەلسەفەش لەلایەن پیتاگۆرسی-یەکانیش سوودی لێ وەرگیراوە، بەتایبەتی ئەو کاتە ی مەسەلە ی (بینین، روانگە، رامان-The-oria) وەک ئامانجێک و مەبەستێک سوود لە تاقیکردنەوه ی پاکبۆنەوه وەردهگرن. لەلای ئەفلاتون-یش، پاکبۆنەوه وەک یەكەم هەنگاوی (ژبانی فەلسەفی) وەرگیراوە، ئەمەش لە (حەفتهمین نامە-Septieme Lettre) هاتووە.

پاکبۆنەوه، سەرچاوەیەکی ئایینیشی هەبێ و دەشتی بەناسانی لەناو نەریتە ئایینیەکان بدۆزێتەوە، وەک: تەعمید و قوربانی و خێر و بەخشش و پارانه وە خو دوورگرتن لە خەلک... هتد.

ههروه‌ها پێوه‌ندی به‌مه‌سه‌له‌ی خه‌لۆته و پێشاندانی هێز و توانا وه‌ک مه‌به‌ستێکی ئێجایی و پاک، وه‌ک: رۆژووگرتن، خاوینی، بێده‌نگی، وه‌رزشه‌کانی سووک کردن و ئازادکردنی له‌ش، سه‌ما و گۆرانی و نوێژ.

ده‌شی سه‌رچاوه‌یه‌کی ئه‌خلاقیشی هه‌بێ، ئه‌مه‌ش زیاتر له‌ تیۆری فه‌زیله‌ت و چوون و نزیکه‌بونه‌وه له‌ پیرۆزی. به‌گشتی، پاکبونه‌وه له‌لای ئه‌رسته‌و به‌مه‌به‌ستێکی هونه‌ری به‌کارهاتوه و بۆ تێگه‌یشتن بووه له‌ کاریگه‌ری نمایش له‌ بینهران و پێوه‌ندییان پێکه‌وه. ده‌توانین بڵێین له‌ روانگه‌یه‌کی گه‌شتیه‌وه له‌ مه‌ودایه‌کی سه‌ره‌وی سروشت (Sur-nature) و سه‌ره‌وی که‌لتور (Sur-Culture) به‌کارهاتوه و روخساریکی ئه‌فسانه‌یی و میژوویی هه‌یه. مه‌عریفه‌یه‌که له‌باره‌ی پێوه‌ندی له‌ش و ده‌روون، (ه‌روانه ته‌کنیکه‌کانی هه‌ناسه‌دان و ده‌نگ و گوێگرتن و هه‌لچوون.) یان تاکیکردنه‌وه‌کانی رامان و بیرکردنه‌وه (Meditation).

هه‌قایه‌ت - چیرۆکی میلی Conte

تیرمی Conte له‌ زمانه‌ رۆژه‌لاتیه‌کان گه‌رفتیکی گه‌وره‌ی زاراوه‌یی دروست ده‌کات. له‌ زمانی کوردی کۆمه‌ڵیک به‌کارهێنانمان هه‌یه، وه‌ک: چیرۆکی میلی، چیرۆکی به‌رئاگردان. هه‌قایه‌ت. هه‌ندێ جار به‌هه‌له‌ چیرۆکی ئه‌فسانه‌یشی بۆ به‌کار دێ، که ئه‌مه‌ی دوایان سیفه‌تیکی (سه‌ره‌وی سروشت Surnaturels) ی هه‌یه و هه‌قایه‌ت مه‌رج نییه ئه‌م سیفه‌ته‌ی هه‌بێ و ئه‌فسانه‌یی بێ. به‌گشتی من هه‌قایه‌ت و چیرۆکی میلی به‌رامبه‌ر به‌ Conte به‌گونجاو و راست ده‌زانم، چونکه سیفه‌تی راسته‌وخۆ دیاری سنوره‌کانی ناوه‌رۆکی ئه‌م جو‌ره‌ چیرۆکه به‌روونی پێشان ده‌دا. ئێمه له‌ناو رۆشنیبری کوردی هه‌قایه‌ت یان چیرۆکی میلی-مان زۆره.

پۆل دۆلارو Paul Delarue ده‌لێ: «هه‌قایه‌ت بریتیه له‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی زاره‌کی زۆر ڕیکوپیته». کۆنترین هه‌قایه‌ت، هه‌قایه‌ته‌کانی (برایانی میسری) یه که له‌سه‌ر کاغه‌زی (بردی) تو‌مارکراون و ده‌گه‌ڕێنه‌وه بۆ سه‌ده‌ی

هه‌شتمی پېش زابین. پاشان هه‌قایه‌ته ئه‌فسانه ئامپزه‌کانی ئه‌تانا Etana و باز Aigle-ی کلدانییه‌کانه که له‌سه‌ر خشتی سووره‌وه‌کراو تو‌مار کراون. به‌گشتی هه‌قایه‌ت ئه‌مه‌نده بلا‌وه له جیهان، هه‌روه‌کو له چیرۆکه‌کان ده‌لێن و ده‌گێرنه‌وه هه‌قایه‌ت له‌و شو‌ینه ته‌واو ده‌بی که جیهان لیتی ته‌واو ده‌بی و ده‌گه‌یه‌ته بنی دنیا، له‌وی دیوارێک یان تامانێک کو‌تایی به‌هه‌موو شتێک ده‌هێنێ.

ئه‌گه‌ر تیرمی هه‌قایه‌ت و چیرۆکی میلی، وه‌ک زاراوه به‌ته‌مومژی خۆی دا‌پو‌شتبێ و نه‌شی بناسرێته‌وه، ئه‌وا له‌ پرووی ئه‌ده‌بییه‌وه وه‌ک چیرۆکی ئیتنوگرافی حسیبی بو‌ ده‌کرێ. ده‌شی سێ پتوهر دابنێن بو‌ ناساندنی ئه‌م جو‌ره چیرۆکه: ۱- زاره‌کی، ۲- فورمی ناجیگیر و رێژه‌یی، ۳- خه‌یاڵ.

هه‌قایه‌ت یان چیرۆکی میلی له‌ سا‌لی ۱۸۸۱ له‌ لایه‌ن سبیلو Sebillot به‌ (ئه‌ده‌بی زاره‌کی) له‌ قه‌لم دراوه، وه‌ک په‌ند و مه‌ته‌ل و گو‌رانی میلی ده‌ما‌و‌ده‌م گێردا‌ونه‌ته‌وه. به‌رای پی‌تر سانت ئیف Pierr Saintyves، هه‌قایه‌ت وه‌ک ئه‌مانه‌ی سه‌ره‌وه (زانیی گه‌ل)ن. گشت هه‌قایه‌تێک چینیکی هه‌یه و پیکدی له‌ بێ‌ده‌نگی، روان‌بن، لاسایی‌کردنه‌وه، سوارچاکی (به‌مانا دا‌ستان‌سه‌راییه‌که‌ی- مه‌له‌می). به‌شیوه‌یه‌کی میلی ده‌گوا‌زێته‌وه، له‌م گوا‌ستنه‌وه‌دا گو‌رانی به‌سه‌ر دادی، ئه‌مه‌ش بو‌ خۆی وه‌ک کاریکی هونه‌ری میلی یان ئیشکر دنی‌ک له‌نیو زمان و شتوازی میلی دیته به‌رچاو، ئیتر هه‌ندێ جار به‌مه‌به‌ستێ ده‌وله‌مدندکردن و هه‌ندێ جاریش به‌پێچه‌وانه ده‌که‌ویتته‌وه. به‌گشتی هه‌قایه‌ت، سه‌رچاوه‌یه‌کی ئاگایی گه‌له‌کی-یه. Instaint Collectives. چونکه دانه‌ر و دا‌هێنه‌ری دیار نییه، گێرانه‌وه‌شی به‌شیوه‌یه‌کی پوخت و هونه‌ری ده‌وه‌ستیتته سه‌ر شار‌ه‌زایی و لێزانی هه‌قایه‌ت‌بێژه میلییه‌کان و ئه‌وان که‌سایه‌تی تایبه‌تی خو‌یا‌ن ده‌ده‌نه پا‌ل گێرانه‌وه‌کان. ئارنولد فان گنیپ Arnold Van Gennep. هه‌قایه‌ت و چیرۆکی میلی و چیرۆکی ئه‌فسانه‌یش (Conte de fees). به‌ «جو‌ره ئه‌ده‌بیک دا‌ده‌نی که هه‌میشه له‌ گو‌راندایه». یه‌کی له‌ خا‌له هه‌ره

شیخ نووری

سەرەکییەکانی هەقاییەت ئەو خەیاڵەییە کە
تایبەتی و ئەمەش بەهەندی شیوازی
تایبەتی دەست پێ دەکات: (هەبوو
نەبوو، کەس...) (جاریکیان پاشایەکی
هەبوو...) (دەگێرنەوه دەلێن...) هەر لە
سەرەتاوە گشت پێوەندییەکی لەگەڵ
جیهانی ئاسایی و واقعی دەپچرێ و
هەقاییەتبێژ و گوێگر دەچنە دەرەوەی
زەمەن، بەلام لە کۆتاییەکی
گێرانەوهیەکی زۆر سەرنج راکێش هەیە
لەگەڵ واقعی و هاتنەوهی ناو زەمەن و ناو
ژیانی ئاسایی کە پێچەوانەی خەیاڵە، کاتیکی کە هەقاییەتبێژ دەلێ: (...)
منیش هاتنەوه کراشم دراو چم پێ نەپرا!

پەراویز و مانایکدانەوه Commentaires

رەگی ئەم تێرمە لە زمانی لاتینییهوه هاتووە کە لە عەرەبی بەمانای
(شرح و حاشیە و تعلیقات) دێت و لە سەردەمی لاتینی بەمانای تێبینی و
بەلگەنامە دێ وەک: یادداشتی پیاویکی ناسراو یان تایبەتمەند، رۆژنامەی
رەسمی، تۆمارگە، بەلگەنامەی دادگایی، دادگا کردنیکی زارەکی. شرح و
مانا لیکدانەوه. لە سەدەی شازدەمین فیلۆلۆژە ناسراوەکانی ئەوروپیی لە
بارەی زمانە کۆنەکان پەراویز و دامەننوسی و مانا لیکدانەوهیان کردووە.
لەم رێگایەوه مانای کتێبەکانیان لیکداوەتەوه. هەر لەو کاتەوهش دەشی
وەک سەرچاوەی رەخنە و هۆشیاری رەخنەیی سەیر بکری.

ئەم دیاردەییە لەناو کۆلتوووری عەرەبی و ئیسلامی لە سەردەمە کۆنەکان
وەک شرح و تەفسیری کتێبە سەرچاوەکان بەکارهاتووە.

ئەمڕۆ وشە فەرەنسییەکی Commentaires کە رەگەکی دەگەرتەوه بوو

لاتینییه‌کی - Commentarii، زۆریه‌ی ئەم مانایانە‌ی سەرەوێ بزر کردووه، تەنیا دوو مانای سەرەکی دەبەخشی. یەکەمیان بەمانای یادداشت - Memoires دی، دوومیان مانا هاوچەرەخەکیه‌تی که میثوویه‌کی کۆنی هه‌یه. ئەمەش بریتییه له تێبینی و مانا لێکدانەوێ تێکستیەک بۆ تێگەیشتنی زیاتر. بۆ نمونه وهک مانا لێکدانەوه و تەفسیری کالفا - Calvin بۆ کتێبی ئینجیل. میثووی ئەم جۆره نووسینه یان وردتر ئەم شتێوازی نووسینه ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ سەرده‌می یۆنانی و رۆمانه‌کان. وهک مانا لێکدانەوێ هۆمیر که به‌ڕه‌خنه‌ی ئەلکساندرین - Critique alex-andrine، ناسراوه و ئەوه‌ی فیژیل که به‌ (Servius Honoratus) ناسراوه. هه‌روه‌ها تەفسیر و مانا لێکدانەوه‌کانی قورئان.

پاشان ناسراوترین په‌راویز و مانا لێکدانەوه و تەفسیر بریتییه له کاره‌کانی (ابن الرشد - Averros) له باره‌ی فەلسەفە‌ی ئەرسطۆ و ئەفلاتوون که ده‌ستیکی بالاییان هه‌بووه له‌ بڵاوکردنه‌وه یان پاراستن و گه‌یاندنی ئەم فەلسەفە‌یه.

له‌ سه‌ده‌کانی دوایی، ئەم شتێوازه‌ی نووسینه وهک ڕێگایه‌ک به‌کارهاتووه بۆ تێگەیشتنی ئەدهب و ده‌بینین شوێنتیکی گرینگی هه‌یه له‌ناو میثووی ئەدهب، ئەمڕۆ له‌سه‌ر شتێوازه‌ کۆنه‌کانی په‌یره‌و ناکرێ.

Contexte ناواخن

ناواخن (یان ناوه‌ڕۆک - المحتوی) وهک تیرمێکی (زاراوه) په‌خنه‌یی له‌لایه‌ن چه‌ند ڕێبازتیکێ ئەده‌بی به‌تایبه‌تی و فەلسەفە‌ی به‌گشتی به‌کارهاتووه. له‌ ئەده‌بی ڕۆژئاوا، به‌گشتی دوا‌ی تین Taine و لانسۆ Lan-son له‌ میثووی ئەدهب به‌کارهاتووه و بۆته نه‌ریتیکێ په‌خنه‌یی. مه‌به‌ست له‌م نه‌ریته په‌خنه‌یه‌یه ئەوه بووه په‌خنه‌گر بتوانی ناواخنیکی بۆ ئەده‌بیات و ئەدیبان بدۆزێته‌وه جیاوازی بێ یان ته‌ریب بێ له‌گه‌ڵ ئەو میثووه‌ی (وه‌کو میثووی پروت = مجرد) هه‌یه. واته هه‌ول‌دان و تێگه‌یشتن له‌ کاره ئەده‌بی

و هونەرییه‌کان له ڕیگی ژێن و بایۆگرافی-ی دەرەوه. ئەمەش خۆی له خۆیدا مانای واقعی دەگەیەنێ و ئەدەبیاتی ڕیالیزمیش بۆ هەمان مەبەست دەگەرێتەوه. هەر له ئەدەبیاتی ڕۆژئاوا دا چەند لایەن و بزوتنەوهی دیکەیی ڕەخنەیی هەن بەچەشنێکی زۆر گونجاو دیاردەیه‌کی ڕەخنەیی دیکەیان دروست کردووه بەناوی (ڕەخنە‌ی دانیشگا = Critique Universitaire) گوایه، ئەمەش دەگەرێتەوه بۆ هەمان لێکدانەوهی ڕەخنەیی، بەو مانایە، ئەو ڕەخنە‌یه‌ی له دانیشگا (زانکۆ) دەخوێندری زۆر گرینگی بەپێوەندییه دەرەکییه‌کان دەدا و لێکۆڵینه‌وه ڕەخنە‌یه‌کان پشت ئەستورن بەدۆکیمەنت و سەرچاوه. دەربارە‌ی تێکستە (دەق) ئەدەبییه‌کان خوێندنە‌وه‌یه‌کی عەقلاانی - Rationelle پێشکەش دەکا. بەهەمان شیوه تەنیا خوێندنە‌وه‌یه‌کی وردی ئەکادیمیانه له ڕیگی کۆمە‌لیک دەستاوێژ، دەتوانی بگەرێتەوه بۆ سەرچاوه و گەشە‌سەندن و گرینگی بەره‌میێکی ئەدەبی. گە‌لی جارێش هەر له ڕوانگە‌ی ناواخن پێشاندانە‌وه و گرینگی دان بەم لایە‌نه‌وه، جیا‌وازییه‌ک یان بوارێک له ڕوانگە‌یه‌کی دیکە‌ی جیا‌وازه‌وه، دەخە‌نه‌ نێوان مێژووی ئەدەب و ڕەخنە‌ی داھێنەرانه. مەسە‌له‌ی ناواخن وەک زاراوه‌یه‌کی ڕەخنە‌یی، هەمیشە بەستراوه‌تە‌وه بەزە‌مینە و خوێندنە‌وه‌یه‌کی (سۆسیۆ - مێژوویی = Socio - Historique) ئەمەش زیاتر له لایە‌ن ئەو ڕەخنە‌گرانه بەکارهاتووه کەسەر بەزە‌مینە و خوێندنە‌وه‌یه‌کی مارکسی بوون. کە بە‌دوای ئە‌وه دە‌گە‌ران، یان دە‌گە‌رێن، بەره‌می ئەدەبی و هونە‌ری بگەرێننه‌وه ئە‌و نا‌ه‌نده کۆمە‌لایە‌تییه‌ی لێیدا له دایک بووه. نموونه‌ش بۆ ئە‌مه زۆره، هەره دیارترینیان بریتین له لۆ‌کاج، گۆ‌ل‌دە‌مان، هینتری لوفیته‌ر...

هتد.

بە‌گشتی له‌لای ئە‌مانە داھێنەر (ئە‌دی‌ب و هونە‌رمە‌ند و...) شۆینی خۆیان بۆ‌فاکته‌ره ئابووری و کۆمە‌لایە‌تییه‌کان چۆ‌ل‌دە‌کن و ئە‌م دیار‌دانه دە‌بنه‌ دینه‌مۆ‌ی داھێنانی ئە‌دە‌بی و هونە‌ری، له‌م نێ‌وانه، یان له‌م پێ‌وه‌ندییه، داھێنەر (ئە‌دی‌ب و هونە‌رمە‌ند و...) بزر دە‌بن و بە‌ناستیکی یان بە‌پایه‌یه‌کی

پله دوو دین، هه‌لبه‌ت به‌قازانجی چینه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان که به‌رای ئه‌وان فاکته‌ری یه‌که‌مینی داهینانی هونه‌رین، نه‌ک خه‌یال و بیر و چه‌شه و روانینی دانه‌ر خۆی. به‌گشتی ناواخن (ناوه‌رۆک) له‌ تیوری ئه‌ده‌بی پانتاییه‌کی سه‌رنج راکیش دروست نا‌کا یان زیاتر وه‌ک تیرمیکی لاوازی په‌خنه‌یی ده‌بینرئ. له‌ هه‌مان کات کیشه‌یه‌کی ئه‌وتۆی ئه‌ده‌بی چاره‌سه‌ر نا‌کا و له‌م باره‌یه‌وه‌ کیشه‌ی گرینگتر و له‌ پیشتر ده‌بنه‌ ناوه‌رۆکی یان باب‌ه‌تی په‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی.

ده‌رباره‌ی ناواخن ده‌شی هیشتا وردترینه‌وه، جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌و دیارده‌ په‌خنه‌یه‌ به‌که‌ین که فاکته‌ره‌کانی واقیع خۆیان به‌سه‌ر روانینی په‌خنه‌یی ده‌سه‌پین، به‌و مانایه‌ی که باوه‌ و ده‌گوترئ: ئه‌ده‌ب په‌نگدانه‌وه‌ی واقیعی مه‌وزوو‌عیه‌. لی‌ره‌وه‌ بۆمان هه‌یه‌ به‌رسین ئایا ئه‌و په‌نگدانه‌وه‌یه‌ وه‌کو ئه‌و په‌نگدانه‌وه‌یه‌یه‌ که ئیمه‌ له‌ ئاوینه‌ سه‌یری خۆمان ده‌که‌ین؟ ئه‌گه‌ر وایه‌، ئه‌و زه‌مینه‌ زاتییه‌ی ئه‌ده‌ب چی لئ ده‌که‌ین که به‌لای تیۆریناسانی ئه‌ده‌ب به‌پله‌ی یه‌که‌م دئ، وه‌ک غه‌ریزه‌ و عاتیفه‌ و خه‌یال و ئه‌ندیشه‌ و ژبانی پۆحی... هتد، که له‌ پال گشت داهینانیتکی ئه‌ده‌بی و تیرای کۆمه‌لیک ته‌کنیکی هونه‌ری خۆیان هه‌شارداوه‌. لی‌ره‌وه‌ شوینی ناواخن زیاتر روون ده‌بێته‌وه‌، چونکه‌ مه‌سه‌له‌ی ئه‌و په‌نگدانه‌وه‌یه‌ باب‌ه‌تیکه‌ زۆر لێی دلتیا نین و لیکدانه‌وه‌ هه‌لده‌گرئ، سه‌ره‌نجام، له‌به‌ر پۆشنایی ئه‌م پرسیاره‌ ده‌گوترئ: ئه‌ده‌ب و هونه‌ر په‌نگدانه‌وه‌ی واقیعه‌ یان به‌هۆی ئه‌ده‌ب و هونه‌ر ده‌توانرئ واقیعی مه‌وزوو‌عیش بخویندرتته‌وه‌؟

کۆمیدى - کۆمیدیا COMEDIE

کۆمیدى (یان کۆمیدیا) به‌و جو‌ره‌ی له‌ناو کولتووری پۆژئاوا سه‌ری هه‌لداوه‌، گه‌لیک ماناو لیکدانه‌وه‌ هه‌لده‌گرئ. هه‌ندئ جار له‌ ڕینگای پیچه‌وانه‌که‌ی: تراژیدى (یان تراژیدیا) پیناسه‌ ده‌کرئ، به‌و مانایه‌ی کۆمیدى بریتیه‌ له‌گرئ یان رووداوێک کۆتاییه‌که‌ی به‌خۆشه‌ختی دوا‌یی

دی. زۆرجاریش وەک زاراوه بۆ جیاکردنەوهی له (نمایشی گالتەجار یان گالتەنامیز Farce) له کۆمیدیی خۆی به کار دههێنری، ئەمەش به مانایهێ کۆمیدیی له م جوړه نمایشه لایهنی ئەدهبی تییدا زانتره. کۆمیدیی دهشی سهراوهی خۆی له رووداوی خهیاڵی و فەننازی (خهیاڵیکی نااسایی) ش بدۆزیتنهوه. زۆرجاریش کۆمیدیی وەک زاراوهیهک بۆ گشت جوړه نمایشیک به کارهاتوه و له زمانانی رۆژئاوا، کۆمیدیی به مانای ئەکتهر-یش به کاردی وەک (Comedien).

به درێژایی میژووی سه رهه لدان و گه شه کردنی کۆمیدیی دهیان فۆرم و شیوازی جوړاوه و هه رگرتوه و تارا دهیهک که وتۆته ناو گشت بوارهکانی ئەدهب و هونه ر. وەک بوونی کۆمیدیی له شیوهی رووداوی ساده، کۆمیدیی گریان نامیز (Comedie Larmoyant)، کۆمیدیی شوانکاره (Pastorade)، کۆمیدیی بالی Ballet، کۆمیدیی پالەوانی، کۆمیدیی بیهووده (Absurde) ... هتد.

هیشتا قوولتر، کۆمیدیی له میژووی گه شه سەندن و ئالۆزیوونی، له گه ل هاتی بۆ ناو سه رده می پیشه سازی و بۆرژوازی، په گوریشه میلییه که ی خۆی بزر دهکا و له ئەنجامی هێرشێ ئەدهب و ناوه رۆکی درامی یان دراماتیکی، کاریکته ره سه ره کییهکانی نامینی.

کۆمیدیی ئەوروپی له یۆنان له دایک بووه. له چوارچێوهی جهژنه نه ریت نامیزهکان که له شه رافه تی دیونیزۆس-Dionysos (خوداوهندی ئیلهام و سرووش له یۆنانی کۆن) ئەمەش له ناوه راستی ئەو خرۆشانه میلییهانی که دوا به دوای مه راسیسی جهژنه ئاینیهکان دهکرا. له م کاتانه دا که ژاوهیهکیان له گالتەجاری و رابواردن و ستران گۆتن پیکدههینا. ئەم نمایشه میلی و والا یه، هه ر له سه دهی شه شه می پێش زاین له ولاتانی (دۆری Dorie و میگار Megar و سقلیه Cicile) نمایشی گالتە نامیز و پانتۆمیم و گێرانهوهی چیرۆکی ئەفسانهیی ریکخراوی لێ پهیدا بوو، به لām تا سالانی ۶۰ پ. ز بوا ری ئەوهی پێ نه درا له یۆنانی کۆن وەک

نمایشی‌کی به‌رچاو له میهره‌جانه‌کان ده‌رکه‌وئ، چونکه به‌چاویکی کز سه‌یریان ده‌کرد. له هه‌نگاوی یه‌که‌م که له (٤٥٠) ده‌ست پێده‌کات تا کو‌تایی سه‌ده‌ی پینجه‌م، ته‌نیا کاره‌کانی ئه‌ریستوفان Aristophane وه‌ک کو‌میدی ده‌ناسران. له‌کاره‌کانیدا، فه‌نتازیا گشت شیمانه‌یه‌ک ده‌په‌چرپنی و پووداوی گالته‌نامه‌یز و گالته‌جاری تیکه‌ل به‌شيعر ده‌کا. زو‌رجاریش واقیعی راسته‌وخۆی پۆ ده‌خو‌ند‌رته‌وه‌.

خه لکي ساده‌ی (Attique) ی ده‌خسته سهر شانؤ راسته‌وخؤ ته‌عبیربان له رووداوی رۆژانه و سه‌رده‌م ده‌کرد. ئه‌مه‌ش به‌مه‌به‌ستی لێدانی نه‌ریته سیاسیه‌کان و نه‌ریته‌کانی شار. خاسیه‌ته‌هه‌ره‌ دياره‌کانی شانؤ و بیری ئه‌ریستۆفان ئازادیی خه‌یاڵ و شتیواز و بیرکردنه‌وه‌ بووه، به‌لام له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی پینجه‌می (پ.ز)ه‌وه‌ تا نزیکه‌ی ۳۳۰ پ.ز نووسه‌رانی کۆمیدی تاراده‌یه‌ک لایه‌نی ساتیریکیان له‌ به‌ره‌مه‌کانیان کرده‌وه، ئه‌مه‌ش به‌ (کۆمیدی ناوه‌نجی) ناسراوه. خۆراکی ئه‌مانه‌ زیاتر ئه‌فسانه‌ و چاودێری کردنی نه‌ریته‌کان بووه، به‌لام له‌گه‌ڵ هاتنی میناندر (Menandre ۲۵۰-۳۳۰) کۆمیدیه‌کی دیکه‌ی نوێ دروست ده‌بێ که به‌ (کۆمیدی نوێ) ناسراوه و ئه‌مه‌یان تیمی (بابه‌ت - Them) خوشه‌ویستی و مه‌سه‌له‌ی که‌سایه‌تی و مه‌رجی دیکه‌ی ژبان به‌خۆ دوورخستنه‌وه‌ له‌ زیاده‌رۆکییه‌کانی زمانێ کۆمیدی پێش‌خۆی ده‌خاته‌ ناو کۆمیدی.

لەم نێوانەدا، کۆمێدی هەندێ لاقوێزی لێ دەبێتەو، نمایشی جیا جیا بەبابەتی کۆمێدی جیا جیا پیشکەش دەکری، لێرەو ئێمە پێناسەیەکى ئەرستۆ Aristotle-مان هەیە کە بەم شێوەی خوارەوێه: «لایى کردنەوی مەرفانەى پایه نزمه، نهک له ههموو جوړه ژيانىک، به لکو له بواری ئه‌وه‌ی پێکه‌نین ده‌هێنێ، ئەمەش بۆ خۆی بەشیکە لە ناشرینی، چونکە ئەوێ پێکه‌نین ده‌هێنێ، خه‌وشیکه‌ و ناشرینییه‌کی بێ تازارو بێ زه‌رده‌و.»

پاشان کۆمیدی، له شارێکی وهک پۆما دهگهشیتهوه که لهوێش نهریتیکی شانۆی میلیلی ههبوو. بهتایبهتی لهسهردهمی پلۆت Plaute

(۱۸۴-۲۵۴) ئەم سەردەمەش بەسەردەمى (يۆنانى-رۆمانى) ناسراوه.

پلۇت تەواوى نەرىتە شانۆيىپەكانى يۆنانى دەھىنپتە ناو رۆما، بەلام لپىرەش كۆمپىدى بەھەمان رۆژگارى يۆنانى تپىدەپەرى، ھەرۈكە ئەۋەى لەسەردەستى مپناندر لە يۆنان كرا، لە رۆمان-ى كۆنىش دەكرى، لەسەر دەستى كاسىلىيۇس Caecilius و تىرەنس Terence كۆمپىدى شىلگىرى (جىدە) و پوخسارى ئەدەبى بەسەردا زال دەبى.

لپىرە بەدواۋە، بەدرىژاى سەدەكانى ناۋەراست تا سەردەمى بۆرژۋازى، واتە سەدەى حەقدە و ھەژدە، كۆمپىدى وردە وردە ۋەك ژانرىكى ئەدەبى و نمايشىكى تايىبەتى دەرەكەۋى. بى گومان لەپال گەشەسەندى شانۆگەرى دپكە و گەشەسەندى ئەدەبىيات. لەسەردەمى لاتىن، واتە سەدەكانى ناۋەراست، ناۋەرۆكى نمايشى كۆمپىدى برىتى بو لە ساتىر و پروداۋى گالته نامىز و رەمز... ھتد.

لەم ماۋەيەشدا، وپراى بوۋى كۆمەلىك فۆرمى مىللىي دپكەى شانۆ گەشە دەكات و بەھەمان كاتدا پپچەۋانەكەشى (تراژىدىا) بەتايىبەتى لەسەردەمى شكسپىر-دا بەقورسى دەرەكەۋى.

لە فەرەنساي سەدەى حەقدەدا، كۆمپىدى نرخ و بەھايەكى ئەدەبى و ۋەك ژانرىكى سەربەخۆ گەشە دەكا و سەير دەكرى. بەتايىبەتى دواى ئەۋەى چىنى ئەرىستۆكراسى زياتر مەيليان بۆ سىياسەت و ئەدەب و فەلسەفە دەچى. ھەر لەم سەردەمەش ژنان شوئىتپكى ديار لەناۋ كۆمەل وەردەگرن. ھۆلى شانۆيى دروست دەكرىن.

ئەمەش بەتايىبەتى بەھەۋلەكانى قراتى فەرەنسا رېشيليو Richelieu بوو. لە سالى (۱۶۳۰ ۋە بۆ ۱۶۳۵) كۆرنىتى، شەش كۆمپىدى پپشكەش دەكا. لپىرەش كۆمپىدى بەقورسايىپەكى زۆرۈۋە دپتە ناو ئەدەب. لەم سەردەمەشدا باۋەرىيان وابوو، دەبى نمايشى كۆمپىدى مروقى پلە ناۋەنجى بخرىتە سەر شانۆ و بەسەر ھەموو ئەم بەرىستانە سەرگەۋى كە دپنە پپشى

و ئەمەش بەزمانیکی ماقوول و کەمیک تایبەتەند و لەگەڵ شوین و سەردەم و واقعیدا بگونجی. بەو مانایەى ئەم جوړه شانۆبه وینهیهک له جیهان پێشکەش دهکا.

لێرهش لەم جوړه کۆمیدیه پێکه‌نین بوونی نه‌بووه، به‌لکو وهک هۆیه‌کی خوڤافلاندن و زیاتر خو‌ناسین به‌کارهاتووه، به‌لام له‌سەر ده‌ستی مۆلییر، کۆمیدی به‌مانا فراوانه‌کی ده‌چیته‌ ناو ئەده‌بیات و ئەو هیژ و گوړیکی زۆر به‌هیژ به‌کۆمیدی ده‌به‌خشی، به‌چه‌شنیک که تیۆریزانه کۆن و نوێیه‌کان بیران لێ نه‌کردیته‌وه. به‌م چه‌شنه‌ له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌مه‌دا نمایشی کۆمیدی ده‌گاته‌ لووتکه‌ی پێشکه‌وتنی.

له‌سه‌رده‌می به‌پیشه‌ساز بوون و بازرگانی بوونی ئالۆزی کۆمه‌لدا، کۆمیدیش ئالۆزی و پشویی تیده‌که‌وی، خوی له‌ناو شانۆگه‌ری به‌مانا گشتیه‌که‌ی بزر ده‌کا و وهک کالایه‌کی شانۆیی ئاسایی سه‌یری ده‌کری. لێره‌وه‌ هونه‌ری دراماتیکی به‌پێچه‌وانه‌وه‌ سه‌رکه‌وتنیکی گه‌وره‌ به‌خۆیه‌وه‌ ده‌بینی.

رۆستان Rostand به‌پێشکەش کردنی: Cyrano de Bergerac له‌ سالی ۱۸۹۷دا سه‌رکه‌وتنیکی گه‌وره‌ به‌ده‌ست ده‌یینی و وهک شاکارێک سه‌یری ده‌کری.

هه‌ر له‌م سه‌رده‌مه‌وه، له‌گە‌ڵ بزوتنه‌وه‌ی مۆدیرنیزم و پێ نانه سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا، کۆمیدی جارتیکی دیکه‌ ده‌که‌ویته‌وه‌ ناو سفیرتیکی بووژانه‌وه‌ و له‌ دایک بوونه‌وه‌. کاریگه‌ریی زۆلا Zola بانگ کردنی شانۆنوسه‌ گه‌نجه‌کان له‌م پوه‌وه‌ دیاره‌. ژوول پۆنار Jules Ronard کۆمیدی سه‌رله‌نوێ له‌سه‌ر بنچینه‌ی نه‌ریته‌ کۆنه‌کان ده‌ژینیته‌وه‌ و هیژیکی دیکه‌ ده‌داته‌ کۆمیدی. ژۆرژ کورته‌لین George Courteline جوړیکی دیکه‌ی نوێ له‌ نمایشی کۆمیدی دروست ده‌کا. له‌ ئایرله‌ندا شاعیران وهک ییتس Yeats و سینژ Synge خه‌ریکی کۆمیدی ده‌بن. له‌ فه‌ره‌نسا کلۆدیل Clau-

سارتر

del جۆریک له نمایشی کۆمیدی گالته
 نامیز دهوورژینیتهوه و خهیاڵ و کۆمیدی
 تیکه‌لی یه‌کتر ده‌کا. له‌گه‌ڵ کاره‌کانی
 سوپهرقیهل Supervielle و ئیلیه‌ت Eliot
 و شه‌هادی Schegade و فرای Fry-دا،
 ئاسۆی دیکه‌ی نوێی کۆمیدی له‌ دایک
 ده‌بن که تا ئه‌مڕۆش به‌رده‌وامه‌. له‌ناو
 رۆشنگیری و نه‌ده‌بیات و شانۆی کوردی
 ده‌شی بلیین تا قی‌کردنه‌وه‌مان له‌م بواره
 لاوازه‌. ئه‌و پرسیاره‌ ده‌کری، په‌نگه‌ هیشتا
 ئه‌م هونه‌ره (کۆمیدی) له‌ دایک نه‌بووی.

تسه‌کردن و گفتوگۆ Conversation et Dialogue

له‌ زمانی فه‌ره‌نسی و ئینگلیزی به‌تایبه‌تی و زمانه‌کانی رۆژتاوا به‌گشتی
 جیاوازییه‌کی روون هه‌یه له‌ نێوان - Conversation که ئیمه‌ قسه‌کردن-
 مان بۆ داناوه‌، له‌ گه‌ڵ دیالۆگ - Dialogue، که به‌رامبه‌ره‌که‌ی به‌رای ئیمه‌
 (چونکه‌ مه‌سه‌له‌که‌ وه‌رگێڕانه‌) ده‌شی له‌ زمانی کوردی گفتوگۆ زۆر گونجاو
 بێ. به‌پیتی ئه‌م جیاوازییه‌ی که له‌ فه‌ره‌نسییه‌که‌ هه‌یه له‌ کوردیییه‌که‌ش
 به‌ده‌رده‌که‌وێ.

قسه‌کردن و گفتوگۆ (= دیالۆگ) بریتییه‌ له‌ دوو لایه‌نی جیاوازی
 ئاخوتن که مه‌رجی سه‌ره‌کی به‌لای که‌می چهند که‌سیکی پێویسته‌.

قسه‌کردن و گفتوگۆ وه‌ک دایشتنیکی تیکستی یان ده‌ق ئامیز،
 میژوووییکی دوور و ئالۆزی هه‌یه و کۆمه‌لیک ئاست و ناوه‌ندی کولتووری
 و سۆسیۆلۆژی پیشان ده‌دا. ئه‌مه‌ش له‌ میژووی ئه‌ده‌ب گه‌لیک لێکۆڵینه‌وه
 و په‌خنه‌ و تیۆری له‌سه‌ر بنیاتنراوه‌ و ماوه‌یه‌کی درێژ له‌م میژووه‌ داگیر
 ده‌کا، له‌ ئه‌فلاتون - Platon-ه‌وه‌ بگه‌ر تا ده‌گاته‌ سه‌رده‌می هاوچه‌رخ.

قسه کردن ده بی و هک دیاردهیه کی کومه لایه تی پیناسه ی بو بکری. چوارچیوه ی نم پیناسه یه ش هه ر له سه رده می دیموکراسی ئاتینی-یه وه ده گوری و شیه ی جیاجیای هه یه تا ده گاته سالونه کانی نه ده بی سه رده می نوی.

بیگومان قسه کردنی قاوه خانه یه ک وه ک هی سالونیککی نه ده بی نییه. قسه کردنی دوو که سی ئاست به رزی کولتوری وه ک هی دوو که سی پیچه وانه ی نم نییه، ده شی گفتوگو گونجاوتر بی بو نه مانه ی دواپی. یه کیک له وانه ی گرینگییان به پولین کردن و ناساندنی قسه کردن و گفتوگو داوه، جوزیف دومیستر - Joseph de maistre - ه، له کتیبی - شه وچه ره کانی شاری سان پیترسبورگ -

Les soirées de Saint- petersbourg - له لای نه و گفتوگو بریتیه له جوریک له تیکست: نم وشه یه هیچ مانایه ک له خه یالیک زیاتر نابخش، چونکه پینشیاری گفتوگو یه ک ده کا که قهت بوونی نه بووه. شتیکه دروستکراوه. دارشتتیکه وه ک هه موو دارشتتیکی دیکه. گفتوگو ته نیا به ژماره ی قسه که ره کان له قسه کردن جیاده کریته وه. واته چهند که سیکی دیاریکراو بو گفتوگو و ژماره یه کی بی پایان بو قسه کردن. گفتوگو به پیچه وانه ی قسه کردن ئامانج و نه و شته ی یان نه و بابته ی لپی ده دوین دیاره، هه رچی قسه کردنه به پیچه وانه یه وه سنووری بو نییه و ئازاده.

گه لیک پیناسه هه ن له باره ی قسه کردن - Conversation - وه، نووسه ر شقالیی دو میتر - Chevalier de mere -، له کتیبی (قسه کردن) که له سالی ۱۶۶۹ بلاووته وه، رای وایه قسه کردن دیاردهیه کی کومه لایه تییه و له زور شوین ده کری، وه ک: له به یه ک گه یشتنی به ریکه وت، له سه فهر، قسه کردنی دوو خوشه ویست، یان قسه کردن له کاتی نان خواردن... هتد.

میتر، له هه مان کات ئامانج و وه زیفه ی قسه کردن دیاری ده کا که به رای نه و زیاتر سه رگه رم کردن و خو خافلانده.

چونکه كه دوو كهس يان زياتر داده نيشن ئامانجى قسه كړدنه كه يان له دهره وهى سهرگه رم كړدن و خوځافلاندنه، ليره وه ئهم قسه كړدنه شيوه يه كى په سمى وهرده گرئ و وهك كوڼفرانس و مه جليس دپته بهرچاو كه نابى تپيدا پيكه نين و گالته هه بى. بيجگه له مهش ميړى هپشتا قوول ده پته وه و ده لى: ئهو كه سهى قسه دهكا، ئه گهر بيهوئ خوش بوستري و وهك هاوه لتيكى دلگير پته بهرچاو، نابى خهون ببينى، به لاي كه مى تا پتي بكرئ ده بى ئهو كه سهى له بهرامبه ريه تى به خته وهر بكا. ئه مهش يه كيكه لهو خاله په سمپيانه ي كه له قسه كړدندا ده بى هه بى كه تپيدا گوربته وهى عاتيفه و سهرنج راكيشان به لاي يه كترى رولتيكى گرینگ ده گيرئ، هه لبت بو هه بوونى قسه كړدن.

لابرويتر - La Bryere له كتيبى (گيانى قسه كړدن - L'esprit de la conversation) هه مان روانينى ميړى-ى هه يه، له لاي ئهو قسه كړدن، سهرچاوهى دروست كړدنې له ززه ته، ئه مهش بو هه ردو لا هه مان ناستى هه يه. چونكه له سروشتى مروث شتيك هه يه كه پتي ده گوتري خو خوشه ويست كړدن له لاي ئه ويديكه، سهره نجم، ئه وهى بو قسه كهر راسته بو گوځيريش دروسته.

نزيكه ي سى سده دواى ميړى و لابرويتر، له ناوه ند و بوارتيكى كولتوروى ته واو جياواز، هه ندئ له سوسيو ئيتنولوگه ئه مريكيه كان وهك: گوډمان - E. Goffman، براون - P. Brown، ليډفنسون - S. Levinson، گه يشته ونه ته هه مان ئهو روانين و ئامانجانه ي سهره وه.

ئهو ان رايان و ايه قسه كړدن، پيش هه موو شتيك بريتيه له چالاكيه كى نه ريت ئاميز - Tradition، مه به ستى سهره كيبى بريتيه له راگرتنى پيوه ندييه كوومه لايه تيبه كان.

له قسه كړدنه كان، په وشتي قسه كهر به پتي پيوستى سهر لى نه شيواندنې خوئ و پاراستنى ئه وهى بهرامبه رى پتناسه ده كرى. ليره وه،

ئەم پېنناسەيە لە گەل ھى مېرئ، يەك دەگرېتەو، كە لەلای ئەو، قسە كردن بە گۆرېنەو، سوپاس و سلاو لە يەكترى كردن كۆتايى پى دى كە وەك نەربىتىكى گۆرېنەو، خۆشى و لەزەت، سەرەنجام راگرتنى پىتو، نەبىيەكان كۆتايى پى دى.

بېگومان سەدەى نۆز دەمىش بە ھەمان ئاست لىكۆلېنەو و روانىنى لەم جوړە و بەلكو ئالۆز تېشى تېدا ھەبوو، وەك: فەرھەنگى قسە كردن و خوتنەو.

- Dictionnaire de la conversation et de la lecture، كە لە سالى ۱۸۳۵ چاپكراو، ئەمەيان لە ئىنسكلۆپېدىا-ى دېدرو-Didrot-ش سەرنج راكېشتەر. ئەمەيان: ھەموو شتىكى ترسناك و ھەموو شتىك كە پىتو، سەرنج بزانرئ تېدا، بە كورتى، كىتېك نېيە، بەلكو قسە كردن، قسە كردنى خەلكى زانا و ئەقلمەند، قسە كردنكى گشت روانىنىك و گشت سىستەمىك كە بۆ ھەموو ئەوروپا دەشى. نووسەرى ئەم گوتارە، ژانېن-ه- J. Janin، ژانېن مېژووى مرقايە تېش لە قسە كردن پېشان دەدا، ھەلبەت لە گەشە سەندنى قسە كردن. ئەمەش دەكرئ بە درېژوونەو و قوول كردنەو، تېو، رېيە كەى مېرئ دابنرئ- ژانېن دەلئ: قسە كردن ھەر تەنيا ئەو وشە نېيە كە لە دەمى مرقەو دەردەچئ، بەلكو ئەمەيان زمانى مرقە لەناو كۆمەل، بەلام لەناو كۆمەلئكى جوان، پاك و پىزدار و پوخت، قسە كردن بىرېيە لە ئاخوتنى رووكەش يان روالەت ئامېزى مرقايەتى، ئەمەش بە پەلەى يەكەم رېز و ستايش گۆرېنەو، وەك زمانىك لەناو زمانى جىھان دەبىنرئ.

بە كورتى دەشى رېككەوتن و گونجان خالئكى گشت قسە كردن و ئاخوتنىك بى لە نىوان قسە كەران، بەلام گفستوگۆ (= دىالوگ) بە پىچەوانەو، مەرج نېيە يەكئ لە پەنسپەكانى ئەو، تېدا، وەك نەربىتىك بى و پىشتر ھەستى پى بكرئ. ئەم رېككەوتن و گونجانە- Consensus، مەرجىكى بنچىنەى نېيە لە دىالوگ. ئەم گۆرېنەو

سەرەو لە گفتوگۆ شانۆ ئامیزەکان، رۆمانسییەکان، فەلسەفییەکان، کۆنفرانسیسەکان، مەجلیسەکان ھەستی پێ ناکرێ، زیاتر وەک ھالەتییکی رەسمی دیتە بەرچاو. خوێنەر یان بینەر کەم ھەست بەو لایەنە دەکا کە مێرێ ناوی لێ دەنێ:

سلاوکردنی یەکتەر و سوپاسی یەکتەکردن. ئەگەر ئەمەش لە گفتوگۆدا ھەبێ واتە کۆتایی ھاتنی گفتوگۆیەکیە، بەمەبەست یان بەرێککەوت، بەگشتی، قسەکردن ھالەتییکی عەفەوییە و لەسەر بنچینەی گۆڕینەو ھەست دەبێ، ھەرچی گفتوگۆ یان دیالۆگ پارچە پارچە و عەفەوییەتی تێدا نییە و رێککەوتن بوونی نییە.

شیعرییەتی گفتوگۆ: لە ھەموو سەر دەمیەک نووسەرێک لە بارە ی بەکارھێنانی گفتوگۆ پرسیاری تەکنیکی و ئیستیتییکیان لە خۆیان کردووە. دوا کەس لە ناو ئەمانە: ئومبیرتۆ ئیکۆ-یە. ئیکۆ لە پاشەکیی رۆمانی (بە ناوی گۆلی سوور). دەلی: قسەکردن کێشە یەکی گەورە ی بۆ دروست دەکردم تەنیا بە نووسین دەتوانی ئەم کێشە یە چارەسەر بکەم. قسەکردن بابەتیکە تیۆرەکانی گێڕانەو- narration، کەم گرینگیان پێداوە، کە لە راستیدا خۆی جۆرە دروستکردنیکە؛ ھیکایەتخوان قسە بەکۆمەڵە کەسانیکە لێک جیاواز دەکا. کێشە یە کە پێوەندی بە شێواز-Style- ھە ھە یە، کێشە یەکی ئایدیۆلۆژییە. وەک دۆزینەو ی سەر وایە ک یان دووبارە بوونەو ی دەنگیک (= assonance) یان پاراگرامیک، (= ھەلە ی پێنووسی، وەک بەکارھێنانی وشە یە ک لە جێگای وشە یەکی دیکە-Paragramme)، خۆی کێشە یەکی شیعرییە، مەسەلە ی سەرەکی بریتی یە لە پێشاناندانی جۆرێک لە توند و تۆلی.

لەم بارە ی ھەو مۆریس بلانشۆ -Maurice Blanchant، لە روانینی بۆ بەرھەمە ئەدەبییە ناسراوەکان دەلی: گشتیان سەر بە قسەکردن و گفتوگۆیەکی سەرەکی و گەورەن کە حەقیقەتی شاراو و پر لە سۆز و عاتیفە دەدۆزیتەو. بلانشۆ چیرۆک و رۆمانەکانی ھینری جیمس -Hen-

ry James به نمونه دههینیتته وه - جیمس ههردهم تاریکییه که دهخاته ناو قسه کردن و گفتوگوی چیرۆکه کانی، که گری و مهسه لهی سهره کی تیپاندا پیکدههینتی، نهک ههر سهرچاوهی دله راو کین و تیکنه گه یشتن دروست دهکن، به لکو سهرچاوهی گونجان و تیکه گه یشتنیش. ههر ئه مه شه و امان لی دهکات سهره رای پیکنه چوونی قسه و گفتوگو و روانینمان، له یه کتری نزیک بینه وه، بیگومان مارمونتیل - Marmontel، له کتیبی: «پیکهاتوه کانی ئه ده ب - Les éléments de littérature»، (1787)، به شتیکی ته رخان کردوه بو (شعرییه تی گفتوگو، تیدا چوار (دیمه ن) ی خستوته روو. له یه کیکیان قسه که ران خویان ده دهنه ده ست گیان یان روچی خویان. دیمه ن له م جوړه زیاتر پیوه ندیی به توند و تیریی ده رپینی عاتیفه وه هه یه. هه ندیکی دیکه پیچه وانهی ئه مه ن، له بهر ساردی و رووکه شی ده بی له ناو به ری. له حاله تی دووهم، پیوه ندیه ک یان شتیکی نهینی هه یه و به نهینی له نیوان قسه که ران دی و ده چن. له حاله تی سییه م، یه کی له قسه که ران پرۆژه یه کی هه یه و ده بی به ئه وه ی به رامبه ری بگه یه نی، جا له بهر ئه وه ی یه کیکیان سارد و س و ناچالاکه، گفتوگۆیه کی خیراو ده لئه مه ند نییه.

له حاله تی چواره م، قسه که ران روانین و هه ست و سۆزکی سرک و پر له جووله و بزوتنه وه یان هه یه، ئه ویان باشتین شیوه یه که بو شانۆ ده گونجی.

به گویره ی روانینی مارمونتیل و فاپیرۆ - Vapereau، که ئه مه ی دوایان له کتیبی (فه ره هنگی جیهانی ئه ده بیات - Dictionnaire universel de litterature) له م باره یه وه بوچوونی خو ی پیشان داوه، قسه کردن و گفتوگو، پیوه و بنچینه ی تایه ت به خو ی هه یه، به لام له بهر ئالۆزی جیگیر نه بوونی ئه م بابه ته، له بهر رو شنایی سی فۆرمی جیاواز له یه کتری ده خویندرتته وه: ته علیمی = Didactique، دیالیکتیک = Dialectique، موحاده له ئامیز = Polemique.

خاسیه ته کانی گفتوگۆ ته علیمی بریتین له: ۱ - یه ک له دوا ی یه ک

هاتنی پرسیار و وهلام. ۲- یه کییک له قسه که ران ته نیا پرسیار دهکا،
 نه وهی دیکه وهلام دهاته وه. ۳- ناهاوسه نگی له نیوان پرسیار و
 وهلامه کان. ۴- سه ره تا هه ردهم ناهاوسه نگییه که ههیه، چونکه قسه که ران
 له هه مان ئاستی رۆشنبیری نین و هه ردهم یه کییک به رامبهر به و بابه ته ی
 گفتوگۆی له سه ره ده کرئ ده ست رۆیشته و تره. ۵- نه گهر هه موو شتیک
 به ریکی بچیته پیتسه وه، ناهاوسه نگی سه ره تا له کو تای ی گفتوگۆیه که پر
 ده کرته وه.

ئه م جو ره قسه کردن و گفتوگۆیه کو مه لیک شیوه ده گرته وه، وهک ته وای
 گفتوگۆی دادگا کان، لی پرسینه وه کان به مه به ستی لیکۆلینه وه، ده عوا
 به رزکردنه وه، ئیعتیرافاته کان، پشکنینه کان... هتد.

ده کرئ بلین ئه م جو ره گفتوگۆیه فۆرمیک ی ده زگای (institution =)
 ههیه، وهک: قوتا بخانه، کو میساریا، دادگا، زیندان... هتد.

ئه م جو ره گفتوگۆیه له رۆماندا زۆره. وهک بۆ نمونه: له به شی یه که می
 رۆمانی (ژیر مینال) ی ئیمیل زۆلا - E. ZOLA، ئیتیه ن لانسین - E.
 Lantier، به دای کاردا ده گه رپ، ده گاته ناوچه یه کی نه ناسراو، تووشی
 پیریک ده بی که له کان ئیش ده کا و له مه وه شاره زای باری جوگرافی و
 ئابووری ناوچه که ده بی. ئه م رۆمانه به گفتوگۆیه کی دیکه ی ته علیمی
 داده خرئ، ئه و کاته ی ئیتیه ن، دوا ی مانه وه یه کی زۆر له نه خوشخانه، بۆ
 مۆنتسو - Montsou ده گه رپتسه وه، له رینگای ماوود - Maheude
 چاره نووسی هاوکارانی ده زانی. گفتوگۆی له م جو ره له شانۆ و ههروه ها له
 سه ره تاکانی (هه زار و یهک شه و) یش ههیه که خاسییه تیکی ته علیمی
 ههیه. به هه مان شیوه له رۆمانی پۆلیسیش زۆره، چونکه لیکۆلینه وه و
 پشکنینی تیدایه.

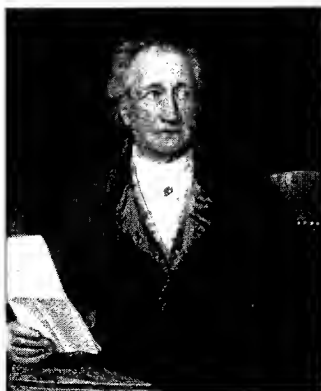
گفتوگۆی دیالیکتیکی: رهنگه ئه م جو ره قسه کردن و گفتوگۆیه له هه موو
 نه وانی دیکه ئالۆزتری، مه به ستی سه ره کیی هه موو فه یله سووفیکه: له
 نیگای فه یله سووفه کان به گفتوگۆیه کی ئایدیالی به رههم هیندر داده نرئ،

به لّام له نیگای تیوری ناسه کانی قسه کردن و گفتوگو به مودیلکی ئاسایی و ساده داده نری. خاصیه ته کانی گفتوگوی دیالکتیکی بریتین له:

۱- بوونی دوو جور پرسیار و وه لّام. ۲- بوونی هاوسه نگی له نیوان قسه که ران و دابه ش کردنی به ها هاوبه شه کان. ۳- ههردوولا له حاله تی نه زانی و نه بوونی زانیارییه کی ریژه بی دان به رامبه ر بهو بابه ته ی گفتوگوی له سه ر ده کری. ۴- ههردوولا له پرووی زانینه وه پیش ده که ون. ۵- پرسیار و وه لامه کان تاراده یه کی زور له پرووی درژی و کورتی له ئاست یه کترن.

ئه م جوره گفتوگو به له ناو گپړانه وه و شانوشدا هه یه، پیناچی پیوه ندیی به ساتیکی دیاریکراوی گپړانه وه هه بی و له چرکه یه کی تایبه تی شوین بو گفتوگوی موحاده له ئامیز چول بکا.

گفتوگوی موحاده له ئامیز: ئه م جوره گفتوگو به به پیتی پروانیی مارمونتیل - Marmontel، بریتییه له ره تکرده وه، به تایبه تی که ده گه یه دوزینه وه وه هه لمالینی راستی، یان زیاتر له و کاتانه دا ده بی به دوایدا بگه ریین که ده مانه وی گفتوگو به که ئه نجامی کی دراماتیکی (کاره سات ئامیزای هه بی. خاصیه ته کانی بریتین له مانه: ۱- یه ک به دوا ی یه ک هاتی گفتوگو به به رزی و نرمیه کی به رچاو و بوونی پرسیار و دژه پرسیار. هه رده م له م حاله ته که پرسیار هه یه، زیاتر سیمایه کی خیتابی هه یه. ۲-

گوته

ههردوولا له ناو وه لّام دانسه وه و پرسیار کردن قول ده بنه وه و ئه مه ش به زه قی پرووده دا. ۳- وه لامه کان هه رده م کورتن و له ئاستی پرسیاره کانن.

هه موو کیشه و دووبه ره کییه ک سه ره تا گفتوگو به کی موحاده له ئامیزی له گه لدا یه، به تایبه تی له سه ره تادا و پیشتر خوی بو ئاماده ده کری. وه ک ئه و خه بات و نا کوکیانه ی نیوان ئولیس - Ulysse و

دەرۆزه‌کەر ئیروس - Iros له داستانی ئودیسه - Odysse، یان له نیوان ئینتی - Ente و ناشیل - Achille له داستانی ئیلیاده - Iliade. هه‌روه‌ها جه‌نگ و موباره‌زه و دهمه‌قالی به‌غموونه‌ی گفتوگۆی موحاده‌له ئامیز داده‌نری.

لا‌سای‌ی کردنه‌وه Imitation

بۆ گشت هونه‌ریک، به‌تایبه‌تی بۆ ئەدەب کێشه‌ی لا‌سای‌کردنه‌وه له‌ کۆنه‌وه بابەتی پرسیار و بیرکردنه‌وه بووه، ئەنجامه‌کانیش گشتیان گه‌یشتن بووه به‌خالتیکی سه‌ره‌کی که‌ بریتی بووه له‌وه‌ی که‌ ئەم بابەته‌ دەر‌وا‌زه‌ی تیۆری ئیستیتیکی پیکده‌هینی و ئەمه‌ش له‌و نوخته‌ نیگایه‌وه سه‌رچاوه‌ هه‌لده‌گرێ که‌ پتوه‌ندی به‌سوودی ئەدەب و هونه‌ره‌وه هه‌یه: (ئایا سوودی ئەدەب و هونه‌ر چیه‌؟!)

ده‌شی به‌پێچه‌وانه‌وه، کێشه‌ی جوانی - Beau، نه‌گه‌رتینه‌وه بۆ لا‌سای‌ی کردنه‌وه (= Mimesis) له‌ کاتیکدا ئەمه‌یان ده‌مانباته‌وه بۆ (به‌رهم هینانه‌وه‌ی سروشت)، له‌م حاله‌ته‌دا بۆمان هه‌یه گومان له‌و پتوه‌ندییه‌ بکه‌ین که‌ له‌ نیوان کاری ئەده‌بی و هونه‌ری و سروشته‌وه هه‌یه. له‌ باره‌ی چه‌مکی جوانی - یه‌وه، هه‌یگه‌ل به‌پشتگۆی خستنی دۆگماتیزمی ئەفلاتوون و ئەریستۆ، مه‌سه‌له‌ی رووحی له‌ هونه‌ردا دۆزییه‌وه به‌گۆره‌ی کتیبی ده‌یه‌می «کۆماری» ئەفلاتوون، نوینه‌رایه‌تیی ئەو په‌رچه‌کرده‌ بکا که‌ مرۆقی - په‌مزی ئەشکه‌وت^(١) - پێچه‌وانه‌ی ده‌که‌نه‌وه. به‌م شتیه‌یه به‌ستی پله‌ له‌ حه‌قیقه‌تمان دوور ده‌خاته‌وه و ناشین بچنه‌ ناو کۆماره‌که‌ی، ئەگه‌رچی هۆمیر (هۆمیرۆس) ده‌میک بوو له‌وئ بوو. له‌لای ئەریستۆ به‌رهمه‌ی شاعیر

---

(١) مه‌به‌ست له‌ «په‌مزی ئەشکه‌وت» له‌لای ئەفلاتوون وه‌م و تارماییه‌که‌ پێچه‌وانه‌ی راستی خۆیه‌تی. ئەفلاتوون په‌یامی شاعیر یان سوودی کاری ئەده‌بی و هونه‌ری به‌وه‌هم و پێچه‌وانه‌ی راستی داده‌نی. کۆمه‌له‌ خه‌لتیک له‌ دم ئەشکه‌وتیک وه‌ستاو، سه‌یری ناوه‌وه ده‌که‌ن و پشتیان له‌ رۆژه. تارمایی خۆیان یان لێ ده‌بێته‌ بونه‌وه‌ری حه‌قیقی، له‌ کاتیکدا حه‌قیقه‌ت که‌ رۆژکه‌یه له‌ داوه‌یانه.

لاساایی کردنه وهی سروشته، ههلبهت بهمه بهستی پیشاندانی ئه و شتانهی که له بنچینه دا ئیمه نایزانی. له کتییی «پۆتیییکا»، ئه ریسستۆژانه ئه ده بییه کانی به پیتی به های تاییه تی خویان ریزکردوه، مه سه له ی لاسایی کردنه وه کرۆکی ئهم به هایانه پیکده هیتنی وهک: هه رچهند کاری ئه ده بی و هونه ری وه همی راستی پیشان بدن، ئه وه ند به ریه سه هونه رییه کان نامین، به قه ده ئه مه ش چیرۆی ئیستیتیکیی ئیمه گه وره ترو زۆرتر ده بی. جا به پیتی ئهم ریزکردنه ی ئه ریسستۆ، تراژیدی، چونکه جووله و کرده ی تیدایه به پله ی یه که م دی، ئینجا داستان.

سه ره پای ئهم روانینه ی سه ره وه، له لایه کی دیکه وه ده بینن جوانیی نایاب- merveilleux و نزیک له راستی - vraisemblable له لای ئه ریسستۆ، جوانی و دروست ده ربیرین له لای ئه فلاتوون، بریتین له هه ندی کاتیگۆری یان چه مکی ئیستیتیکیی بایه خی لاسایی کردنه وه له ناو کاری ئه ده بی و هونه ری که م ده که نه وه.

له لایه کی دیکه وه، پیشاندانی ژیا نی رۆژانه و ئاسایی، هه ره ها هه ندی دیارده ی حه قیقی ناو کو مه ل، بابه ت و خۆراکی تیۆریی ئیستیتیکیی ناتورالیزم. ئه مه ش جارێکی تر راسته وخۆ ده مانگێرپته وه بۆ چه مکی لاسایی کردنه وه: لۆکاچ له کتییی (کیشه ی رپالیزم) وه سفی پیشبرکێیه کی ئه سه پ له لای (زۆلا-Zola) و (تولستۆی-Tolstoi) به راورد ده کا، سه ره نجام ده گه رپته وه بۆ روانینه که ی ئه ریسستۆ، بۆ ئه و کرده و جووله یه ی که له پله یه کی به رزدا دراماتیکییه، یان ئه وها خۆی نیشان دهدا. ئیستیتیکای ناتورالیزم و پاله وانه کانیا ن، دواتر له لایه ن پاله وانا نی «پۆمانی نوی» وه له ناو ده چن و ره ش ده کرپنه وه. ئه گه رچی له لای ئه مانه ش وه سف کردن بایه خی خۆی هه یه، به لام که متر راستی ده گه یه نن، به لکو ئه وان ئازادی و ره وانی ده ده نه ده سه تله لاتیی ورپنه (وهک له لای ئالان رۆب گری) و ده سه تله لاتیی زمان (وهک له لای کلۆد سیمۆن).

په‌خشانه شیعر Le poème en prose

... ده‌توانین بلتین په‌خشانه شیعر، ناولتینان و وه‌رگپرانیکى باوى Le-poème en prose-ه، ئە‌گەرچى زاراوه‌ فەرهنسییه‌ که‌ ئاماژەى بۆ (قه‌سیده‌-poème) ی‌ تپدايه، چونکه‌ ده‌شئ بلتین له‌ پرووى فۆرمه‌وه‌ هه‌موو قه‌سیده‌یه‌ک شیعره‌ (poesie)، به‌لام هه‌موو شیعرێک قه‌سیده‌ نییه‌. په‌خشانه‌ شیعر وه‌ک زاراوه‌ و وه‌ک چه‌مکیکی ئە‌دهبى ده‌گه‌رپته‌وه‌ بۆ زمان و ئە‌دهبیاتی ئە‌وروپى به‌گشتى و فەرهنسى به‌تایبه‌تى.

له‌گه‌ڵ یه‌که‌م سه‌ره‌نجدان ئە‌م زاراوه‌یه‌ دووچارى پارادۆکسیکمان ده‌کا که‌ بریتیه‌ له‌ گونجانی دوو شتى دژبه‌یه‌ک: په‌خشان نووسینیکى ئازاده‌، هه‌رچى شیعره‌، ده‌هه‌ستیه‌ سه‌رکیش و ریتم و سه‌روا. تیکه‌لاوبوونى ئە‌م دووه‌ ده‌گه‌رپته‌وه‌ نیبده‌ یه‌که‌مى سه‌ده‌ى نۆزده‌م. تا ئە‌م سه‌رده‌مه‌، (سه‌رده‌مى سه‌ره‌له‌دانى په‌خشانه‌ شیعر) ده‌توانرا شیعرى کلاسیکى به‌شپوه‌یه‌کى پروون و ديار له‌ په‌خشان یان په‌خشانه‌ شیعر جیا بکریته‌وه‌. ئە‌و فۆرمانه‌ى له‌ بواری کیشناسى و هۆنینه‌وه‌ى شیعر به‌کار ده‌هات، بریتى بوون له‌: (هه‌شت برگه‌یى - Octosyllabe) و (ده‌ برگه‌یى - Decasyllabe) و (چوارین - Alexandrin)، به‌لام له‌گه‌ڵ پۆمانتیزم ئە‌م فۆرمانه‌ پاشه‌کشه‌ ده‌کهن و ئازادى و گۆرانیکی به‌رچاو ده‌که‌ویتته‌ هۆنینه‌وه‌ و شیعر نووسین، ئە‌مه‌ش سه‌ره‌تایه‌کى ته‌واو نوێ بوو بۆ له‌ دایک بوونى ژانریکی دیکه‌ى ئە‌دهبى که‌ په‌خشانه‌ شیعره‌، به‌لام ئە‌م گۆرانه‌ چۆن پروویدا و ئە‌م له‌ دایک بوونه‌ چۆن بووه‌؟ ده‌توانین بلتین ئە‌و سنووره‌ى شیعر له‌ په‌خشان جیا ده‌کاته‌وه‌، ته‌نیا له‌ روانگه‌ى ئە‌وانه‌وه‌ نه‌بێ که‌ شیعر وه‌ک کیش و سه‌روا ده‌بین، ئە‌گینا ئە‌م سنووره‌ وه‌ک کیش‌شه‌یه‌کى ئە‌دهبى که‌وتۆته‌ ده‌ره‌وه‌ى وردبوونه‌وه‌ و پرسىار لێ کردن. سه‌ره‌رای ئە‌مه‌ش هه‌رده‌م بابەتیکی گفتوگۆ بووه‌ و کرۆکی گفتوگۆ ئە‌دهبییه‌کانى گرتۆته‌وه‌. ئە‌مه‌ش له‌سه‌رده‌مى پۆمانتیکه‌وه‌ درێژه‌ى هه‌بووه‌.

وهك خاڵىكى بهرايى و گرینگ، دهبى ئهوه له بهرچاو دابىين كه شيعر هيج كاتىك خۆى له و توخمانه دووره پهريزنه گرتووه كه پىوهندى راسته وخۆيان به پهخشانهوه ههيه، وهك مهسهلهى گىترانهوه، بۆ نمونه لهم بارهيهوه پروانه رۆمانه شيعرييهكانى ئهدهبى ئهوروپىي سهدهكانى ناوهراست و سهردهمى بووژانهوه، يا داستان شيعرييه كوردىيهكانى وهك: مههم و زين و شيرين و خوسره و... هتد. ئهم دياردهيه، به شىويهكى سروشتى پراتىك كراوه و هيج لهخۆ زۆر كردنىكى تىدا نهبووه.

پهخهنگرى ناسراوى فهرهنگسى سهدهى نۆزدهم بوالۆ-Boileau بهم بىرهى سهروهه ناسراوه كه دهلى: (ئهو پهخشانه شيعرانى ئىمه پىيان دهلىين رۆمان) له ههمان كات مۆدىرنهكان: له بۆدلىر و رامبۆوه بگره تا سهدهتاي سهدهى بىستهه، كه له سهردهمى ئهوان گفتوگۆ له بارهى سنوورهكانى ناوهوى ئهدهبىيات گهيشتبوه لوتكه، ئهوان له دهروهى كيش و سهروا و رىتمى تهقلیدى شيعر، له شيعر دهگهزان.

پيش ئهمانهش روهسو-Rousseau و شاتۆريان-Chataubriand گرینگىيان به پهخشان داوه و به ههمان ئاستى شيعر بۆ گۆرانى و ههسته لىرىكىيهكانى خۆيان پهخشانىيان بهكارهیناوه. دهتوانين بلتين دهيان هۆكارى گرینگ ههه له پال سهرههلدانى پهخشانه شيعر. وهك: روهخان و كزبونى شيعرى كلاسىكى و سهرههلدان و بههتزنوونى وهرگىتران و بلاوبونهوى زۆرى گۆرانى و بهيته فۆلكلۆرىيهكان و بههتزنوون و گهشه سهندنى رۆمان و چىرۆك، يان ئالۆزبونى مهسهلهى گىترانهوى هونهرى، ههمو ئهمانه رۆلىكى گرینگىيان ههبووه له لهدايك بوون و سهرههلدانى شيعرى ئازاد يان پهخشانه شيعر. تارپادهيهكى زۆر ههمان روانين و ههمان هۆكار به سهه ئهدهبىياتى كوردىش پهپهوه دهبى، بهلام به شىويهكى گشتى دهتوانين بلتين پهخشانه شيعر له دواى سهردهمى گۆران-هوه دهست پىدهكاو تا ئه مۆش درىژهى ههيه.

يهكهم كۆمهله شيعر كه ئهم سىفهتهى هه لگرتبى و وهك پهخشانه شيعر

خۆی ناساندبێ کۆمەڵە شیعری (گاسپاردی شهو - Gaspard de la nuit) ی ئەلۆسیوس بێرتراند - o- Aloysuis Bertrand. ئەم شیعەرە نوێیانە خێرا کاریگەری لە بۆلێتر دەکەن کە لە کۆمەڵە پەخشانە شیعری (نیگەرانیی پاریس - Spleen de Paris) بەناشکرا هەستی پێدەکری، هەروەها لەلای ژامبۆ - Rambeau لە (ئیشراقات - l'illumination)، لەلای لۆتربامۆن - Lautreamon لە (سروودەکانی مالاڤۆرۆ - Le chantes de maladoror) و لەلای مالارمێ - Malarme - ش هەستی پێدەکری. ئەم کاریگەراییە بەدرێژایی سەدەی بیستەم درێژەیی هەیە و لەلای شاعیرانی وەک کلۆدیل و شار - Char و هیتیری میشو - H. Michaux بایەخی پێدەدری و زیاتریش وەک ژانریکی ئەدەبی دەرەکەوی.

لە رووی خاسییەتەوە، پەخشانە شیعەر خاسییەتەکانی هەردوو ژانری سەرەخۆی تێداوە و لەناو فۆرمیکی دیکەی دیاریکراو بەیەکەوە دەژین.

بەلام پەخشانە شیعەر نەکیشدارە و نە سەرودار. لە رووی گرافیکییەوە (گرافیک، واتە وێنە، نیگار یان نەخشە. مەبەست لێرە لە فۆرمە، واتە هەر لاپەرەیەکێ نووسین دەیگری، بۆخۆی گرافیکیکە واتە، نیگار و وێنەیەکە.) کورت و درێژی هەیە، هەیە لە چەند پەرەگرافیک پێکدێ. نمونەش لە شیعری ئەوروپی و شیعری کوردیی ئەمڕۆ زۆرە، بەلام خاسییەتی هەرە دیاری پەخشانە شیعەر، ڕەنگە لە یەکێتی بابەت - دا بێ، بیان ئەو بابەتە چارەسەری دەکا، ئەمەش لە ڕێگای ناوینیشانی قەسیدەکەو ئەو جیهانەیی پیشکەشی دەکا هەستی پێدەکری. هەرچی لایەنی شیعرییە بەپلەیی یەکەم بریتییە لەو سترەکتوور و ریتیمە بەشیوەیەکی شاراوە تێیدا هەستی پێ دەکری. هەر لە بارە سترەکتووری پەخشانە شیعەرە، هەندێ جار بەسەر دوو پەرەگراف دابەش دەکری. وەک قەسیدەکانی بێرتراند کە لەسەرەو ناومان هینا. ئەم پەرەگرافانە بەبۆشاییەکی سپی یان بەچەند ئەستێرەیەک لێک جیا کراونەتەوه. هەمان سترەکتوور دەشت بەهۆی دووبارەبوونەوی بابەت و ویکچوون هەستی پێ

بکری، یان بههوی پرووداو و جیهانی ناو قهسیدهکه له رووی میژوویی و زهمه نه وه ههستی پئی بکری. له م پرووه ده توانین بلتین په خشانه شیعر بهه مان ناستی شیعی کیشدارو ریتم و سهروادار توندوتۆل و توکمهیه.

خاسییه تیکی دیکه په خشانه شیعر، مهسه له ی ریتمه، (که له لای هه ندی له په خنه گرو نووسه رانی کورد زۆر به نه گونجای موسیقا یان ناوازی ناوه وه ناسراوه.) ریتم خاسییه تیکه ناتوانی له ستره کتووری هونراوه په خشانه شیعر دابیرنری، چونکه ئه مه یان پیه وندی به دروست کردنی رسته وه هیه. ئه مهش له رسته ی کورت ههستی پیده کری، له گه ل ته واو بوونی، وهک به تیکی کیشداری شیعی خوی نیشان ده داو دیته گوئ. بۆ نمونه: بیرتراند له قهسیده ی گزنگ (Aube) دا به م رسته یه دهست پیده کا: (گزنگی هاوینم ماچ کرد.) به مهش کوتایی پئی دینی: (که به خه بهر ها تم نیوه رۆ بوو.) (له فهره نسییه که ی به یته شیعیکی ههشت برگییه.) ئه م دیارده یه له په خشانه شیعر که م ههستی پیده کری، زیاتر به بهیتی درێژ و جوړا و جوړ ده یینری. ریتم هه ندی جار به پیتی بابهت دیاری ده کری. ئه مهش ده که ویتته بهر روانین و ئه ندیشه ی شیعی شاعیر و که رهسته کانی که ده توانی بهیتی جوړا و جوړ دروست بکا، به لام له چوارچیه ی ریتمیکی زیندوو و گونجاو.

ده توانین بلتین لایه نه هه ره دیار و ناو تزه کانی په خشانه شیعر بریتیه له سووکی و په وانیه ی که له گه ل بزووتنه وه لیرکیه کانی ده روون و ناوه وه ده گونجی و له رینه وه و شه پۆلی خه ونی تیدا به ئاسانی بهرجهسته ده کری.

له ناو ئه ده بیاتی ئینگلیزی ده شی ئه دگار ئالان پۆ، به یه کئی له شاعیره هه ره پیتشه نگه کانی ئه م فورمه دابنری. کاره کانی کاریگه ریه کی زۆریان له بۆدلیتر کردوه. ده بینین بۆدلیتر به م چه شنه ی خواره وه په خشانه شیعی ناساندوه: (په خشانه شیعر وهک مۆدیلیکی ده برینی تاییه تی دیته بهرچاو که له ریگای ئه مه وه ده توانین ته عبیر له خه ون و نا ناگایی بکه ین.)

ئەدەبىي ژان، ژانى ئەدەبىي Letter de femme et femme de lettre

ئايا دەشنى بلىيىن ئەدەبىيىك ھەيە تايىيەت بەژنە؟ يان ئەو ئەدەبىي ژان دەينوسىت چ جياوازىيەكى ھەيە لەگەل ئەوۋى پىياو دەينوسىت؟ ئايا لە پروۋى تىۋىرىيەۋە دەۋىرتى ئەدەبىي ژان و ئەدەبىي پىياۋان؟

لە روانگەى تىۋىرى ئەدەبىيەۋە پىرسىيەرى لەم چەشەنە زۆركەم دەكرىت. دەتوانىن بلىيىن ھەريۋىنى نىيە.

بەگشتى بەدەرتىرايى مېژۋى تىۋىرى ئەدەبىي و سەرھەلدان و گەشەسەندى رەخنە كە لەسەر ئاستىكى جىھانى سەرچاۋەكانى دەگەرپتەۋە بۆ سەرەمى ھىلىنى يۋنانى (ۋاتە: سەرەمى ئەرستو و ئەفلاتون و درەنگىرىش).

پىرسىيەرى رامانى لەم جۆرە، بەدەگمەن شوپىنى ھەبۋە يان شوپىنى بۆ كراۋەتەۋە يان ھەر نەبۋە. بىگومان كە نەكراۋە، ھۆيەكەى ناگەرپتەۋە بۆ نەبۋىنى ئەدەبىي ژان يان ژانى ئەدەبىي لەناۋ ئەدەب ۋەك چالاكىيەكى رۆشەنپىرى، بەلكو ئەم دياردەيە دەگەرپتەۋە بۆ نەبۋىنى روانگەيەكى سۆسىۋولۇژى بۆ ئەدەب، يان خوتىندەۋە و ناساندنى ئەدەب لە خەشارگەيەكى سۆسىۋولۇژىيەۋە. ھەلبەت لە ئاستىكى تىۋىرى و رەخنەيى.

ئەم روانگەيە و پەيداۋىنى دەگەرپتەۋە بۆ كۆتايى سەدەى نۆزدەيەم و سەرەتاي سەدەى بىستەم كە لىكۆلىنەۋە سۆسىۋولۇژىيەكان و گشت ئەو زانستە مەۋقايەتپانەى لە دەرەۋى ئەدەبى: (ۋەك دەرۋوناسى و ئەنترۋېۋولۇژى و مېژۋى ناسى... ھتە). كە لەسەر دەستى بېرمەندانى ۋەك (فرۆيد و دوركايم و ماكس فيبېر... ھتە) چوارچىۋەيان ۋەرگىرت و كارىگەرىيان ھەبۋە لە دامەزاندن و ناساندنى رەخنە بەگشتى و ئالۇزكردنى تىۋىرى ئەدەب. لەگەل ئەمەش، ئەم كارىگەرىيانە، ھەردەم ۋەك پەيۋەندىيەكى دەرەكى ماۋنەتەۋە لەسەر تىۋىرى ئەدەب. چونكە، لەھىچ كات و سەرەمىيەك نەبۆتە يان نەيتۋانىۋە كرۆكى ئەو خوتىندەۋە رەخنەيى و تىۋىرىيەى ۋەك ئەدەب بۆ ئەدەب يان ھونەر بۆ ھونەر كە راستەۋخۆ دروست

کردن یان بوونی زهمینه‌ی جوانیناسییه و ئه‌دهب و هونه‌ر وه‌ک پتیه‌ریک به‌کاری ده‌هینن بۆ خو‌ناسندن یان ناساندنی وه‌ک چالاکییه‌کی پۆشنبیری. ئه‌مه‌ش چ له‌لایه‌ن ژنه‌وه‌ بیت یان له‌لایه‌ن پیا‌وه‌وه، جیا‌وازی نا‌کات.

بۆیه‌ کردنی چهند پرسیارێکی له‌م چه‌شنه‌ی سه‌ره‌وه، هه‌میشه‌ له‌ په‌راویزی تیۆری ئه‌ده‌بییه‌وه‌ ما‌وه‌ته‌وه. چونکه‌ له‌ تیۆرو په‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی، تا‌وتوێ له‌گه‌ڵ جیهان و که‌رسته‌و روانینه‌ ئه‌ده‌بی و هونه‌رییه‌کان- به‌زمانی‌کی دیکه‌: خه‌یاڵ و ئه‌ندیشه‌- ده‌کریت. گوێ به‌وه‌ نا‌دریت ئایا ئه‌مه‌ له‌لایه‌ن پیا‌و نووسرا‌وه یان ژن. لی‌ره‌وه، ئه‌م نی‌گایه‌ بۆ دیارده‌یه‌کی دیکه‌مان ده‌باته‌وه، ئه‌گه‌ر پرسیارێک به‌کین و بلی‌ن، ئایا جیهانی ئه‌ده‌بی و هونه‌ری ژنیکی ئه‌ریستۆکراسی و ژنیکی له‌ چینی هه‌ره‌ خواره‌وه‌ی کۆمه‌ڵ جیا‌وازیان نییه‌؟ یان پیا‌ویکی ئه‌ریستۆکراسی و پیا‌ویکی چینی هه‌ره‌ خواره‌وه‌ی کۆمه‌ڵ؟ هه‌لبه‌ت، به‌لام ئی‌مه‌ لی‌ره‌وه‌ له‌ روانگه‌یه‌کی ئیدیۆلۆژی و سۆسیۆلۆژییه‌وه‌ سه‌یری ئه‌ده‌ب و ئه‌و جیهانه‌ ده‌کین نه‌ک به‌پێچه‌وانه‌وه، ئه‌مه‌ش ته‌نیا بریتییه‌ له‌ سه‌یرکردنی ئه‌ده‌ب و هونه‌ر له‌ روانگه‌یه‌کی دیکه‌ی جیا‌واز له‌ روانگه‌ی ئه‌ده‌ب و هونه‌ر خۆیه‌وه‌ که‌ زیاتر چه‌قی تیۆرو په‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی پیکه‌ده‌هینن. که‌واته‌ ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ وه‌ک په‌یه‌ندییه‌کی ده‌ره‌کی، وه‌لامی ئه‌و پرسیاره‌مان نا‌داته‌وه‌ سروشتی ئه‌ده‌ب و ئه‌ده‌بی پێ بناسین، خۆ ئه‌گه‌ر به‌پێچه‌وانه‌ش بیت، به‌رۆلیتیکی زۆر کزولا‌واز به‌ته‌نیشته‌ ئه‌م ناساندنه‌ تێده‌په‌ریت. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌شه، له‌ تیۆری ئه‌ده‌بی و په‌خنه‌دا، زۆر که‌م ئه‌م پرسیارانه‌ی سه‌ره‌وه‌ ده‌کرین. پرسیاره‌کانی تیۆری ئه‌ده‌بی و په‌خنه‌یی زیاتر له‌و تیکسته‌ و به‌ره‌مه‌ نووسرا‌وانه‌ ده‌کریت که‌ خۆیان وه‌ک ئه‌ده‌ب و هونه‌ر پێشکه‌ش ده‌کهن، ئه‌و پرسیاره‌ نا‌کریت ئایا ئه‌م تیکسته‌ له‌لایه‌ن پیا‌و یان ژن نووسرا‌وه. ئه‌گه‌ر وابویه، له‌ زووبیکه‌وه، زا‌راوه‌ی (ئه‌ده‌بی پیا‌و و ئه‌ده‌بی ژن) جی‌گای خۆی له‌نا‌و تیۆری ئه‌ده‌بی و په‌خنه‌ و هونه‌ردا ده‌کرده‌وه. زا‌راوه‌ی (ئه‌ده‌بی پیا‌و) زووتریش سه‌ری هه‌ل‌ده‌دا له‌ چا‌و (ئه‌ده‌بی ژن)، چونکه‌ له‌ روانگه‌ی بزووتنه‌وه‌ی

(مییخوازی = Feminisme)، تیۆری ئەدەبی لە سەردەستی ئەدی و نووسەرەکان و فەیلەسووفانی پیاوێ و سەری هەڵداوە و گەشە کردووە و ئالۆز بووە. بەگشتی تەواوی چالاکییە روژنبیریەکان بەپەلی یەکەم، لەم روانگەییە و مۆرک و ناسنامەیی پیاویان هەلگرتووە، یان روانین و بیرکردنەوی پیاو یان نیر (Masculin) یان بەسەردا زالە، بەلام ئەم خۆبندنەویە، تەواو لە حەشارگەییەکی ئیدیۆلۆژییە و کراوە یان روانینیە ئەم سیفەتەیی هەیی، واتە خەوشەکانی دیارن، چونکە ئەدەب وەک چالاکییەکی روژنبیری، مۆرک دەیکات، ئەم پرسیارانەش سەرەرای گرینگیان بۆکۆمەل، یارمەتی ئەوەمان نادەن یان لەو ئالۆزییەمان دەرنههین و بلێین ئەدەب چییە؟ ئایا ئەدەب و هونەر ئەو چالاکییە شارستانی و روژنبیرییە کە ژن دەیکات یان کە پیاو دەیکات؟ نەخیر، ئەم جیاوازی کردنە بەدەگمەن شوینی لە تیۆری ئەدەبی دەبێتەو، چونکە هەرەکو لە سەرەو دلتیاییمان لەسەر کرد، پرسیارە سەرەکییەکانی تیۆر و پەخنی ئەدەبی ئاراستەیی تیکست و بەرھەمە ئەدەبیەکان و ئاست و جۆر و پەلی داھێنان تیپاندا دەکرت، ئەمەش بێ گوێدان بەجیاوازی سیکسی نیوان ژن و پیاو. هەلبەت، ئەدەبی ژنیکیش لە هەمان روانگەیی سەرەو دەبی بخۆبندریتەو.

بێگومان دەشی ئاخوتن و خیتابیکی (مییخوازی Feminisme) بۆ سەرجمە خۆبندنەو ئەدەبی و هونەرییەکان بکری، وەک گشت ئەو خۆبندنەوانە کە بەپشتگیری زانستە مۆقاییەتیەکان: (دەروونناسی، سۆسیۆلۆژی... هتد) بۆ ئەم جیاوازییانە نیوان ژن و پیاو دەکرت یان ئەدەبی ژن و ژنی ئەدیبی پێ دەناسریتەو لەچاو هی پیاو، بەلام هەمیشە وەک خۆبندنەویەک لە دەروەوی ئەدەبەو هێرش بۆ سەر ئەدەب دەبات.

زاراوەی ئەدەبی ژن یان ژنی ئەدی، هونەرمەندی ژن، یان هونەری ژنان، لەسەر ئاستیکی شارستانی و چالاکییە روژنبیریەکان بەگشتی دەگەریتەو بۆ سەرھەلدانی (مییخوازی Feminisme)، وەک

بزووتنه وهیه کی کۆمه لایه تی و روشنبیری جیهانی، ئەمەش سەردەمی
 تەقینەوه و پەرتبوونی بەناو جیهان دەگەریتەوه بۆ راپەرینی قوتابییان و
 روشنبیران لە ساڵی ١٩٦٨ کە لە فەرەنسا و رۆژئاوا، وەک وەرچەر خانیک
 ناسراوه لە مۆدو بیرکردنەوه و بەجێ هێشتن و شکاندنی پەيوەندییە
 کلاسیکییەکانی نێوان ژن و پیاو و سەرھەڵدانی پەيوەندی و بیرکردنەوه و
 مۆدیلیکی دیکە پەيوەندی کە بەنۆتخواز ناسراوه کە گۆران هەتا لە چەشە
 و چێژ و پەيوەندی سیکسش کردووه. هەر لەو سەردەمەشەوه، یان
 کەمیک دواتر، کاریگەری لەناو روشنبیری کوردیش دۆزرایەوه، بەلام
 بەگشتی دەتوانین بڵێین لەم بیست ساڵە دوایی زاراوەی ئەدەبی ژنان و
 ژنی ئەدیب (ئەدەبی ئافەرەتان و ئافەرەتی ئەدیب) بەچری کەوتۆتە ناو
 روشنبیری کوردی و بواری ئەدەب و ھونەر بەتایبەتی، لەگەڵ ئەمەش، من
 پێموایە، دەبی ژنانی کورد راپەرینی فیکری و روشنبیری خۆیان بکەن،
 بەلام کە؟ ئەمەیان وەلامەکە لە ئایندە دەدۆزینەوه؟!؟

خاڵیکی دیکە تیۆری ھەیە ناتوانرێ پشستگویی بخرێ کە پەيوەندی
 بەمەسەلە دەرەکییەکانەوه ھەیە. ئەویش مەسەلەی ناجیگیری چەمک
 (مفهوم=Notion) ی ئەدەب خۆبەتی. ھەلبەت، ئەدەب وەک چالاکییەکی
 روشنبیری بەگشت پەيوەندییە دەرەکی و ناوہکییەکان کاریگەر دەبێت و
 ئەمەش لەگەڵ گۆرانە روشنبیری و مادییەکانی کۆمەڵ ھەڵدەکشی و پیش
 دەکەوێ و نووچ دەدات و... ئەدەب لە پرووی تیۆرییەوه لە پرووی
 دیاریکردنی چێوەی ناسنامە ی تا کوێندەر سنووری ئەدەب دەچیت و لە کوێ
 رادەوہستیت، وەک ھیچ زانستیکی دیکە نییە. ئەم بابەتە ھەتا بڵێی
 ئالۆزە، بەکورتی، لە ناجیگیری چەمکی ئەدەب، زیاتر پرسیار لەوہ دەرکێ
 چی ئەدەبە و چی ئەدەب نییە؟ ئەدەب کێ دەینووسێ و کێ ناینووسێ؟
 لێرەوہ ئێمە راستەوخۆ دەکەوینە بەرامبەر ھەندێ (استثناء) ئەمەش ئەو
 ئەدەبە دەگرتەوہ کە دەلێن (ژن دەینووسێ) ئایا ئەو ئەدەبە ی ژن دەینووسێ
 چۆنە؟ ئایا ئەدەبە کە خۆی گرینگترە یان ژنەکە، ئایا ژنایەتی نرخیک لەو

ئەدەبە كەم دەكاتهوه يان زیاتری دەكات. ؟
 هەموو ئەمانە وەك پرسیاری دەرەکی
 دەکرین، نەك وەك پرسیاری ناوەکی،
 چونكە كە ئەدەب و ھونەر لە ناوەه
 دەناسین، جیاوازییەكان لە پرووی
 سێكسییەهه ناکرێ، سەرەنجام نرخی
 تیۆری و پەخنەیی ئەم دیاردەییە وەكو ئەوه
 وایە (ئایا فەلسەفەیک هەیە تاییەت بیت
 بەهێ ژن).

پۆل ئۆستەر

بەگشتی لە روانگەییەکی سۆسیۆلۆژییەهه
 دەشی خۆبندنهه بکریت بۆ ئەدەبی ژن و ژنی ئەدیب نەك لە روانگەییەکی
 تیۆری ئەدەبی و پەخنەیی خۆی.

مۆریس بلانشۆ Maurice BLANCHOT

گەلێك جار پەخنەیی بلانشۆ بەتاریك و پیر لە تەمومژ ناستێراوه. لەگەڵ
 ئەوێش، بۆ یەكێك بیهوێ لە ئەدەب بگا، پەخنە و نووسینەكانی بلانشۆ
 پلە یەكن. هەر وەكو پەخنەگرەكانی سەر دەمی خۆی، (وەك ھینری میشۆ و
 باشلار... ھتد) ئەدەبیکی تۆكمە و توند و تۆلی بەرھەم ھێناوه و بەھەمان
 شێوه، مێتۆدی نووسینیشی ھەمان ئاستی ھەیە. لەم پرووێهه ھەندیک وای
 بۆ دەچن كە بلانشۆ بەرھەمھێنەری تێكست-ه. یەكێکی وەك (Roger
 Laporte) لە بارەیی بلانشۆ دەوێ و وای بۆ دەچن گەتوگۆ لە بارەیی
 ئەدەب و ستیلی بلانشۆ شتیکی مەحالە. شێوازی بلانشۆ وەك
 پەخنەگریك بریتییە لە پەشتگوێ خستنی تەفاسیلەكانی مێژووی ئەدەب و
 راستەوخۆ چوونە بەرھە و جەوھەری ئەدەب و ماھییەتی ئەدەب. «گریمان
 ئەدەب ئەو كاتە دەست پێدەكا كە خۆی وەك پرسیاریك پرووبە پروومان
 دەبێتەو». لەم پرووێهه بەرھەمەكانی بلانشۆ پرسیارکردنەوێ بەرھەوامە لە

مهسه له ی نووسین خوی: چۆن بزانی و به چی بزانی نووسین تاقیکردنه وهیه؟ پتوهندییه کانی نیتوان بوون و زمان، بابهت و وشه، نووسهر (یان دانهر) و بهرهمه که ی چین؟ به کورتی، نووسین خوی چ مانایه که دهگه یه نی؟ ئه مانه ئه و پرسیارانه ی که بهروالته سادهن، بهلام له حهقیقه تدا بیرکردنه وه لیتیان سه رسوریهینه رن، خۆراکی رهخنه ی بلانشو-ن. له م گه رانه ئه ده بییه، بلانشو له دروستکردنی ساختمانی ئه ده بی خوی، دهگه پتته وه بو هیگل، نیچه، هایدگر و میرلۆپۆنتی. بلانشو هه ولتی داوه به هه مان شتیه ی کانت پرۆژه ی (رهخنه ی) خوی بنیات بنی: «به هه مان شتیه ی کانت له «ئه قلی رهخنه ی»، که له باره ی مه رجه کانی ئیحتیمالی تاقیکردنه وه ی زانستی-یه، به هه مان شتیه رهخنه به ستراره ته وه به گه ران به دوای ئیحتیمالی تاقیکردنه وه ی ئه ده بی، «لیتره وه، واپیته چته ئه ده بیته کی له م جوړه نزیک بوونه وه بی له ده روازه ی فه لسه فه، بهلام ئه ده بی بلانشو له کیشه فه لسه فییه کان وهک: پتوهندیی نیتوان بوون (مرۆڤ) و جیهان، نزیک ناییتته وه، به لکو سه روکاری زیاتر له گه ل پارادۆکس و زمان و ئه فسانه و شیعریه ته وه هه یه.

به شیک له تیوری بلانشو له سه ر بنچینه ی پتوهندیی دانهر (نووسهر و شاعیر) و بهرهمه که ی، بوون و نووسین دامه زراوه. له ینگای گرینگیدان به نووسه ران و شاعیرانی وهک: ساد- Sade، هولدرلین- Holderlin، رامبو- Rambaud، لوتیرامون- Lautereamon، مالارمی- Mal- larme، ریلک- Rilke و کافکا- Kafka ته وای فه زای ئه ده بی و رهخنه یی خوی بنیات ناوه و روانینه کانی له م باره یه وه ده خاته روو. له باره ی ئه م پتوهندییه ی سه ره وه، هه رده م به رای بلانشو، له نیتوان دانهر و بهرهمه که ی مو فاره قه یه ک (پارادۆکس) یک هه یه. ئه و نووسه ره ی که له بهرهمه میکی خوی ده لتی «من ته نیام» ده یه وی په یامیک به خوته ر بگه یه نی وهک: «من به دبه ختم» واته نووسهر له م پتوهندییه ده یه وی گه شه به بی هیوایی خوی بدا ئه مه ش له چوارچیه ی شیوازیککی جوان و توکمه و

توندوتۆل و رهوان. ئەمەش ئەو بۆچوونە دروست دەکسا وەک: «ئەو بەدبەختەي که گەلیک باش دەنوسی.» لیترەشەو دەگەینە ئەو ئەنجامەي که دەلتی: «نوسەر (یان دانەر) خۆی لەناو حالەتیکي کۆمیدی دەدۆزیتەو و هیچی نییه بلتی و هەمیشە وەک جیبەجێکردنی پیتوبستییه کی گەلیک چارەنوسساز ناچارە درێژە بەنوسین بدا.» هەر ئەم پارادۆکسەي که لە نیتوان نوسەر و بەرھەمەکەي هەیه، بلانشۆ-ی بۆ لیکدانەوێ قوولتر، بە پشت بەستن بەشیکردنەوێ هیگل بۆ (کارکردن) راکیشاوه. «کار بوون دروست دەکا ئەمەش بەلەناوبردنی و بەرزێ دەکاتەو بەنەفی کردنی.» نوسەریش لە رێگای کاری نوسین دروست دەبێ و بەکردنی دەبیته ئەو که هەیه.

لەلایەکی دیکە بلانشۆ زۆر گرینگی بەمەسەلەي پتوهندیی نیتوان مەرگ و زمان داوه. ئەمەش لە رێگای: (نوسین وەک ئیسپات و نەفی بوون. یان وەک کاریکی بێ پایان و لەبن نەهاتوو، وەک ئەو تیکستەي که تەواو دەبێ لە نوسەرەکەي یان دانەرەکەي جیا دەبیتهو.) لەم روانگەو بلانشۆ بنچینهي رەخنەيەکی بەرینترو رادیکالتری دامەزراندووه.

وەک: زمان که لە روانگەي ئەو شیمانەيەکی رەهایە، نەفی کردنیکی رەهایە، وەک ئیستە، ئامادەگی - Presence، وەک نادایاری - absence: «که قسە دەکەین و دەدوین راستەوخۆ خۆمان دەکەینە فەرمانرەوا و هەستای شتەکان و ئەمەش تیرمان دەکا. که ناوی بۆ نمونە ژنیک دینم یەکسەر دەبیته هی من. بۆ ئەوێ بتوانم بلتیم ئەو ژن-ە، دەبێ بەهەر چەشنێک بێ، لە گوشت و ئیسقانی دابرتیم و بیکەمە یان بیخەمە ناو حالەتیکي نادیار و نەبوون. وشە بوون-م دەدات، بەلام دابراو لە بوون خۆی. ئەمەش خۆی لە خۆیدا نادایاری و نەبوون-ە... بلانشۆ دەلتی: «که قسە دەکەم، ئەو مەرگە لەناو من قسان دەکا... من چیتەر ئامادەگی خۆم و حەقیقەتی خۆم نیم، بەلکو ئەو ناوی منە که ئامادەگییەکی مەوزووعیی هەیه و تەجاووزی خۆم دەکا...»

ئەدەب لە روانگەى بلانشۆ پۆلێكى
هەيه بریتىيە لە گەشتەى دىوى
سنوورەكانى زمان. وەك وەزىفەى كەش
ئەوى سەر هەلەداو دەبىنرێ بەردەوام
بزر دەبێ: «توانا و بەهرەى بزر كردنى
شت.»

كوژیتۆى بلانشۆ، بەپێى گشت ئەم
پروانینەى سەرەو بریتىيە لە (من)
بیردەكەمەو، كەواتە من نىم. ئەمەش
لەناو وەسفى بزىوون و دیار نەبوون و

رۆمانیزم

مەرگى ناو زمان هەستى پێدەكړى. پالەوانەكانى بلانشۆ ناتوانن بلێن
(من)، ئەگەر بشلێن هەر زوو دەبنە (ئەو). یەكێ لە پالەوانەكانى لە
كتیبى (چاوهرێكردن و لەبیركردن). لەناو پتوهندییە ئەبستریتهكان غەرق
ببوو، نەیدەتوانى بلێ: (من دەترسێم). بەلكو دەیگوت: (ترس). دەشى،
ئەم ئوموونەى جوان فەلسەفەى رەخنەى بلانشۆ روون بكاتەو، كە مەسەلەى
بزىوون لەناو زمان پێشان دەدا، ئەمەش لەخۆیدا هۆشیارییهكى بێ بابەتە.
بلانشۆ دەلێ: «من فەرمانرەواى زمان نىم، تەنیا لە كاتى رەش بوونەو و
بزىوونى گوتى لى دەگرم كە رەشم دەكاتەو و بزرم دەكا، بەرەو ئەو سنوورە
پێدەنگەى كە تێیدا چاوهرێتى ئەو دەكا سەرلەنوێ فەرمانرەواى بکەینهو
كە قسان دەكەین... هتد) (بلانشۆ لە سالى ۱۹۰۷ لە دایكبوو و
ئێستاش لە ژياندايه.)

گێڕانەوێ NARRATION

دەشى لە زمانى كوردى گێڕانەوێ هاوتایەكى زۆر گونجاوى Narration
بێ كە لە زمانى عەرەبى هاوتاكەى (السرد) و ئەمەى دواییان مەوداكانى
زۆر روون نەبێ.

گیرانه‌وه، وهک چه‌مکینکی ره‌خنه‌یی و ئه‌ده‌بی نوی، وهک کی‌شه‌یه‌کی ئه‌ده‌بی ئالۆز که هه‌رده‌م ده‌مانگه‌رتنیته‌وه بو مه‌سه‌له‌ی ژانره‌کانی ئه‌ده‌بی، له‌ناو ئه‌ده‌بی رۆژه‌لات و ئه‌ده‌بی کوردی، میژووێکی کۆنی هه‌یه و به‌چه‌ند هه‌نگاو و وه‌چه‌رخان و گۆراندا تیپه‌ریوه.

گیرانه‌وه که پێوه‌ندیی به‌رگ و ریشه‌یان بنچینه‌ی هونه‌ره‌کان و به‌شه‌کانی ئه‌ده‌به‌وه هه‌یه، تا ئه‌م‌پ‌رۆش له‌ناو ئه‌ده‌ب و ره‌خنه‌ی کوردی، له‌ بواری لیکۆلینه‌وه تیۆرییه‌کان، سه‌ره‌نجی‌کی ئه‌وتۆی نه‌دراوه‌تی، له‌ کاتی‌کدا، ئه‌م باب‌ه‌ته، بنچینه‌یه‌کی یان خاسیه‌تی‌کی بنچینه‌یی له‌ شیعری لیریکی و ئیپیکی کوردی، (وهک سه‌ره‌تا و سه‌ره‌له‌دان) دواتر له‌ناو رۆمان و چیرۆک و داستانه‌ فۆلکلۆری و به‌یت و چیرۆکه‌ ئه‌فسانه‌یی و میللییه‌کان ده‌بینرێ. ئی‌م‌پ‌رۆش له‌ ئه‌ده‌بی هاوچه‌رخه‌ی هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌ک وهک به‌رپه‌ی پشته‌ی شیوازی هونه‌ری له‌ چیرۆک و رۆمان و شانۆگه‌ری هه‌ستی پێده‌کری. سه‌ره‌رای ئه‌م گرینگیه‌ و ئه‌م شوینه‌ ئالۆزه، که‌چی ئی‌م‌پ‌رۆش، له‌ناو ئه‌ده‌بیاتی کوردی وهک باب‌ه‌تی‌کی دیار لیکۆلینه‌وه و پشکیننی ئه‌ده‌بی له‌ باره‌یه‌وه زۆر که‌مه.

کاتی‌ک باسی گیرانه‌وه ده‌کری که تیکستی‌کمان له‌به‌رده‌سته و رووداوی یه‌ک به‌دوا‌ی یه‌کدا هاتو ده‌گیرته‌وه، ئینجا ئه‌و رووداوانه‌ خه‌یالی یان حه‌قیقی بن، پاله‌وان و شوین و کرده‌ی تیدا بی و له‌ هه‌مان کات گیره‌ره‌وه‌ش هه‌ستی پێ بکری.

خاسیه‌ته‌ هه‌ره سه‌ره‌تاییه‌کانی گیرانه‌وه له‌ تیکستی‌کدا هه‌ستی پێده‌کری که گیره‌ره‌وه‌یه‌ک (یان حکایه‌ت خوانی‌ک) رووداو یان چیرۆکی‌ک له‌ناو ناو‌اخنی‌ک یا پێکهاتووێکی شوین نامیز و زه‌مه‌ن نامیز (Spatio-temporel) بگیریته‌وه، له‌سه‌ر بنچینه‌ی بوونی سه‌ره‌تایه‌ک و کۆتاییه‌کی روون.

گیرانه‌وه له‌ تیکستی‌کی ئه‌ده‌بیدا (شیعری یان په‌خشانی) به‌ره‌مه‌ی دوو

شت یان دوو توخمه. یهک: رووداو یان میژوو: واته ئهو بابتهی کهرستهی گپړانه ودهکویه. دوو: گپړانه وه خوۍ. لیره ش به پله ی یه کم مه به ست له چونه تی گپړانه ویه. هر بابته ټیک یان ناوهر وکتیک ده شی به زور شیواز بگپړد ریته وه، هه لبت نیمه لیره وه راسته وخو تووشی بابته ټیکی دیکه ده بینه وه که پتی دهوتری شیواز یان -style- یان هونه ری گپړانه وه. به های نه ده بی و به های جوانی له هر کاریکی نه ده بی لیره وه درده که وۍ.

شوین و زه من له گپړانه وه به هه مان ناستی کهرسته نه ده بییه که گرینگیان هیه و به شتیکی گرینگی برپری پستی گپړانه وه پتکه ده ټین. به دوا ی یه کدا هاتنی رووداو هکان و ده رکه وتنی شوینه کان و ئهو وینه یی له خه یالی گوگر دروست ده کن، مه سه له ی گه سه سندنی رووداو و سه رتا و کوتایی پیشان ده دن.

گپړانه وه هه رده م له سه ر زاری یه کیکه، (ئه مه ش به گویره ی جوړی نه ده به که و سه رده مه که ده گوړۍ). هه لبت لیره وه ده بی جیاوازی بکه ین له نیوان گپړه روه (یان حکایه تخوان) و دانه ری کتیه که، نه مانه هه مان که س نین. (ئه که رچی له روانگه ی ره خنه ی فینومینو لژی جیاوازی ناکری له نیوان نووسه ر و پومانووس). گپړه روه له ناو تیکست خوۍ هه شارداوه.

بو ئه وه ی بتوانین له تیکستی کدا ده ستینشان ی گپړانه وه بکه ین و شی بکه ینه وه، چه ند خالیکی گرینگ هه ن ده بی ده ستینشان یان بکه ین: یهک: یهک به دوا ی یه کدا هاتنی رووداو هکان: موپاسان له چپروکتیکدا ده لۍ: (... میوانه کان رویشتن، ته نیا دایک و باوکی کچه به ته نیا مانه وه، نیوه شه و بووکی تازه یان به قورگی پر له نزره وه خه واند...) له م پارچه چپروکه هه موو شتیک، رووداو، که سه کان، به ریکی و گونجاوی گه شه ده کن. مه رج نییه، له گپړانه وه، ئه م یهک به دوا ی یه کدا هاتنی رووداو هکان هه رده م به ناراسته ی گه سه سندنی رووداو بروا، به پیچه وانه وه هه ندی جار گه رانه وه بو دواوه هه به، ئه مه ش هېچ له گپړانه وه ناگوړۍ، به لکو ئالوژی ده کا. به لام لیره وه

حسیبی ئەوه دەکرئ، ئەم گەڕانەوهیە هەلکەوتییکی هونەری هەیه یان بەپێچەوانەوه. دوو: خێرای گێڕانەوه: دەشێ لە گێڕانەوه سەردهمیکی درێژ بەرستەیهک کورت بکریتهوه. یانیش دەکرئ بۆشایی ( ) سپی بەجێ بهێلێ بۆ دەربرینی زەمەن و کورتکردنەوهی. دەکرئ بەدیەنیکی سەردهمیکی درێژ و ڕووداویکی ئالۆز پێشان بدرێ مانای تەواو بەخۆتەر بگەیهنێ. سێ: زمان: هەر زمانیک خاسییەتیکی تایبەتی و زەمەنیکی گرامەری تایبەت بەخۆی هەیه لە گێڕانەوه، وەک: ڕابردووی تەواو. ڕابردووی بەردەوام. ڕابردووی دوور. کەسەکان: یەک و دوو و سێ.

لەو ڕۆمان و چیرۆکانە حەیکایەتخوازانە نووسەر جیا ناکریتهوه یان هەردووکیان یەک کەسن، هەردەم بەکەسی یەکەمی تاک دەنوسێ. لە هەندێ ڕۆمان و چیرۆکی دیکە ئەم ناسینەوه و تیکەڵ بوونە بەناسانی هەستی پێ ناکرێ. تەنیا لە ڕیگای هەندێ نیشانە و وشە تایبەت هەست بەنوسەر دەکرێ، بەلام بەپێچەوانەوه، تەواوی ڕۆمانەکانی سەدهی نۆزدەمی ئەوروپی، بەکەسی سێیەمی تاک نوسراون، لێرەوهش راستەوخۆ هەست بەنوسەر دەکرێ، ئەگەرچی بەزۆر شێوه و شیواز خۆی پێشان دەدا.

گێڕانەوه وەک ڕەگ و ڕیشەیهکی هونەرەکانی ئەدەب، لەناو ژانرە ئەدەبیەکان بەپێی سەردهم هەستی پێدەکرێ و خاسییەتیکی تایبەتی هەیه: لەناو ئەدەبیاتی کوردیی کۆن، لە شیعەر ئێپیکییەکان بەگشتی هەیه. ئیمڕۆش: لە چیرۆک و ڕۆمان و هەقاییەت و چیرۆکی ئەفسانەیی دەدۆزێتهوه. هەروەها لە شانۆگەری و هەندێ لیکۆلێنەوهی تایبەتیش.

شیعری تەعلیمی Poesie Didactique

لە ڕوانگەی منەوه بەکارهێنانی (شیعری تەعلیمی) لە جیاتی هەر وەرگێڕانیکی دیکە لە بارترە و گونجاوترە و مانا و مەبەستی ئەم جوهرە شیعەر، وەک دیاردەیهکی ئەدەبی بەروونی دەگەیهنێ. لە لایەکی دیکە، ئەم ناو لێتانه (شیعری تەعلیمی - Poesie Didactique) دەمێکە ڕۆیشتوو.

بیگومان دهشی له بهرانبه ره که ی به دوای ناولینانی دیکه دا بگه رپین، وهک: شیعری فیکرکاری یان فیکرکه ر، به لام ئەم وه رگتیرانه ده بینین وهک به ردیک له جیگای خوی نییه.

مه به ست و نامانجی سه ره کی شیعری ته علمی، فیکرکردن و فیکربوون و بوونی گه یاندنی وانه به که، وهک: فه لسه فی، ئە خلاق، زانستی و ته کنیکی. ئە گه ر لایهن و خاسیه ته کانی ئەم جوړه شیعره ئاسانی هه لگرتن بئ له یادداشت، ده بینین وپرای ئەم کاریکته ره، شیعری له سه ره تاوه بو ئەوه به کار هاتووه وانه و دهرسیک بگه یه نئ. وانه و دهرسی وهک سروشت نامیز- Oracle یان په ند و حیکمه ت- sentences... هتد. له سه ره تا کانی ئە ده بیاتی یونانی له م پرووه وه ئیمه هومیر یان هومیرۆس- Homere- مان هیه. هه ره ها ئەم دیاریده یه له لای هیزتود- Hesiod- یش هیه که موزیس- Muses ده لی: (ئیمه ده زانین هه زاران درۆی وهک راستی بگه ی پنه وه، به لام ئەوه ش ده زانین ئە گه ر بانه وی بانگی راستی- یش بده بن.) هه ر له لای یونانبیه کان، بیتجگه له و شیعره حیکمه ت نامیزانه ی که به چیرۆکه کانی ئیزۆپ ناسراوه و نمونه ی نایابی شیعری ته علمیمن، به ره میکی دیکه ی زۆری شیعری په ند و حیکمه ت نامیزی دیکه هه ن که له لایهن کسینۆفۆن- Xenophone، پارمینیدیاس- Parmenide و ئە مپیدۆکلیس- Empedocle نووسراون، ئە مانه ش کۆمه لیک بواری ده گرنه وه، وهک: شیعری فه له کی (ئه ستیره ناسی) شیعری که شناسی: (وهک پتشیبنیه کانی ئاراتۆس- Aratos). ئە مه وهک سه ره تایه ک، به لام له شیعری لاتینی شاکاری گه وره ی شیعری ته علمی هیه و ده توانی له م پرووه وه، به سه رده می زیرینی ئەم جوړه شیعره دا برئ. وهک نمونه ی شیعری لۆکریس- Lucrece، (De natura rerum) که تایبه ته به پیشاندانی فه لسه فه ی ئیپیکۆرۆس- Epicure. شیعری Georgique- ی فیئرئیل، که تایبه ته به کیلان و کشتوکال و پیت و به ره که تی زه وی. هونه ری شیعری- هۆراس و هونه ری خوشه ویستی ئوفید- Ovide. نمونه ی دیکه له م

باره‌یه‌وه زۆره، ئەمەش تا دواى سەدەکانى ناوەرەست درێژە دەکێشی، لە سەردەمی لاتینی نوێ- نمونەى لەم جۆرە شیعەرە زۆره، دواى شیعەرە زانستییەکانى پیلۆتیی دو مانس- Peletier de Mans و چیرۆکەکانى لافۆنتین و ھونەرى شیعەر-ى بوالۆ- Boileau، شیعەری تەعلیمی لە سەدەى ھەژدەھەم بەرگێکی دیکە لەبەر دەکاو نوێ بوونەوێهەکی دیکە بەخۆبەو دەبینی. لێرەش نمونەمان زۆره، وەک شیعەری (ئاخاوتنیک لە بارەى مرۆڤەو- قەسیدەیک لە بارەى کارەساتى لیشبۆن) ى ڤۆلتیەر. وەرزەکان- ى Les Saisons- ى سان لامبیرت- Saint- Lambert، مانگەکان- Les mois- ى ڤووشی- Roucher... ھتد.

لە میژووی ئەدەبى ئەوروپى وای بوو دەچوون کە شۆرشى رۆمانتیزم کۆتایی بە شیعەری تەعلیمی ھێناو، بەلام لە راستیدا، کۆتایی پێ ھێنان و دەرکردنى بریارى مەرگی شیعەری تەعلیمی دەگەرێتەووە بوو ڤۆلتیەر- Baudlaire کە لایەنى فێرکردن و زانستى لە شیعەر بەکفر و ئەفسانە لە قەلەم دەدا. لەم ڤووەووە ڤۆلتیەر دەلێ: (شیعەر ناتوانی لاسایی زانست بکاتەو، ئەگەر ئەمە بکا، خۆى فەرمانى مەرگ بوو خۆى دەرەکا، شیعەر سەر بەحەقیقەت نییە و شتیکی لەم جۆرەشى ھەلنەگرتووە، شیعەر تەنیا سەر بەخۆیەتى.)

لە ئەدەبى کوردیدا، شیعەری تەعلیمی میژوویەکی دوورودرێژی ھەیە، ئەمەش بەپەلای یەکەم سەدەى نۆزدەو سەدەى بیستەم دەگەرێتەو. نمونەش لەم ڤووەووە زۆره، وەک: مەولوودنامە کوردییەکان، عەقیدە نامەکان، سروودەکان، شیعەری تاییبەت بەمنداڵان، پارچە شیعەری دیکەى شاعیرانى وەک پێرەمێرد و دلدار و گۆران و ھەژار، دەشی ببێە نمونەى جوانى شیعەری تەعلیمی.

وەسف وەک دیاردەیهکی ئەدەبی، دەشێ لەناو ھەموو جۆرە شیعریک بدۆزێتەوە، ھەلبەت ئەمەش میثوویەکی ئالۆزی ھەیە، ئامانجی سەرەکیش پازاندنەوی ئەو بەرھەمە ئەدەبییە بوو. نموونەی نایاب لەم ڕووەوە زۆر، وەک: وەسفی زرتی ئاشیل لە ئیلیادە. ئەم جۆرە شیعرد، لە ھەندێ سەردەم، بەتایبەتی لە سەردەمی لاتین و ڕۆمانەکان، ژانریکی ئەدەبی سەرەخۆ بوو. لە نیوەی یەکەمی سەدەی ھەڤدەیەم، دەبینین بەکاربەگری شاعیری ئیتالی مارینۆ - Marino، ھەندێ لە شاعیرانی ڤەرەنسی وەسفی ورد و ئالۆز پێشکەش دەکەن، وەک: سان ئەمان - Saint- Amant -ی نووسەری کتیبی (موسای ڕزگار بوو) کە دواتر دەبێتە بابەتی گالتە پێکردن و ھیرشی بوالۆی ڕەخنەگر. یان (دەریای تریستان)ی ھیرمیت - Hermit کە بەکاریکی سەرکەوتوو و جوان ناسراوە، بەلام شیعری وەسفی، ھەروەکو شیعری تەعلیمی لە سەدەی ھەڤدەیەمەوە، بەتایبەتی لە کۆتاییەکی، نۆتسۆنەو و دۆلەمەندی بەخۆیەو دەبینی، ئەم دوو لایەنەش، تەعلیمی و وەسف ھەندێ جار، بەتایبەتی لەم سەردەمەدا تێکەڵی یەکتەر دەبن و دەتوانین بلتین یەک میثوویان ھەیە، بۆ نموونە ھەر لەم سەردەمەوە، ماری ژۆزێف شینیی ھەروەکو بوالۆ دژی زباده ڕۆیی و درێژداری لە وەسف کردن دەوێست، ئەمەش لە شیعری (خیتابیکی شیعری لەمەر شیعری وەسفی) پێشان دراوە. ھەر لەم سەردەمەدا یەکیکی دیکە وەک: Delille - دلییل، لاسایی ڤیرژیل دەکاتەو، چونکە تا ئەو سەردەمەش وەسفەکانی ڤیرژیل بەنموونەی ھەرە بالا لە قەڵەم دەدرا. لەناو ئەدەبی ڤەرەنسی دلییل بەکارەکانی وەک: باخچەکان - (homme de champs ou les georgique, Les jardias) یان ژبۆرژیک (ژبۆرژیک - جۆرە شیعریکی ڤەرەنسی - یە) و ھەرێس لە دایکبوونەکانی سروشت - Les trois regnes de la nature ... ھتد، بەنموونەی جوانی شیعری تەعلیمی و وەسفی سروشت ناسراوە.

کافکا

ئەگەرچی شۆرشی پۆمانسی سەرەتای
سەدەى نۆز دەبەم کاربگەرى لەسەر شیعەرى
وەسفى ھەبوو، لەگەڵ ئەمەشدا وەک
لایەنى تەعلیمی راستەوخۆ نامرئ و
لەناو ناچئ، بەلکو بەشیوە و شیوازى
دیکە لە لای شاعیران و نووسەرانی
سەدەى نۆز دەبەم درێژە بەخۆى دەدا. وەک
ھوگۆ، بۆدلیر، لە شیعەر و پەخشانەکانى،
فلۆبیر و کلۆدیل و دواتر لە لای ڤالیرى.
بەلام لەگەڵ سەرھەڵدانى پۆمانى نوئ،

پێوەندىبە ئەدەبىبەکان ھەلکەوتىکى دیکە بەخۆیانەو دەبین.

شەپۆلى پۆمانى نوئ بەسەر وەسفدا زال دەبئ و دەیکاتە چەکیک دژى
ئەستىتەیکى پۆمانسى کۆن. دەرکئ ئەمەش بەدەستىنیشانکردنى بەھایەکى
دیکەى ئەدەبى دابنرئ کە بەدواى فۆرمى شیعەرى خۆیدا دەگەڕئ. بەھەمان
شیوەى سەرەوہى، لایەنى وەسف دەرکئ لە شیعەرى کوردى پێشان بدرئ و
ھەلکەوت و سروشتى دیارى بکړئ. وەسف وەک دیاردەیک یان شیعەرى
وەسفى لە ئەدەبىباتى کوردى نمونەى زۆرە.

سوریالیزم Surrealisme

سوریالیزم بزووتنەوہیکى ھونەرى بوو کە لەنێوان ھەردوو جەنگى یەكەم
و دووہمى جیھانى گەشەى کرد، ئەمەش بەپەلەى یەكەم لەئێر سەرپەرشتى
ئەندرى برۆتۆن بوو - Andre Breton. سوریالیزم لەناو سکی داداییزم
دەرھاتوو، دەتوانین بڵێن پاشماوہى ئەو. دەتوانین بڵێن سوریالیزم
بریتىبە لە توانینى تەعبیر کردن و بىرکردنەوہ لە دەرەوہى چوارچێوہى
کۆنترۆل کردنى ئاوەزو ئەقل. ئەمەش خەیاڵمان راستەوخۆ بۆ نووسینى
ئۆتۆماتىکى دەباتەوہ. رێزکردن و یەك بەدواى یەك ھاتنى وێنەى

پیتکنه چوو و هندی جاریش چرووک، بریتین له که رهسته ی ئەم جوړه نووسینه.

سهرتا ئیشاره مان به داداییزم کرد، دادا - Dada؛ وشه یه که له لایه ن چند شاعیر و نووسه ره وه داهینراوه که له زیورخ له سالی ۱۹۱۶ کۆبونوه، له کاتیکدا به ربهریه تی جهنگی یه که می جیهانی له نرخی هه موو شتیکی که م کردبۆوه. له ناو بردن و پرۆتیتستۆ و تیکدان وه که په یامیکی تازه ی ئەو بزووتنه وه یه بوو که هه موو شتیکیان ره فز ده کرده وه، تا خودی داهینانی ئەدهبی و فیکری... هتد. دادا به سه روکایه تی تریستان چارا - Tristan Tzara سهری هه لدا. ئەم گرووپه شاعیر و نووسه رانه، زمانی شیعریان هه لده گیراوه و تیکه لوییکه لیان ده کردن، تابلۆیان به کۆلاژ له ریگای تیکه لاو کردنی کۆمه لیک مادده وه دروست ده کرد. وشه ی سهرکی ئەم گرووپه: داهینان - (Invention =) و نازادی Li- berte بوون. ئەوه ی به لایان گرینگ بوو ئاودیوی ئەودیوی سنووری ماقولیه ت بن. داداییزم تیکشکان و وروژاندن و هاندان (به مانا نیگه تیقه که ی) ره فز ناکاته وه.

ئەمان به توندی دژی حه قیقه ت و ماقولیه ت بوون و گالته یان به حه قیقه ت و دروستی ده هات. سهره نجام له ناو ئەم ئاووههوا هونهری و فیکریه دا سوربالیزم له دایک بوو.

وشه ی سوربالیزم، وه که دهسته واژه یه کی هونهری و ئەدهبی، ده گه رپته وه بو داهینانی شاعیر ئەپۆلینیئر - Apollinaire، به لام وه که پیناسه نووسین له باره یه وه، ده گه رپته وه بو ئەندری برۆتۆن ۱۹۲۴، ئەمه ش وه که نووسینیکی ئۆتۆماتیکی له لایه ن ئەقل کۆنترۆل نه کری. له پال ئەم پیناسه یه دا ده شی خاسیه ته کان و بچمه کانی سوربالیزم بخرینه روو. درێژهدان به روانین و هه لۆتسته کانی داداییزم، سوربالیزم پشتگیری له شوپش ده کا به پیچه وانوه، دژی بیر ئایدیالی و ده ست گرتن به خوو و نه ریتی باو (= Conformisme)، به دوا ی واقعیع و پیوه ندیی نوی

دهگهړی، ههروهک چۆن پۆل ئېلوار - P. Eluard دهلی: (نامه که ههروهک پرته قال شینه) ئەمەیان کۆکردنەوه و له پال یه کتردانانی چەند وینهو چه مکیکه که هیچ لۆژیکیک کوبان ناکاتهوه. بههه مان شتوه، رۆبیرت دیزنۆس دهلی:

(له پۆسته خانە ی دوینی نامه کهت له ئاینده دهنیری. ئای که ئیمه چاک له گهل بالنده کان مردوین. پۆسته چی خه مبار، پۆسته چی تابووتیکه له بن بالت برۆ نامه کهم به شقه ی بال (۱) بۆ گوله کان بهه). یاری کردن له گهل زه من و ماناکانی زه من: (ئاینده، ئه و رابردووی له ئیستادا درێژه ی ههیه، به لام ته نیا له لایه ن ئیمه وه ته عبیری لی ده کری، ئه مهش له بهر مه سه له ی مه رگ). یاری کردن له گهل وشه یه کیکه له خاسییه تهکانی سوربالیزم. وهک ئەم نمونە یه ی سه ره وه که دیزنۆس بۆ (شهقه ی بال - Tire d'ails) نووسیویه تی (شهقه ی کچ - Tire d'elle) که هه ردو وکیان وهک یهک ده خویندریتته وه، به لام ئەمە ی دوایی وینه ی فرینی مرۆفیکمان ده داتی.

خه ون و نااگایی و ئەندیشه بۆ سوربالیسته کان. بریتییه له کانگای وینه و خه یال که له ڕیگای کۆمه لیک شتوازی نووسین و ته کنیک ته عبیری لی ده کری. ڕیگادان به قه له م له کاتی زینده خه وی و نیوه هوشیاری بۆ خوی بجوولیتته وه شتوازیکه له کۆنترۆل نه کردنی بیرکردنه وه و ئازادکردنی توانا شاراو و چاوهروان نه کراوه کانه. مه به سستی سه ره کیی نووسینی ئۆتۆماتیکی پێشاندانی توانا فیکرییه کانه بی ئه وه ی ئەقل بتوانی کۆنترۆلی هه بی. مه سه له که بریتییه له نووسینی تیکستیکیان مۆنۆلۆگیکی به خیراییه کی زۆر، دواتر گشت پره نسپیکی ره خه یی له به رامبه ری دۆش دامینی. بیجگه له م جوړه نووسینه، هه ندی ته کنیکی دیکهش هه ن که وهک یارییه کی نووسین خۆبان ره پیتش ده کهن، وهک نووسینی به شیک ی رسته له سه ر لا په ریه ک به نۆره له لایه ن چەند که سانیکی بی و بچی. هه رکه سه رسته ی پیشووی خوی ته واو ده کا بی ئه وه ی بزانی

نځوې پېښور چپي نووسيوه. يه که م جار که سوريا ليسته کان بهم جوړه ده ستیان به نووسين کرد، يه که م که س پسته ي (تهرمي به تام - Cadavre exquis) ي به کارهيتنا، له وساو ه پسته ي هم جوړه نووسينه. سوريا ليزم دهيو و به که م ترين را ده ي به کارهيتنا ي نه قل و بيرکردنه وې نه قل ي، چالاکی و داهيتنا ي مرؤف بدو زتته و و و بهري بهيتن ي. له نا و بزوتنه وې سوريا ليزم هم شاعير و نووسر و هونه رمه ندانه هه بوون: ديزنوس، ناراکون، نيلوار، ماکس ژاکوب، کوکتو، ميشو، دالي، ماکس نرنست، دو شيریکو، مارگرېت، بهرهمي هم مانه به شيويه کی گشتي بریتيه له تیکه لاويه ک له خه و و واقع، وينه ي زور دور له واقع. له نه نجامي رووبه روو بوونه له گه ل ټيليزامي سياسي، ههروه ها با وړنه هيتان به خو قه تيس کردن له نا و مانيفېستېک سالي ۱۹۳۵ هه لده و شيته و، به تاييه تي نه و کاته ي دوو چاري ناکو کی ده ي له گه ل کومونيزم. سوريا ليزم تا دواي جهنگيش درېژي به خو ي داو کاريگهري له سر هه ند ي رومانوس هه بوو. پاشان بزبوو.

رياليزم و ناتوراليزم Realisme et Naturalisme

له نه ده بيات و روژنبيري روژنا و ادا نيوه ي دوو همي سه ده ي نو زده م به گه ليک بزوتنه و و پيازي نه ده ي و فيکري ناسراوه، رپاليزم و ناتوراليزم - يش به شيکن له و بزوتنه و انه که ته عبير له روانين و رهن گدانه و هه کی سو سيولوژي و زانستي ده کن.

رپاليزم - Realisme و هک تيرميکی نه ده ي ر هه که ي ده گه رتته و و و و شه ي (Reel) که به ماناي (حقيقي، واقعي، درست و راسته قينه) دي. رپاليزم و هک بزوتنه و هه کی نه ده ي، سالي ۱۸۵۰ سهري هه لداوه و ليتره به دواوه گه شه ده کاو ده و له مهن دتر ده ي. هم سه ره لدان و له دايک بوونه ش له سر ده ستي هه ندېک نيگارکيش و رومانوس بوو که هه و لي نه و ه يان دده واقيع و ژياني دهره و، و هکو خزي ب دسکاري پيشان بدن.

بیگومان وەک ڕوانینی فیکری شتیکی زۆر ئەستەمە سەرەتاکانی
 بدۆزیتەوه، بەهەمان شێوە وەک ڕوانینی ئەدەبیش، لە دایکبوون و
 سەرھەلدانی دەگەرپیتەوه بۆ پێش ئەم میژووێ سەرەوه. وەک تیرمێک لە
 سالانی ١٨٣٥ تا ١٨٤٠ سەری ھەلداوه و دواتر لە لایەن ڕەخنەگران
 بەکارھاتوو. بۆ نمونە ھەر لەم سالانە لە تابلۆکانی نیگارکێشی
 فەرەنسی، کوربێ- Courbet ھەست بەو ڕوانینە دەکری؛ بەتایبەتی کە
 ناوماڵی دیھاتییەکانی دەکیشاو وەکو خۆی دەیگواستەوه سەر خامەک.

ھەڵبەت ئەم ڕوانینە، ھەر تەنیا بۆچوونێک نەبوو لە خۆبەوه و
 دوورەپەڕیز لە کاریگەری دەرهکی و ناوھەکی لە دایک بوویی، بەڵکو وەک
 بزووتنەوێک پێوەندی بە تەواوی ئەو گۆرانە کۆمەڵایەتی و دەروونیانەی
 ئەو سەردەمەوێ ھەیە کە وەک پێکھاتوویەکی ڕۆشنبیری- کۆمەڵایەتی-
 سیاسی-یە.

بۆ نمونە وەک: شۆرشی پیشەسازی. ئەو کاربگەری و ئەو ڕۆڵە
 پڕۆلیتاریای تازە گەشەسەندوو ھەیبوو، سەرچاوەیەکی نوێی سرووش و
 بێرکردنەوی ھونەرمەندان بوو. گەشەسەندنی زانست و داھێنانی
 فۆتۆگراف کە وەک کۆپی کردنیکی تەواوی واقع و جیھانی دەرهو بوو،
 ھەموو ئەمانە کاربگەری خۆیان ھەبوو لەکاتی شۆرشی پیشەسازی سالی
 ١٨٤٨، کە کوتایی بەوھەم و خەیاڵی ڕۆمانسی ھینا.

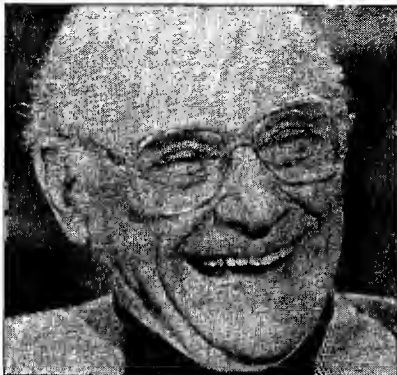
خاسییەتەکانی ڕیالیزم بریتیە لە تێبینی کردنی جیھانی ھاوچەرخی،
 جیھانی کۆمەڵایەتی و میژوویی؛ کەرەستەکان بریتین لە خەلک و شتەکان
 و پێوەندییەکان کە تا ئەو سەردەمە کەرەستەکانی کاری ھونەری نەبوون.
 سالی ١٨٣٥ بەلزاکی- Balzac لە ڕۆمانی گۆریۆ-ی باوک: وەسفی
 ژووریکیان بۆ دەکا کە پیسە و ھێلنج و ڕشانەوێ دێت. لێرەو بەدواوە،
 نیگارکێشەکان و ئەدیبەکان، ڕوو لەو خەلک و جیھانە دەکەن کە ژیانێکی
 ناچیزە و ھەژاریان ھەیە وەک: کارگەر، ھونەرمەند، سۆزانی، ڕەشپووت،
 ئەمانە لە چوارچێوەی وێنەییکی زۆر بێ ماناو ناچیزە پێشکەش کراون،

یان ئەم وێنە یە پێشکەش بەخوێنەر دەکەن. بۆ نمونە: فلۆبێر - Flaubert
بەدیەنیک باسی تالان کردنیک دەکا و بێ هیچ رۆالەتیک رۆمانسی یان
شیعرییەت.

خەڵکە کە بەگیانە و دەریکی بەستراوە دەچوێتی زنجیری پساندبێ.
نوسەرانی ریاالیست دەیانویست نەک هەر تەنیا وەک تیبینی کردنیک
لاسایی حەقیقەت و واقع بکەنەو، بەڵکو دەیانویست ئەم لاسایی
کردنەو ئەوەندە رێک و وردبێ وەک دۆکیمەنتیک خۆی نیشان بدا.
گۆنکور و زۆلا دەچوون راستەوخۆ بۆ بینینی کێشەکان بەچاوی خۆیان و
کەرەستەیان کۆدەکردهووە لەلای پسپۆزان زانیارییان وەرەگرت. هەرچی
مۆپاسان و فلۆبێر بوون تیکەلای ناوەندە پزیشکییەکان دەبوون بۆ
کۆکردنەوی زانیاری. ئەم رۆانینە وەرە بۆ حەقیقەت و واقع لەلای
نوسەرانی و هونەرماندان، تارادەیک لە نرخێ ساییکۆلۆژی تاکەکەسی کەم
کردبۆو و زیاتر تاکەکەسی سۆسیۆلۆژی دەنرخاند. هەر لەم رۆانگەشەو
ناتورالیزم لە دایک دەبێ و گرینگی بەواقیعی مرۆڤ دەدا وەک ئەوەی لە
ریالیزم زانستیتەر و دروستتر بێ.

زۆلا - Zola، ناتورالیزم وەک فۆرمۆلیکی زانستی هەرچەرخ دەناسینی
کە لەسەر ئەدەب پەیرهو کرابێ، یان بەئەدەب و زمانی ئەدەب پەیرهو
بکری. لەبەر ئەوە دەبێ لەناو زانستەو بۆی بگهڕیتی: دوو دیارده یان دوو
بابەت لە بنچینەی سەرەلانی ناتورالیزمان، وەک: رۆمانی ئەزموونی و
مێژووی سروشتی و کۆمەلایەتی خێزانیک فەرەنسی لەسەر دەمی
ئیمپراتۆریای دووهم. ئەو تیرمانە بۆ دەستنیشان کردنی ناوهرۆکیکی
ناتورالیزمی بەکارهاتوون، خزمایەتی زۆریان لەگەڵ بواری زانستی
پرووت-هەهەیه. وەک: مێتۆدی ئەزموونگەری - Methode ex-
perimentale - ی بێرنارد - C. Bernard، کە مۆد و ئەقڵی مەنتیقی و

زانستی بەکار دیتی. ناسینەووە پۆلین کردنی ئەنجامەکانی ئەزموونگەری،
تیبینی کردنی کۆدەکان، بەکارهێنانی ئەزموون و تاقیکردنەوی دیکە بۆ

نارتور میلله

پشکنینی گرمیانه کان، بوونی
روانگه یه کی مه وزووعی. زؤلا
ده لئی رۆماننوس بریتییه له
که سییک که به چاویتیکی
ئه زموونگه ری تیبینی دهکا و
نوینه ری یان نوینه رایه تیی روانین
و ناوه زیککی پوزیتیفیزمی-یانه
دهکا. (وضعی - Positiviste)

لیتروهه ریالیزم وهک کۆیی کردنیکی

واقع و دۆکیمه نئی، شۆینی خۆی بۆ ئه زموون و ئه زموونگه ری چۆل دهکا.
رۆماننوس بۆ خۆی پێوه ندیهک و حاله تیک دروست دهکا، که سایه تییهک
به پاشخانیتیکی گرانی کۆمه لایه تی له ناوه ندیکی تایبه تی وهک: کرێکار،
دیپلۆماسی، پسپۆرانی دارایی... هتد) دیار دهکا یان دهستنیشان دهکا.
نوسهر رێگا به خۆی دهکا تیبینی و شیکردنه وهی هه بۆ پاله وانه کانی،
هه موو ئه مانه له چوارچێوهی مه وزووعیه تیکی زانستی.

لیتروهه هه موو رۆمانیک وهک ئه زموونیتیکی نوێ خۆیان نیشان دهدهن.
له گه ل ئه مهش ده بۆ بلتین ئه ده ب و زانست دوو شتن به زهحمهت له ئاستی
یه کتره هاوتای یه کترن.

بێگومان ریالیزم و ناتورالیزم، سنووری دیاری کراو و ته مومژێ خۆی
هه یه. بۆ نمونه: مۆپاسان له گه ل ئه و رایه دایه که رۆماننوس قهت ناتوانی
ته وای ته فاسیل و ورده کاریی واقع پێشان بدا. له لایه کی دیکه
رۆماننوسین، دیارده یه کی هونه ری وهک- داهێنانی شتیوازی هونه ری-
ره پێش دهکا- لیتره شه وه به پله ی یه که م لایه نی زاتیی نوسهر به دیار دهخا،
یان ژیا نی زاتیی نوسهر دهستنیشان دهکا. بێجگه له مهش خالیتیکی
دیکه ی زۆر گرینگ که به زانست کۆنترۆل نا کرێ و وهک بوون له گه ل
یه کتری ناگونجین، ئه وه یه: مروف بریتییه له بیر و عاتیفه و روانین چه شه

و ئاره زوو... هتد، هه موو ئه مانه ناکه ونه بهر پیتوانی زانستی، سه ره نجام مروت پوت نییه به پروگرام بجووتیته وه. له بهر ئه وه گونجاو نییه کاردانه وه و خه یالتیکی ئه ده بی وه ک زانست وه ریگرددی.

تراژیدی

تراژیدی که له ناو پۆشنییری کوردی تا ئیستا به (مه رگه سات و کاره سات) وه رگیتدراره و له م پرووه سوود له هاوتا عه ره بییه که ی (مأساه) وه رگیره. له م دوو ناولیتانه تاراده یه که یه که میان له و مانایه نزیکه که تراژیدی وه که دهسته واژه یه کی ئه ده بی و ژانریکی ئه ده بی هه یه تی، به لام هی دووه م (کاره سات) به هیچ شتیه یه که ئه و مانایه نادا، په نگه کاره سات زیاتر مانای درام (Drame - رووداو) یان (کاره سات - Tragique) نزیک بی که له ده ره وه ی تراژیدی وه که ماهیه تیک و ژانریکی ئه ده بی، له ناو هه موو به ره مه میکی ئه ده بی، کۆن و نوێ، ده دۆزیته وه.

ئیه زۆر به گونجاو و چاکی ده زانین، زاره وه ی تراژیدی وه که خۆی به ناوازه لاتینییه که ی وه ریگرن و به م چه شنه ش به کاری به یین.

تراژیدی له سه ده ی شه شه می پیتش زاین له یۆنان سه ری هه لداوه، به لام وه که فۆرمیکی ئه ده بی پرو ته واه ئه م سه ره ه لداوه ده گه ریته وه بۆ سه ده ی پینجه می پیتش زاین و به تاییه تیش بۆ شاری ئاتینا. ئه و کاره ئه ده بیانه ی که له و سه رده مه بۆمان ماوه ته وه و له لایه ن یۆنانییه کان پارێزواره، نزیکه ی سی و دوو پیه سه له سه ر نزیکه ی پینج سه د پیه سی دیکه. له میژووی تراژیدی، ئه م سه رده مه به سه رده می گه وه ی شاعیرانی مه زنی تراژیدی ناسراوه. ئه م به ره مانه ش که ماونه ته وه، هی شاعیرانی ئیشیل - Eshyle و سوّفۆکلیس - Sophocle و ئورپیدۆس - Euripide - ن. ئه م سه ره ه لداوه له میژووی یۆنان به وه رچه رخانیه کی زۆر خیرا و به هیز ناسراوه، هه ر له بهر ئه وه ش، لیکۆله ره وه کان، ته وای مادده ی له دایکبوونی تراژیدی ده گه ریتنه وه بۆ ئه م سه رده مه و له مه زیاتر به ناو میژوودا شوپان به وه بۆ گه ران به دوا ی ریشال و ورده کاری دیکه.

ئەم وەرچەر خانە كۆمەللىك لىكدانەو ھەلدەگرى، بەو مانايەى وەرچەر خانىكى سايكو- سۆسۆلۆژى بوو لە ژيانى يۆنانىيەكان، ھەروەھا وەرچەر خانىكىش بوو لە فۆرمە ئەدەبىيەكان و تاقىكردنەو مەزگەلەتەكان: وەك لە داىكبوونى ژانىرىكى نوڤى ئەدەبى و لە داىكبوونى ھۆشيارى تراژىدى.

لە داىكبوونى تراژىدى دەگەرپتەو ھەژنانەى كە يۆنانىيە كۆنەكان وەك نەرىتىك ھەموو سالتىك بۆ ستايش و لە شەرافەتى خوداوندەو دىۆنىزۆس - Dionysos بەرپاىان دەكرد. ئەمەش لە شىوہى كۆرال و شانۆيەكى كراو ھەبوو تىيدا كۆمەللىك دىمەنى تراژىدى و كۆمىدى دەگرتە خۆى. بەگشتى لە شانۆيەكى نىوہەزەنى و والا دىمە تراژىدىيەكان پىشكەش دەكران. پالەوانەكان، جلوبەركى قورس و گەورەى رەنگاوپەنگيان لەبەر دەكرد و ماسك و پىلاوى بەرزيان لەپى دەكرد، ھەموو ئەمانە دىمەنىكى سەرەنج راکىش و ھەست بزوڤىيان دروست دەكرد. وەك نوڤى بوونەوہىەك، شاعىرانى مەزنى تراژىدى يۆنانى سووديان لە داستانسەرا (ملحمە - Epope) مەزەكان و پالەوانە داستانسەرايە مەزەكان و شىعرى لىرىكى و ھۆنراوہى داستانسەرايى (قصیدە ملحمیہ - Geste) و مېتۆلۆژىاي يۆنانى كۆن و بابەتە ئايىنىيەكان وەرگرتووە. وەك: رۆبەروبوونەوہى مەزگەل ئەو ھەزەنى كە لە سەرەوہى خۆى بوونە، وەك: سروشت، خوداكان، پىاوہ دەستەلاتدارەكان.

بۆنمۆنە، پالەوانى وەك ئۆدېپ - Oedipe و ئۆرىست - Oreste، نمۆنەى بەرجەستەكردنى ئەو كىشانەكە بەرپرسيارى ئادەمىزاد بەرامبەر بەچارەنوس و قەدەر (Fatalite) يان ھەلگەرانەوہ يان سەردانەواندانىيان بەرامبەر بەئىرادەى خوداكان پىشان دەدەن و دەردەپرن. ئەنتىگۆن-ى سۆفوكلىس، خەبات لە پىناوى عەدالەت دەردەپرى.

لەناو ئەم پتوہندىيە، تراژىدى وەك زمانىكى دىكەى نوڤى ئەدەبى، يان فۆرم و ژانىرىكى نوڤى ئەدەبى لە داىك دەبى كە دواتر لەلايەن شاعىرە

مەزەنە تراژېدىيەكان پروونتەر و پوختەتر لە شىۋەى شانۆگەرىي نووسراو
پېشكەش دەكرى.

لە سەردەمى كلاسېك، بەتايىبەتى لە سەدەى حەقدە و كەمىكىش
پېشتەر، بەتايىبەتى لە فەرنەسا، جارىكى دىكە تراژېدى بەهەمان رېتم و
بەهەمان ھىز و ھوروزمى سەردەمى لە داىكبونى سەرھەلدەداتەو،
شاعىرانى ئەو سەردەمە، لە ئەنجامى ئەو خوشەويستى و ھەستەى بەرامبەر
بەو سەردەمە ھەيانبوو (سەردەمى كۆنى يونانى) تەواوى كارە
ئەدەبىيەكانيان بەو سرووش و ئېلھامەو نووسىو و ناوەرۆكى كارە
تراژېدىيەكانيان لە مېژووى كۆنى يونان و رۆمانەكان وەرگرتو. وەك
كارەكانى كۆرنىتى - Corneille و راسىن - Racine، يان ئەو تىمانەى
«بابەت» پىئەندىيان بەرپاھەرنەو ھەبوو، برۋانە ھۆراس - Horace، يان
رۋوبەروبوونەو ھىزى نەيار، برۋانە: ئەندرۋماك - Andromaque و
بېرېنېس - Berenice، يان مەسەلەيەكى وەك چارەنووس، برۋانە فېدەر-
phedre. شاعىرانى ئەو سەردەمە بەهەمان شىۋەى كۆن، خاسىيەتى
مەراسىمى و كۆرالى-يان لە كارەكانيان پاراستبوو و گرېنگىيان بەكرەو
رۋوداوتىكى سادە و ديار و مەزن دەدا و ھەموو ئەمانەش لە چوارچىۋەى
زمانىكى شاعىرانە و پاھە بۆند.

خاسىيەتە ھونەرىيەكانى ناوہەى تراژېدى، بەتايىبەتى ھى سەردەمى
كلاسېك، برىتېيە لە زۆر شت، وەك: ژانرېكى ئەدەبى پاھە بۆند - No-
ble، بوونى رېسايەكى تايىبەتى بەخۆى، وەك: دەبى بەشېعر بنووسرى،
بەزمانىكى ناياب و لە پېنج بەش پىك بى. بەشى يەكەم تايىبەتە
بەپېشكەش كردن يان چوونە ناو بابەت. بەشى دووہم و سىيەم و چوارەم
تايىبەتە بەگەشەسەندن و فراوان بوونى رۋوداو. دەشى ناو لە بەشى پېنجەم
بنىن چركەى دراماتىكى كە تېيدا رۋوداو دەگاتە چلەپۆيە. ھەر لەم
بەشەش خاتىمەيەك ھەيە كە دەبى بەمەرگ كۆتايى بەھەموو شتېك
بەپېنى.

پالنه وانه كان دهبي له چيني سهره وهی كومه ل درهاتين، وهك: پالنه وانی
ئهفسانه یی، شاو میرو به گزاده كان.

رووداو دهبي له رابردو بی و سهرده می ئهفسانه كان یان میژووی كوڤ،
یان رووداو و میژووی ناو كتیبه ئایینییه كان وهك: تهورات، بگیتیه وه.
له تهكنیكي نووسین دهبي په پرهوی رتسای: (Regle des trois Unites)
بكری.

واته: وهخت و شوپن و رووداو، ههمو ئه مانه دهبي یه كگرتوبن و تیک
بكه نه وه و هارمونی له نیوانیان هه بی.

وهك بیست و چوار سه عات یان زیاتر له ناو كوشكیک و یهك
رووداویش. ئه م رتسایه خهستی و چریه کی دراماتیکی پیشكهش دهكن.
گشت ئه مانهش دهبي به دیالوگ جیبه جی بکرتن، ههرچی دیه نی جهنگ و
كوشتن و مردن-ه، نابی بخرینه سهر شانۆ، به لكو دهبي بگیتیه وه.

به رای ئه ریستو- Aristote (سه دهی ۴ پ. ز.) تراژیدی دهبي ههستی
توقین و شهفه وهی ئاده میزاد بجو لیتن. ئامانجی ئه مهش کاتارسیس-ه،
كه پاک کردنه وهی عاتیفه یه. دیه نی ئه شكه نجه و به ده ختی پالنه وان بینر
به ناو ههستی توقین و شهفه وه دا ده باو سهره نجام وای لیده کات خو ی له
عاتیفه و هه مان ههست نازاد بكاو رزگاری بی. ئه مهش به گویره ی ئه ریستو
یه كه م وه زیفه ی تراژیدییه .

بیجگه له م دوو ههسته، كورنیی ههستی ئی عجاب-Admiration-یشی
بو زیاد دهكا. هه ندی جار پالنه وانی ئه و وهك مۆدیلیك وهرده گیرئ، به لام
له تراژیدی راسین، زیاتر ههستی کی تراژیدی ره شبینه بو چاره نووسی یان
قه ده زی مروف ههستی پیده کری، ئه مهش به و مانایه ی پالنه وانه کانی راسین
زیاتر قوربانیهی دهستی خو بانن.

له سه ده ی هه زده م قو لیتیر له ئه نجامی خو شه ویستی زوری بو راسین،
كومه لیک تراژیدی نووسی، به لام له سه ده ی نۆزده م تراژیدی له لایه ن

پۇمانتیکه‌کان رەفز دەکرێتەو، لەم بێ ماناکردنەش، فیکتۆر ھوگۆ -V. Hugo دەستیکی بالای ھەبوو.

لە سەدەی بیستەم تراژیدی وەک ژانریکی ئەدەبی بزر دەبێ و نامینی، بەلام تراژیدی وەک ھەستیکی دراماتیکی، یان ھەستی تراژیدی - Tra-gique درێژە بەخۆی دەدا، ئەمەش تارا دەیک لە گشت جۆرە ئەدەبیک دەدۆزێتەو، شانۆش ھەردەم گونجاوترین شوێنی تەعبیر لێ کردنی بوو. ئەو بابەتە نوێیانە کە ھەستی تراژیدی Tragique نوێ بە تراژیدی Tragedie کۆن دەبەستێتەو، لە ئەدەبی ھاوچەرخ زۆر، وەک: نازادی، شوێش و راپەرینەکان، کەسابەتییەکان، تەنبایی و قەدەری مۆڤ، وەک بۆ نمونە لە کارەکانی ساموئیل بینکیت - Beckett.

لەناو ئەدەبی کوردی-یش، دەشی مەم و زین-ی ئەحمەدی خانی و شیرین و خوسرەو-ی خانای قوادی، وێرای ھەندێ داستانێ دیکەو بەیتی دیکە فۆلکلۆری بە تراژیدی لە قەلەم بەدەین، یان ئەم ناوەرۆکە سەرەویان تیدا بدۆزینەو.

ئۆمبیرتۆ ئیکۆ Umberto ECO

... ئیکۆ لە ساڵی ۱۹۳۲ لە شاری ئەلیساندريا لە باکووری ئیتالیا لە دایک بوو. لە ساڵی ۱۹۵۴ خۆپەندنی بالای لە شاری تورین تەواو کردوو و ھەر لەم ساڵەش تیزیکێ لە بارە (جوانیناسی) لەلای یان لە روانگە سان تۆماس ئەکین (Saint Thomas Aquin) ھو پێشکەش کردوو. سەرەتا وەک یاریدەدەر و بەر دەستیکی لە ساڵی (۱۹۵۵) ھو تا ۱۹۵۸ لە تەلەفزیۆن کار دەکا و ھەر لە ساڵی (۱۹۵۶) ھو بەشداری لە دەرکردنی گۆڤاری (جوانیناسی - Rivista di estetica) دەکا، پاشان بەر اسپاردە دەزگای بلاوکردنەو: Bompiani کتیبێکی وێنەدار لە بارە میژووی داھینانەکان دەنوسێ.

ساڵی ۱۹۶۰ دەبێتە بەرپۆلەری زنجیرە کتیبێکی فەلسەفی.

له سالی ۱۹۶۳دا له گهڼ چهند روښنښيرټيكي گهڼج وهك: ناني
 باليستريني - Nani Balestrini و ئهلبيرتو ئهرياسينو - Alberto Ar-
 basino، بهيهكهوه دهزگاي (گروپي - ۶۳) دادهموزيتن. له سالي
 (۱۹۶۶) هوه تا سالي ۱۹۷۰ له كوليژي بيناسازي دانيشگاي فلورانس
 و نيويورك و ميلان دهرس دهليتتهوه. له سالي ۱۹۷۱دا كورسيي
 سيميوتيكي له دانيشگاي بولون وهردهگرئ. سالي ۱۹۹۲ دهبيتته خاوه
 كورسيي ئهروپي له (كوليژ دو فرانس - College de France)، له ههمان
 كات بهريتهبهرايهتيي (ئهنستيتوي ديسپليني پهيوهندييهكان - Institut
 municaxion des disciplines de la com) و سهرؤكايهتيي (كومهلئى
 جيهانبي ليكولئينهوه سيميوتيكييهكان International association for
 semiotic Studies) دهكا.

تافيكرندنهوه بهرايهيهكاني ئيكلو تهلهفزيوني ئيتالي، واين لي كرد
 زوو بكهويته ناو بواري (پيونهندييه بهريلاو و فراوانهكان - Communica-
 tion de mass) و گهليتك فورمي ديكيه نوئي تهعبيركردن و دهربرين،
 وهك: زنجيره تهلهفزيونييهكان و بهرنامه ههمهړهنگهكان. لهم ماويه
 دوزينهوه گرینگهكاني بريتن له بايهخدان بهيرههمي كاري ئهدهبي و
 هونهري خراپ و بچ مانا - kitsch و ئهستيرهكاني تهلهفزيون، ههندي
 لايهني ژياني ميلليي ئهوه سهردهمه كه له كتيبي Appocalittici e in-
 tegrati كه له سالي ۱۹۶۳دا چاپكراوه و كتيبي - La guerre du
 Faux- كه له فهرهنا له سالي ۱۹۸۵دا چاپكراوه، كوكراوهي
 گوتارهكاني سالاني شهستن و كتيبي (له سوپهرمانهوه بسوپهر مروث -
 Du superman au surhomme) كه له سالي ۱۹۷۸ چاپكراوه.
 ليكولئينهوهكاني بهرهو ئهوهي دهبن گرينگي بهو جوړه ئهدهبيياته بدا كه
 به (ژانريكي نزم) له ئهدهبيات و روښنښيري ئهروپي ناسراون، وهك:
 روماني پوليسي، روماني زنجيره تهلهفزيونييهكان.
 ههولئ ليكدانهوهيان دهدا وهك پروسيهك و وهك سترهكتوريك،

لهه مان کات گرینگی بهه ندى دياردهى ديكه ددها كه سه رچاوه كه يان دهه گه رپته وه بو شارستانى هاوچه رخ، وهك: فووتبول- توپانى، نه ستيره كانى سينه ما و ته له فزيون و مود و تيروريزم.

ئه گه رچى فزولييهت و بوارى پشكنين و ليكولينه وه له لاي ئيكو هيچ سنوورتيكى نيه، له گه ل ئهمه ش مه لبه ندى به رژه وه ندى له م لايه نه وه به پله ي يه كه م برىتييه له و ئيراده يه كه ئه و (مانا) له شوپانه ده بينى له كاتيكدان ئيمه سه ره راى هه ولداغان كرده ي لى ده بينى يان وهك كرده يه كه ده بينى. له م گوشه نيگايه وه هه ولى دارشتنى بنه ماكانى سيميوتيكى گشتى داوه، كه له سالى ۱۹۷۵ دا وهك كتيبيك به ناوى (سيمىوتيكى گشتى- Traite de semiotique generale) بلاوده بيتنه وه، له م رپگايه وه هه ولى نه وه ي داوه گه شه به جوانيناسى و شيكرده وه و ليكدانه وه ي بدا. ئيكو له كتيبي (به ره مى كراوه يان والا- L'oeuvre ouverte) كه له سالى ۱۹۶۲ دا نووسيوه تى، هه ولى پيناسه كردنى هوندر ددها، ليره وه، له رپگاي زنجيره گوتاريك به ردى بناغه ي تيورييه كه ي خوى داناوه، كه ده لى: هوندر برىتييه له په ياميكي ئالوز و پر له ته مومر. ئه م په يامه ليكدانه وه و شيكرده وه ي بى سنوور هه لده گرئ له كاتيكدان ده بينى كومه ليك (مه دلول- Signifie) له ناو يه كه (ده لالهت- Signifiant) جىگاي ده بيتنه وه. كه واته تيكست شتيك نييه سنووردار بى، به لكو به پيچه وانه وه شتيكه كراوه و والا يه و خويندر ناتوانى دلى خوى به وه خوش بكا شته كان بى جووله و بزاڻ له لايه ن خويه وه وه رگرئ، به لكو ناچار ده كرئ، واته خويندر، له لايه ن خويه وه هه ولى داهيتان و شيكرده وه بدا.

بيرو روانينى به هيزى ئيكو له م باره يه وه له كتيبي (خويندرى ناو چيروك- L'ector in Fabula) كه له سالى ۱۹۷۹ دا بلاوى كردو ته وه، خراوه ته روو: ئيكو ده لى، تيكست (دهق= نص= Texte) چونكه هه موو شتيك نالى و هه موو مانايه كه ناگه يه نى، ليره وه ئه م تيكسته پتوبستى

به هاوکاری خویته ره له شیکردنه وه و داهیتانه وهی. له بهرئه وه ده بینین زانستی سیمپۆلۆژی (= نیشانه ناسی - Semiology)، گرینگی به خویته ره نمونه یی یان خویته ره مۆدیل (Lecteur modele) دهدا و ئاماده ی دهکا، ئەمەش خویته ره کی نمونه یی به که نهک هر ته نیا نه و توانایانه پیشان دهدا له ڕیگای ئەمە وه له مه بهسته کانی نووسەر دهگا، به لکو ده توانی له وهش بگا که تیکسته که نایلی یان راسته وخۆ نایگه یه نی که وهک مانایه ک له پشت تیکسته که شاراو ده به. تیکست وهک کێلگه یه ک وایه له ناوه وه چالا که که تیبیدا نووسراو، (ئه وه ی نووسراوه) به هاوکاری نیشانه کان، خویته ره ده گری و ده یجوولتینی، لیته وه، ئەم هاوکاری به شیکه له و ستراتیژی به ی که له لایه ن دانه ر یان نووسه ره وه دارپێژاوه.

ئیکۆ له کتیبی (سنوره کانی شیکردنه وه - Limite de L'inter-prétation) که له سالی ۱۹۹۱ دا بلاوی کرده وه، جاریکی دیکه ده گه رپته وه بۆ ئەم پێوه ندییه ی نیوان دانه ر (نووسەر) و خویته ره. هه ولی پێناسه کردنی شیکردنه وه و لیکدانه وه دهدا، هه لبه ت وێرای ته وای ئەو شیمانانه ی (= احتمال) لپی ده که ویتته وه. ئەگه ر تیکستیک به توانی هه موو مانایه ک له خۆی هه لبگری، ئەوا هه موو شتیک ده لێ و چرووک و بی مانا ده که ویتته وه. جا بۆ ئەوه ی شیکردنه وه و لیکدانه وه بشی و بگوفجی ده بی سنووری بۆ بدۆز رپته وه و سنووردار بکری. بۆ ئەوه ی تیکست به توانی مانایه ک به ره هم به یینی ده بی کوتایی هه بی.

ئیکۆ له باره ی زمانیش لیکۆلینه وه ی هیه، له کتیبی (گه ران به دوای زمانی پوخت). ده یه وی بلتی، زمانی جیهانی، زمانیکی تایبه ت و جیاواز، زمانیکی ره سه ن و ئۆتۆپیایی یان دروستکراو نییه، به لکو زمانیکه به شتیه یه کی نمونه یی له هه موو زمانیک پیکهاتوه.

ئیکۆ پرۆفیسۆر و، تۆژه ره وه و میژوونووسه، له هه مان کات رۆمانووس. ته وای تیۆرییه کانی له رۆمانه کانی ده دۆز رپته وه.

رۆمانه ناسراوه کانی بریتین له (ناوی گۆله باغ - Le Nom de la

Rose) که له سالی ۱۹۸۰دا چاپکراوه. رۆمانی (پهندۆلی فووکۆ- Le Pendule Foucault) که له سالی ۱۹۸۸دا چاپکراوه.

له م رۆمانانه ئیکۆ تیکه لاولیک له خه یالی باتنییهت و سه لیه و پشکنینی پۆلیسی ده خاته روو، له یتگی پشاندان و گه پان به دوا ی نه یتیهک، ئیشه ره یهک، لاسایی کردنه وه یهک، یان له یتگی رسته یهک، به شیوازیکی خه ست و تۆکه و خۆنه ر پابکیشن، رۆمانه کانی دارشتوون. له رۆمانی یه که م که سه رده می رووداو ده گه یتیه وه بۆ سالی ۱۳۲۷، نووسه ر له سه ر زه مینه ی گرفتییکی سیاسی و ئایینی و بۆ باوه ری و پشکنین و مو حاکمه ئایینییه کان رووداو ییک ده گه یتیه وه، که له یه کتی له دیره گه وره کان زنجیره یهک کوشتن رووده دن و قه شه یه کی فرانسیسکان هه ولی هه لمانینی ئه و نه یتیه ده دا. رۆمانی دووم بریتیه له تیکه لاولیک له میژوو و ژبانی هاوچه رخ. رووداوی ئه م رۆمانه له چه ند سه ده یهک رووده دا، باسی چوونه ناو و خۆتیخستنییکی نه یتنی ده کا بۆ ناو گرووپییکی سه ر به مه زه به بی باتنی. هه رچی رۆمانی (L'île du jour d'avant) باس له چینی نۆیل- به گزاده خاوه ن زه وی و زا ره گچه کان ده کا که له سه ده ی حه قده م ژباو ن. ئه مه یان زیاتر رۆمانییکی عاتیفیه و نووسه ر له یتگی پۆترتیتی یه کیکی دیکه که له رۆمانییکی دیکه ژیا نامه ی نووسرا وه ته وه، باسی ره گ و ریشه ی خۆی ده کا.

فالتیر بنیامین (۱۸۹۲ - ۱۹۴۰)

زۆرجار فالتیر بنیامین له ریزی هزرغان و بیرمه نده کانی قوتا بخانه ی فرانکفۆرت داده نری، له سالانی سی چه ند مه قاله یه کی له گوڤاره که یان (گوڤاری تۆژینه وه ی کۆمه لایه تی) دا بلا و کردۆته وه.

فالتیر بنیامین، له ئەلمانیا ی قایار به یه کی که له هزرغانه سه رسه خت و ته نیای ده ره وه ی ته واوی ته وژمه فکرییه باوه کانی ئه و سه رده مه داده نری، بیگومان هۆی ئه مه ش ناگه یتیه وه بۆ بۆ فیزی خۆی، به لکو به پله ی یه که م بۆ هه لویستی رادیکالی خۆی.

هاورې نزيكه كانى برىتى بوون بيجگه له ئەدۆرنۆ - T. W. Adorno -
 كه له گەل ماکس ھۆركهائيمەر - Max Horkheimer - بەدامە زرينەرى
 تيۆرىي پەخنە دادەنرێن، ھەندى بىرمەندى دىكهى روانين جياواز و ليك
 دووريش بوون، وەك: گيرشۆم شۆليتم - G. Scholem - و برتۆلد برىخت
 - B. Brecht - . له نووسينه كانى بەرايى كه زياتر دەربارەى پتوھەندىي
 ئەقل و زمانە - Laungage -، كاريگەريي رۆمانتيزم لە ھامان - Ha-
 mann - ھوہ بۆ شليگل - Schlegel - و جودايزم (ئايىنى جوولەگە - Ju-
 daisme) بە شتوھيەكى ئاسايى دەبينرێ. وەك لەو بابەتەى دەربارەى
 ھۆلدەرلين - Holderlin - و دواتر لە بابەتەى دىكهى خەست و چرى دىكه
 وەك: ھەولئى وەرگير، فەلسەفەى توندوتىژى، پروگرامى فەلسەفەى
 داھاتوو.

دەتوانين بلتين نووسينه ئالۆزەكانى سالانى بىستى ئەو لەم نووسينانەى
 بەرايى دەرھاتوون و ئەمانەش دەربارەى گەليک کيشەو بوارى جياجيان كه
 ئەو روانينه دەولەمەند دەكەن كه (ھونەر گرەوپكە). بەم چەشنە لە
 ليكۆلئينه وەكەى سالى (١٩٢٠) يدا: چەمكى پەخنەى ھونەرى لای
 رۆمانتيكەكان، يان تيزەكەى: بنچينەى تراژيدى بارۆك - كه لە سالى
 ١٩٢٥ پيشكەشى زانكۆى فرانكفۆرت كرد و رەت كرايەو، لەبەر ئەو
 بە شتوھيەكى سەرنج راكيش نووسەر كۆمەليک پەھەند و ئاراستەى دابوو
 ليكۆلئينه وەكەى. پتوھەندى نيتوان ئەقل و زمان لە تەواوى ئەم نووسينانە
 ئامادەيان ھەيە و ئەمانەش لە دەورى دوو خالى ليک نزيك دەخولئينهو،
 وەك: سروش - Revelation - و تراژيدى. ئەمانەش ھەريەكەيان
 زەمينەكەيان دەگەرپتەو، يەكەميان بۆ (ناولينانى - Nomination) ي
 تەورات، دووەميان بۆ مەسەلەيەكى وەك (گيانى مندالانە - In-
 fantilisme) ي پالەوان ناميزى دەستەووستا و بەرامبەر بەگوته و وشەى
 نوێ.

فالتير بنيامين لە تيزەكەى ھەندى روانينى نوێى دەربارەى (رەمز - Al-

(legorie) پیشکش کردووه که به شیوه‌یه‌کی ناعادیلانه له‌لایه‌ن ئیستییتیکی کلاسیکی هه‌لقولاو له جیهانی گۆته - Goethe وه‌لانراوه. ئه‌م روانین و ته‌کنیکانه‌ی بنیامین ده‌رباره‌ی ره‌مز پیشکشی کردوون و سه‌ره‌له‌نوێ هه‌تیاویه‌تییه‌وه بو‌ناو تیۆری ئه‌ده‌ب، له‌سه‌ر بنچینه‌ی جیگۆرپیتی - Intermittence-ی ئیماژ و فکریه، یان (دلاله و مدلول)ه.

له‌م سه‌رده‌مه‌ی ژبانی ئه‌ده‌بی و فکریی فالتیر بنیامین ورده و زۆرتر به‌ره‌و شیوه‌یه‌ک له ماتریالیزی میژوویی ده‌چێ، هه‌لبه‌ت بێ ئه‌وه‌ی پشت له‌ نووسینه‌کانی پیتشووی بکا. لیته‌وه ره‌تساکانی له‌ چواره‌وه‌ری دوو جه‌مه‌سه‌ری دژ به‌یه‌ک دروست ده‌بی و بلاو ده‌بیته‌وه، ئه‌مانه‌ش = میتافیزیکی زمان و سیاسه‌تی مارکسیستانه‌یه. له‌ ئه‌نجامی ئه‌م دژ به‌یه‌که به‌ره‌مه‌یه‌ته‌ره‌دا نووسه‌ر میتۆدیککی راسته‌قینه‌ی دروست کردووه و ئه‌مه‌ش سه‌ره‌تا‌که‌ی ده‌گه‌رتنه‌وه بو‌تیژه‌که‌ی - بنچینه‌ی تراژیدی بارۆک، که له‌وێ وه‌ک زه‌مینه‌یه‌ک روانینه‌کانی په‌یره‌و کردووه.

له‌لایه‌کی دیکه به‌گۆتیه‌ی روانینی فالتیر بنیامین، باشترین فۆرمی ئه‌ده‌بی که ده‌توانی ته‌عبیر له‌م بیر و روانینه‌ی ئه‌و بکا و خۆی تیدا بدۆزیته‌وه، نرخ و به‌ها ره‌خنه‌یه‌یه‌کان پیتشان بدا، Commentaire-ه، واته‌ شه‌رح و مانا لیکدانه‌وه‌یه. له‌م باره‌یه‌وه ده‌لی: ئه‌گه‌ر بشێ، ده‌توانم بلێم ته‌نیا له‌ رووی تیۆلۆژییه‌وه توانیومه‌ گه‌شه به‌لیکۆلینه‌وه‌کانم بده‌م، بێگومان به‌پیکچوواندن و به‌رامبه‌ر یه‌کتری دانان و به‌یه‌کتری گرتن له‌گه‌ڵ ریتازی ته‌لموودی هه‌ر چل و نو‌ئاستی مانا له‌ هه‌ر پارچه‌یه‌کی ته‌ورات. جا به‌گۆتیه‌ی تاقیکردنه‌وه‌کانم، بێ مانایی و گیلی هه‌ره‌ دیاری کۆمۆنیزم پر له‌ مانای هه‌ره‌میتیه‌ له‌ چاو قوولیی بیرى بۆرژوازی هاوچه‌رخ، که ته‌نیا خاوه‌ن مانای ستایشه - Apologie. به‌م جو‌ره‌ شه‌رح و مانا لیکدانه‌وه ده‌بیته‌ ئامیتریککی. دروست کردن که تیتیدا کاری هونه‌ری. دوور له‌ ته‌موثری میتۆلۆژی که وا له‌م کاره ده‌کا خۆی بێ، ببیته به‌ره‌مه‌ی پۆژ، ئه‌مه‌ش به‌جو‌ریک له‌ناو بردن و رزگارکردن. پڕۆسه‌یه‌کی له‌م جو‌ره ده‌شی میراتیکی

ئەدەبىي پىي لىك بدىتتەو، ھەروھە كارە ئەدەبىيە ھاوچەرخەكانىش، وەك بەرھەمەكانى كافكا و كرۆس و پرۆست.

لە تىكستەكانى سالانى سى وەك: پارس پايتهختى سەدەى نۆزدەم (كە بەناتەواوى ماوئەتەو). ھەست بەھەولدانىكى شىلگىرانە دەكرى لە بوارى تيۆرى ماترياليزمى ھونەرى. لە بابەتتىكى بەناوى: ھونەر لەسەردەمى بەرھەمەتتەنى تەكنىكى و ھى دىكەش، بەپىچەوانەى روانىنى سۆسيۆلۆژىزم-ى ئەو سەردەم بىردەكاتەو، دژى روانىنى ستالىنىيانە بە ئەدەب و ھونەر كە دەلتى ئەم دوو شتە دەبى رەنگدانەوھى واقىعيان تىدەبى بەرھەمى ئەوين.

لە سەردەمى بەرھەمەتتەنى تەكنىكى، ھەروەكوچۆن بۆدلىر لە شەقامەكانى پارس، ئەو بازە رووناكىيەى (ھالە مقدسە) ھەردەم لەسەر سەرى بوو كەوتە خوارەو، ئەدەب و ھونەرىش بەھەمان شىو ھەمان بازەنى رووناكىيان بزر كرد. لە بەرامبەر ئەو، ئالتىر بنىامىن پشت بەتەكنىك دەبەستى، گرىنگى بەفۆتۆگراف و سىنەما دەدا، بەلكو بكرى لە رىگای ئەمەو گىانى (طقس) ئاسا لە ئەدەب و ھونەر دابىرنى و ئەم دوو شتە بەسىاسى بكرى. (بەپىچەوانەى فاشىزم كە ھەول دەدا سىاسەت جوان بكا.) لەلای ئەو ئەم بەسىاسى كردنە ھەر تەنبا لە ناواخنەو نابى، بەلكو دەبى لە فۆرم و كارىشدا بى. ھەر لەبەر ئەو دەبىنە وشەى دانەر بەرامبەر بە بەرھەمەتتەر بەكاردەھىتى.

ھىچ چەمكىك بۆ ئالتىر بنىامىن بىگانە نىيە، لىرەو دەبى ئامازە بەو روانىنە بدەين كە بەگوئەرى ئەو ھىچ بەردەوامى و تەواوكەرىك لەنىوان تيۆرىيەكەى خۆى كە بە (تيۆرى ماترياليزمى ھونەرى) دادەنرى، ھەروھە ئەو تىزەى دەربارەى فەلسەفەى مېژوو كە ئەمىش پىش خۆ كوشتنى لە سالى ۱۹۴۰ نووسىويەتى، نىيە. قسە بەناووبانگەكەى لەمەو دەرهاتووە كە دەلتى: (ھىچ دۆكىمەنتىكى كولتورى نىيە لە ھەمان كات دۆكىمەنتىكى بەربەرى نەبى.) ئەو دژى تەواوى بەمىژووكرەنەكانە و

له گهل نه وه دا نيبه ميژوو بو مه به ستي پيچه وانه به كار بهيښي، ده بي ليگه پيښ ميژووي خوې بمانبا يان له ناو (مانا) كاني مه له بكه ين، چونكه كه له بهرامبه ر كار ه ساتين: قالتير بنيامين ليړه وه جاريكي ديكه تيولوزي و ماركسيسم له بهرامبه ر يه كتری داده ني، نه مه ش وهك چه مكیكي داواكراوي سه رده مي ميژووي، ده بينين له م هه نكاوه نووسه ر زياتر به ره و روانينيكي (باطني-Esoterique) ي بي نمونه ده چي. له م پوه وه، هاوريكاني، يه كيكي وهك بريخت كه هيچ كاتيكي تيگه يشتنيكي واي بو هزوو بيړي نه و پيشان نه داوه، له م باره يه وه ده لي: نه مه حه قيقه تيكي پوه ته، هر له بهر نه م خاله شه ناچيته عه قله وه.

پیرست

5	بەرایی
7	مەجاز - ئەلیگۆری
7	دووبارە بوونەوہ
8	قسەى نەستەق
9	ئۆتۆماتىزىم (نوسىنى ئۆتۆماتىكى)
12	يادداشت
15	دژبەك
17	پازيان داستانى گيانداران
18	پۆلان بارت
25	باختين (۱۸۹۵-۱۹۷۵)
29	چامە
29	بارۆك
31	مەقالە
33	وہسف
37	گۆزانى لىبرىكى
39	ستایش
42	كلاسیسیزم
45	چىپۆكى ئەفسانەىى
47	پاكبوونەوہ
50	هەقاىەت - چىپۆكى مىللى
52	پەراوېز و مانالىكدانەوہ
53	ناواخن
55	كۆمىدى - كۆمىدىا
60	قسە كردن و گفتوگو
68	لاسايى كردنەوہ
70	پەخشانە شىعر
74	ئەدەبىي ژن، ژنى ئەدىب

78	..... مۆرىس بلاشۆ
81	..... گىئرانەۋە
84	..... شىيەرى تەئلىمى
87	..... شىيەرى ۋەسفى
88	..... سوريالىزم
91	..... پىيالىزم و ناتورالىزم
95	..... تراژىدى
99	..... ئومبىرتۇئىكۆ
103	..... ڧالتىر بىيامىن (۱۸۹۲ - ۱۹۴۰)

